



UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK: SIGURNOSNE I MIROVNE STUDIJE

KONFLIKTNI POTENCIJAL JEZIKA MRŽNJE U BOSNI I HERCEGOVINI

- magistarski rad -

Kandidat: Faruk Vele
Broj indeksa: 798/II-SPS

Mentor:
Prof. dr. Kenan Dautović

Sarajevo, *decembar 2021.*



UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK: SIGURNOSNE I MIROVNE STUDIJE

KONFLIKTNI POTENCIJAL JEZIKA MRŽNJE U BOSNI I HERCEGOVINI

- magistarski rad -

Kandidat: Faruk Vele
Broj indeksa: 798/II-SPS

Mentor:
prof. dr. Kenan Dautović

Sarajevo, *decembar 2021*

SAŽETAK

Činjenica porasta upotrebe jezika mržnje u Bosni i Hercegovini društveni je fenomen o kojem se sve češće govori. Ovaj rad ima za cilj pojavu jezika mržnje u javnom bosanskohercegovačkom diskursu sagledati sa sigurnosnog aspekta, odnosno provjeriti njegov konfliktni potencijal. Istraživanje podsjeća na historijski razvoj spoznaja o jeziku mržnje te propituje veze takve pojave s društvenim konfliktima, širenjem mržnje i nasiljem u širem smislu, kako u svijetu tako i na našim prostorima. Oslanjajući se na iskustvo ratova na prostorima bivše Jugoslavije 1990-ih, rad nastoji doći do ključnih spoznaja o tome do koje granice i kamo može voditi širenje mržnje, ma ko bili *mi*, a ko *oni*. Posebno u postkonfliktnom društvu kakvo je bosanskohercegovačko, koje nosi sa sobom golemo iskustvo konflikta, uključujući i onaj oružani. Rezultati istraživanja zaista upućuju na tačnost hipoteze da se Bosna i Hercegovina suočava s problemom porasta jezika mržnje koji u sebi nosi konfliktni potencijal. Ovaj rad analizom sadržaja tradicionalnih i online medija, društvenih mreža te iskaza javnih zvaničnika i vjerskih velikodostojnika ukazuje na primjere koji odzvanjajuće upozoravaju bosanskohercegovačko društvo.

Ključne riječi: jezik mržnje, konflikti, konfliktni potencijal, društveni konflikti, Bosna i Hercegovina, mediji, društvene mreže

POPIS SLIKA I GRAFIKONA

Slike:

Slika 1. Jezik mržnje i konflikt

Slika 2. Prilog Rade Đokić o tome kako su „srpsku nejač bacali lavovima“

Slika 3. *Wordcloud* jezika mržnje na internetskim portalima u BiH

Slika 4. Nasilje tokom Queer festivala 24. septembra 2008.

Slika 5. Generalizacija kao opasnost

Grafikoni:

Grafikon 1. Spolna struktura učesnika istraživanja

Grafikon 2. Starosna dob učesnika istraživanja

Grafikon 3. Stručna sprema ispitanika

Grafikon 4. Način na koji građani BiH primaju informacije

Grafikon 5. Prepoznavanje jezika mržnje u BiH

Grafikon 6. Percepcija prisutnosti jezika mržnje u BiH

Grafikon 7. Percepcija izvora jezika mržnje u BiH

Grafikon 8. Jezik mržnje negativno utječe na bh. društvo

Grafikon 9. Uloga političara i političkih stranaka
u širenju govora mržnje u BiH

Grafikon 10. Fenomen populizma i jezik mržnje

Grafikon 11. Jezik mržnje kao sredstvo

Grafikon 12. Uloga društvenih mreža u širenju jezika mržnje

Grafikon 13. Uloga medija u širenju jezika mržnje

Grafikon 14. Uloga vjerskih velikodostojnika
u širenju jezika mržnje u BiH

Grafikon 15. Jezik mržnje izaziva zabrinutost građana

Grafikon 16. Odnosi jezika mržnje
i konflikta u percepciji bh. građana

Grafikon 17. Jezik mržnje i ugrožavanje sigurnosti

Grafikon 18. Jezik mržnje i radikalizacija u BiH

Grafikon 19. Koliko je jezik mržnje blizu nasilju

Grafikon 20. Kako smanjiti jezik mržnje u javnom diskursu

POPIS SKRAĆENICA

BiH	– Bosna i Hercegovina
UN	– Ujedinjene nacije
NATO	– Sjevernoatlantski savez
EU	– Evropska unija
CoE	– Vijeće Evrope (Council of Europe)
RAKBiH	– Regulatorna agencija za komunikacije Bosne i Hercegovine
VZS	– Vijeće za štampu i online medije Bosne i Hercegovine
CIK	– Centralna izborna komisija Bosne i Hercegovine
SFRJ	– Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
FCC	– Federalne komisije za komunikacije Sjedinjenih Američkih Država
NTIA	– Nacionalna uprava za telekomunikacije i informacije
MKSJ	– Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
MKSR	– Međunarodni krivični sud za Ruandu
ECRI	– Evropska komisija za borbu protiv rasizma i netolerancije
IMC	– Nezavisna komisija za medije
SNSD	– Savez nezavisnih socijaldemokrata

I. UVOD	7
II. TEORIJSKO-METODOLOŠKI DIO RADA.....	11
<i>2.1. Problem istraživanja</i>	<i>11</i>
<i>2.2. Predmet istraživanja.....</i>	<i>11</i>
<i>2.3. Teorijska osnova istraživanja</i>	<i>14</i>
<i>2.4. Ciljevi istraživanja.....</i>	<i>17</i>
<i>2.4.1. Naučni ciljevi istraživanja</i>	<i>17</i>
<i>2.4.1.1. Naučna deskripcija</i>	<i>17</i>
<i>2.4.1.2. Naučna klasifikacija.....</i>	<i>17</i>
<i>2.4.1.3. Naučna prognoza</i>	<i>18</i>
<i>2.4.2. Društveni ciljevi i istraživanja</i>	<i>18</i>
<i>2.5. Sistem hipoteza.....</i>	<i>19</i>
<i>2.5.1. Generalna hipoteza istraživanja</i>	<i>19</i>
<i>2.5.2. Posebne hipoteze.....</i>	<i>19</i>
<i>2.5.3. Indikatori.....</i>	<i>19</i>
<i>2.6. Način istraživanja</i>	<i>22</i>
<i>2.7. Naučna i društvena opravdanost istraživanja.....</i>	<i>24</i>
<i>2.7.1. Naučna opravdanost istraživanja</i>	<i>24</i>
<i>2.7.2. Društvena opravdanost istraživanja</i>	<i>25</i>
<i>2.8. Kategorijalno-pojmovni sistem.....</i>	<i>25</i>
III. HISTORIJAT JEZIKA MRŽNJE I KONFLIKTA U SVIJETU.....	32
<i>3.1. Zloupotrebe slobode govora – put u mržnju</i>	<i>32</i>
<i>3.2. Jezik mržnje na prostoru bivše Jugoslavije i konflikti.....</i>	<i>41</i>
<i>3.3. Jezik mržnje i konflikti u BiH kao posljedica stereotipa i predrasuda</i>	<i>49</i>
VI. KONFLIKTNI POTENCIJAL JEZIKA MRŽNJE U BiH.....	54
<i>4.1. Jezik mržnje i mediji u Bosni i Hercegovini</i>	<i>54</i>
<i>4.2. Jezik mržnje na internetu i njegov konfliktni potencijal.....</i>	<i>65</i>

4.3. Utjecaj jezika mržnje na konflikte u Bosni i Hercegovini.....	76
4.3.1. Jezik mržnje u istupima zvaničnika u Bosni i Hercegovini.....	83
4.3.2. Negiranje genocida i jezik mržnje	91
4.4. Jezik mržnje u istupima vjerskih velikodostojnika i konflikti.....	94
4.5. Jezik mržnje prema LGBT populaciji i konflikti.....	99
4.6. Jezik mržnje prema migrantskoj populaciji i konflikti.....	104
4.7. Procesuiranje jezika mržnje i zločina iz mržnje u BiH.....	109
V. KVANTITATIVNI DIO ISTRAŽIVANJA (ŠTA GRAĐANI MISLE O JEZIKU MRŽNJE I NJEGOVOG KONFLIKTNOM POTENCIJALU)	117
5.1. Diskusija.....	128
VI. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	129
VII. LITERATURA.....	133
VIII. Biografija s bibliografijom	143
1. Biografija kandidata	143
2. Bibliografija kandidata.....	144

I. UVOD

„Svaki rat počinje riječima – riječi su mnogo jeftinije od bombi.“¹

Ova misao čuvenog sarajevskog pjesnika Stevana Tontića mogla bi biti dobar odgovor na pitanje kako i zašto nastaje ovo istraživanje u potrazi za odgovorima na pitanje kako riječi, mržnja i jezik, u slučaju ovog istraživanja „jezik mržnje“, mogu biti uzrok, povod, prethodnica jednog konflikta, možda i onog oružanog.

„Jezik mržnje prijeti demokratskim vrijednostima, socijalnoj stabilnosti i miru“, naveo je u maju 2019. generalni sekretar Ujedinjenih nacija (UN) António Guterres u Strategiji UN-a i Planu djelovanja na sprečavanju govora mržnje.²

U primjedbama Vijeću za ljudska prava također je naglasio:

„Jezik mržnje širi se kao požar putem društvenih medija, interneta, putem teorije zavjere. Potpomognut je javnim diskursom koji stigmatizira žene, manjine, migrante, izbjeglice i sve takozvane ostale. Zaista, mržnja ulazi u svakodnevicu – u zemljama koje su liberalne demokratije, kao i u onim kojima vladaju autokrati.“³

Prema najnovijim uvidima UN-a pojam jezika ili govora mržnje (engl. *hate speech*), koji će se u ovom istraživanju nastojati preciznije definirati, odnosi se na „bilo koju vrstu komunikacije u govoru, pisanju ili ponašanju“, gdje se „koristi pogrđni ili diskriminirajući jezik u odnosu na osobu ili određenu skupinu na temelju toga ko su, drugim riječima, na temelju njihove vjere, etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, boje kože, porijekla, spola ili drugih čimbenika identiteta“.⁴

¹ Tontić, S. 2003, „Ratno antiratno pismo“, *Sarajevske sveske*, br. 5. (Pristupljeno 19. januara 2021), <<http://www.sveske.ba/bs/content/ratno-antiratno-pismo>>.

² Original na engleskom jeziku: Hate speech is a menace to democratic values, social stability and peace. (Pristupljeno 28. decembra 2020), <<https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/UN%20Strategy%20and%20Plan%20of%20Action%20on%20Hate%20Speech%2018%20June%20SYNOPSIS.pdf>>.

³ Original na engleskom jeziku: Hate speech is a menace to democratic values, social stability and peace. (Pristupljeno 28. decembra 2020), <<https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/UN%20Strategy%20and%20Plan%20of%20Action%20on%20Hate%20Speech%2018%20June%20SYNOPSIS.pdf>>.

⁴ Original na engleskom jeziku: There is no international legal definition of hate speech, and the characterization of what is 'hateful' is controversial and disputed. In the context of this document, the term hate speech is

Ipak, stručnjaci u ovoj oblasti na našim prostorima najčešće se opredjeljuju za definiciju jezika odnosno govora mržnje koju smatraju „najtačnijom“, a to je ona koja se nalazi u preporuci Ministarskog odbora Vijeća Evrope.

Prema ovoj definiciji jezik ili govor mržnje podrazumijeva „sve oblike izražavanja kojima se šire, raspiruju, potiču ili opravdavaju rasna mržnja, ksenofobija, antisemitizam ili drugi oblici mržnje utemeljeni na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu u obliku agresivnog nacionalizama i etnocentrizma te diskriminacija i neprijateljstvo prema manjinama, migrantima i osobama imigrantskog porijekla“.⁵

Uz izraz „jezik mržnje“, u literaturi se češće spominje „govor mržnje“ i engleski ekvivalent *hate speech*. Ovaj izraz „naglasak stavlja na 'govor' koji podrazumijeva verbalni izričaj. Pojam govora u ovom kontekstu obuhvaća kako verbalne tako i neverbalne načine javnog izražavanja, kao što su slike, znakovi, simboli, geste i slično“.⁶

Termin „jezik mržnje“ može se više vezati za mnogo širi koncept koji obuhvata „formalne sisteme znakova koji su uređeni gramatičkim pravilima kombiniranja u cilju komuniciranja značenja“.⁷ Iz tog razloga u ovom radu češće je korišten izraz „jezik mržnje“.

Iako je vrlo aktuelan, problem ovog istraživanja manje je sagledavan u kontekstu konflikta, odnosno sigurnosne prijetnje. Mada je, mora se primijetiti, fenomen „jezika mržnje“ snažno uzročno povezan sa samom suštinom onog što jest konflikt – riječ koja dolazi od latinske riječi *conflictare*, što znači „udariti što od što“, odnosno „sukob, spor, rasprava koja prijeti da će se još više zaplesti borba, rat, oružani sudar“.⁸

understood as any kind of communication in speech, writing or behaviour, that attacks or uses pejorative or discriminatory language with reference to a person or a group on the basis of who they are, in other words, based on their religion, ethnicity, nationality, race, colour, descent, gender or other identity factor. This is often rooted in, and generates intolerance and hatred and, in certain contexts, can be demeaning and divisive. (Pristupljeno 7. januara 2021), <<https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/UN%20Strategy%20and%20Plan%20of%20Action%20on%20Hate%20Speech%2018%20June%20SYNOPSIS.pdf>>.

⁵ Dodatak Preporuke Ministarskog odbora Vijeća Evrope no. R (97) 20 o „govoru mržnje“ koja je usvojena 30. oktobra 1997.

⁶ Dragičević, F. 2019, „Govor mržnje, izborni proces i pravo na slobodu izražavanja“, Fondacija Centar za javno pravo. (Pristupljeno 17. augusta 2021), <http://fcjp.ba/analize/Franjo_Dragicevic-Govor_mrznje_izborni_procet_i_pravo_na_slobodu_izrazavanja.pdf>.

⁷ Trask, Robert Lawrence 2007, U: Stockwell, Peter (ed.) *Language and Linguistics: The Key Concepts* (2nd ed.). Routledge, str. 93.

⁸ Klaić, B. *Rječnik stranih riječi* 1985, MZMH, Zagreb.

Rezultati istraživanja, međutim, jasno pokazuju da „postoji povezanost između govora mržnje u funkciji psihološkog djelovanja ili kao oblika ispoljavanja mržnje uopšte i ugrožavanja bezbjednosti“.⁹

Bosna i Hercegovina (BiH), zemlja koja je prije više od 25 godina izašla iz rata, protiv koje je, na koncu, vođen agresivni rat, imala je nesretnu priliku dobro upoznati sve negativne manifestacije konflikta, uključujući i onaj oružani.

Jezik mržnje, „pokazali su i ratovi na prostorima bivše Jugoslavije“, jeste „snažno sredstvo za podsticanje linča, diskriminacije, nasilja, neprijateljstava i svirepog ponašanja, ratnih zločina i drugih anticivilizacijskih tekovina i stereotipa koji su osnov krivičnog djela ZLOČINA MRŽNJE“.¹⁰

Imamo li u vidu da „istovremeno, uspješan 'akt govora' predstavlja kombinaciju jezika i društva“¹¹, jasno je zašto je jezik odnosno govor iznimno važan za svako društvo, te zbog čega bi manifestacije jezika (ili „govora mržnje“ – izraza kojim ćemo se, kako je navedeno, također koristiti u ovom radu) u smislu konfliktnog potencijala i izvora sigurnosnih prijetnji svakako morale biti predmetom pažnje istraživača sigurnosti.

Posebno stoga što je „govor mržnje nasilje“, a „tanka je granica između govora i akcija“.¹²

Jer ono što je „danas govor mržnje“ već „sutra je udarac u glavu“.¹³

Gledano sa aspekta sigurnosti, činjenica je da Bosna i Hercegovina i Zapadni Balkan dijele sudbinu država Evrope i zapadnog svijeta uopće u pogledu sigurnosnih izazova, a sigurnosni

⁹ Maksimović, G. 2014, „Psihološki aspekti ugrožavanja bezbjednosti Republike Srpske i govor mržnje“. *Kako prevazići govor mržnje...? – Zbornik radova*, Evropski defnologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka, str. 283.

¹⁰ Izvor: Komitet pravnika za ljudska prava – YUCOM, *Govor mržnje i zločin mržnje kao instituti međunarodnog i domaćeg prava. Nacrt metodologije 2007*, Nacionalna koalicija za toleranciju protiv zločina mržnje, Beograd, str. 2.

¹¹ Dautović, K. 2021, *Sistem sigurnosti Bosne i Hercegovine*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.

¹² Đurković, S. 2010. „Crtice o govoru mržnje“. (Pristupljeno 28. decembra 2020), <<https://www.media.ba/bs/etikaregulativa-novinarstvo-etika/crtice-o-govoru-mrznje>>.

¹³ *Ibid.*

izazovi u današnjem „globalnom selu“ dosta su slični. Štaviše, „Bosna i Hercegovina je u samom vrhu ugroženosti ljudske sigurnosti“.¹⁴

Zato se o temama poput jezika mržnje, zajedno s hibridnim i informacijskim ratovanjem, lažnim vijestima (*fake news*), što su pojave koje se na stanovit način mogu posmatrati i kao zajednički fenomen, sve više govori i na forumima utjecajnih globalnih međunarodnih organizacija poput Sjevernoatlantskog saveza (NATO).¹⁵ U atomiziranom društvu poput bosanskohercegovačkog, u kojem su, po Karčiću, „uočljivi određeni trendovi prisutni u zamrznutim sukobima poput onih u Nagorno Karabahu, Južnoj Osetiji, Abhaziji i Pridnjestrovlju“,¹⁶ jezik mržnje može se prepoznati kao pojava sa izrazitim konfliktnim potencijalima. S obzirom na spoznaju da „jezik mržnje direktno vodi u nasilje“,¹⁷ te da „ugrožava bezbjednost“,¹⁸ to upozorava na moguće dramatične posljedice ove pojave u našem društvu, pa otud i zahtijeva posvećen istraživački pristup.

II. TEORIJSKO-METODOLOŠKI DIO RADA

2.1. Problem istraživanja

Problem istraživanja nameće činjenica porasta jezika mržnje u javnom prostoru s potencijalnim konfliktnim sadržajima. Stoga se nameće osnovanim istražiti na koji način jezik mržnje može biti izvorom konflikta u društvu koje prolazi kroz tranziciju i koje je daleko od ideala Galtungovog „pozitivnog mira“.¹⁹

Istraživanje je usmjereno u pravcu analize sadržaja jezika mržnje, to jest nastojanja da se istraže njegovi izvori, kao i potencijalni nosioci uzroka konflikta u društvu u smislu jezika

¹⁴ Smajić, M., Seizović, Z., Turčalo, S. 2017, *Humana sigurnost u postkonfliktnom društvu*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.

¹⁵ Šire o ovoj temi: „Forums or Publishers? Social Media Platforms under Stricter Content Policies“ (Pristupljeno 7. januara 2021), <<https://natoassociation.ca/forums-or-publishers-social-media-platforms-under-stricter-content-policies/>>.

¹⁶ Karčić, H. 2012, „Bosna i Hercegovina: zamrznuti sukob?“, *Godišnjak 2012*, Godina VII, BZK „Preporod“, Sarajevo, str. 27.

¹⁷ Vejnović, D. 2014, „Kako prevazići govor mržnje – Otvorimo se za različitosti“, u: *Kako prevazići govor mržnje...? – Zbornik radova*, Evropski defnologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka, str. 5.

¹⁸ Mandić, M. 2014, „Pojam govora mržnje i njegov uporedno-pravni prikaz s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu“, u: *Kako prevazići govor mržnje...? Zbornik radova*, Evropski defnologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka, str. 111.

¹⁹ Galtung, J. 2009, *Mirnim sredstvima do mira*, Službeni glasnik, Beograd.

mržnje, ali i činjenice o tome kako jezik mržnje može dobiti konfliktni potencijal i voditi u sigurnosni izazov.

2.2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja, u širem smislu, jeste jezik mržnje u javnoj sferi, zajedno s njegovim konfliktnim potencijalom u Bosni i Hercegovini.

Predmet istraživanja, u užem smislu gledano, jeste prisustvo sadržaja jezika mržnje na društvenim mrežama, u medijskim produktima i platformama koje koriste mediji, gdje se jezik mržnje očituje i javlja po različitim, nacionalnim, rasnim, spolnim i drugim osnovama, to jest u smislu uvreda, diskriminacije, poticanja i/ili poziva na nasilje. Sadržaji jezika mržnje u javnom prostoru, izraženi kroz više pravaca, potom su u istraživanju dovedeni u kontekst potencijalno konfliktnih ugroza, s ciljem da se utvrdi kakav oni mogu imati konfliktni potencijal u Bosni i Hercegovini.

Posebice uzimajući u obzir korištenje jezika mržnje od autoriteta, državnih i javnih zvaničnika, dakle političkih elita, vjerskih autoriteta ili predstavnika crkava i vjerskih zajednica, učesnika u političkom, kulturnom i javnom životu države, praktično onih koje Lederach stavlja na sam vrh svoje Piramide upravo zbog sposobnosti da „inspiriraju i pokrenu druge na društvene promjene“.²⁰

Nažalost, istraživanje je pokazalo da se na primjeru Bosne i Hercegovine dešava suprotan proces, gdje upravo od tih političkih i uopće društvenih elita dolaze negativni poticaji, pa i primjeri jezika mržnje koji ne samo da nisu dio rješenja bosanskohercegovačkih odnosa već potencijalno mogu biti i uzrokom konflikta. Pored njih, značajni akteri jezika mržnje su bosanskohercegovački mediji koji u primjerima neprofesionalnog izvještavanja prenose takve sadržaje, kao i društvene mreže.

Budući da „određivanje predmeta istraživanja u projektu trebamo shvatiti i kao veoma složeno, polidimenzionalno teorijsko istraživanje, koje se odigrava kroz nekoliko faza, a

²⁰ Schirch, L. 2012, *Priručnik za stratešku izgradnju mira: Vizija i okvir za pravedni mir*, Fondacija Mirovna akademija. Biblioteka PAX, Sarajevo, str. 54.

najčešće barem tri faze“,²¹ neophodno je u okviru određenja predmeta istraživanja ukazati na činioce predmeta istraživanja koji se oslanjaju na općetipski model.

Uslovi: Uslovi zbivanja unutar ovog istraživanja odnose se na kontekst dešavanja u Bosni i Hercegovini, odnosno dešavanja unutar društvene i političke stvarnosti bosanskohercegovačkog društva.

Subjekti zbivanja: Subjekti zbivanja kojima je pažnja posvećena u ovom radu jesu bosanskohercegovački mediji, kako printani tako i elektronski i online, internetske platforme i društvene mreže te politički zvaničnici, vjerski dostojanstvenici, političke i društvene elite, to jest svi oni faktori koji plasiraju jezik mržnje u javni diskurs stvarajući posljedično pretpostavke za njegov konfliktan potencijal.

Motivi, interesi i ciljevi aktera: „Govor mržnje je često sredstvo manipulacije za ostvarenje skrivenih, najčešće nezakonitih interesa i nepravednih ciljeva“²² te kao takav „direktno vodi u političko nasilje“.²³ S obzirom na to da takve pojave utječu na društvenu stvarnost, otud su prisutni i istraživački interesi za ovu temu u segmentu sigurnosnih i mirovnih studija.

Dio motiva aktera ovog istraživanja jeste politički, gdje se jezik mržnje koristi kao sredstvo manipulacije, populistički mobilizator masa radi ostvarenja političkih ciljeva, i to najčešće po nalogu političkih partija i njihovih zvaničnika. U tome im pomaže dio bosanskohercegovačkih medija svojim neprofesionalnim izvještavanjem, a značajna alatka u takvim aktivnostima u novije vrijeme su, posebno u posljednje vrijeme, i društvene mreže.

Uslijed problema nedovoljne regulacije i restriktivnih mjera, posebno novih, online medija te društvenih mreža, na medijskoj sceni javlja se novi fenomen gdje u nastojanjima da ostvare bolju poziciju na medijskom tržištu, većom posjećenošću i tiražima, dio medija čak i svjesno širi jezik mržnje, što u konačnici rezultira dodatnim konfliktnim potencijalom.

²¹ Termiz, Dž. 2009, *Metodologija društvenih nauka*, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, NIK „Grafit“, Lukavac, str. 214.

²² Vejnović, D. 2014, „Kako prevazići govor mržnje – Otvorimo se za različitosti“, u: *Kako prevazići govor mržnje...? – Zbornik radova*, Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka, str. 7-8.

²³ *Ibid.*

Aktivnosti aktera: Akteri istraživanja su primarno političke i društvene elite koje produciraju jezik mržnje u javnom prostoru te društvene mreže, kao i mediji koji svojim neprofesionalnim izvještavanjima reproduciraju jezik mržnje. Potom se negativni efekti jezika mržnje šire po društvenim mrežama i sličnim platformama.

Metode i sredstva: Printani, elektronski i online mediji, kao i medijske platforme i društvene mreže koje prenose jezik mržnje u javnom diskursu stvarajući konfliktan potencijal.

Efekti djelovanja: Efekti djelovanja jezika mržnje u javnom diskursu su negativni i mogu dovesti do stvaranja konfliktan potencijala i ugrožavanja sigurnosti.

Vremensko određenje: Istraživanje obuhvata vremenski okvir od 2014. do 2021. godine.

Prostorno određenje: U smislu prostornog određenja ovo istraživanje obuhvata dominantno Bosnu i Hercegovinu mada će, u svrhu komparacija te u smislu utjecaja na prilike u Bosni i Hercegovini, biti uključene i druge države, posebice susjedne.

Disciplinarno određenje predmeta istraživanja: Ovo istraživanje je interdisciplinarnog karaktera jer je značajno za više naučnih disciplina: sigurnosne studije, žurnalističke discipline odnosno komunikologiju, međunarodne odnose te nauku o miru.

2.3. Teorijska osnova istraživanja

U sklopu istraživanja u razmatranja su uzeta kako naučna tako i nenaučno verificirana saznanja.

U tom smislu važno bi bilo na ovome mjestu ukazati na odnos između konflikta i nasilja kao bitnih elemenata u istraživanju konfliktan potencijala jezika mržnje u Bosni i Hercegovini.

Prema Dautoviću, *konflikt* je „... relacija između dviju ili više strana (pojedinaca i/ili grupa) koje imaju ili smatraju da imaju suprotstavljene ciljeve“. S druge strane, Dautović, pozivajući se na Fishera, navodi da se *nasilje* „... sastoji od aktivnosti, riječi, stavova, strukture ili

systema koji uzrokuju fizičku, psihičku, društvenu ili štetu po okoliš i/ili sprečavaju ljude da dostignu njihov puni ljudski potencijal“.²⁴

Međutim, Dautović pravi razliku između konflikta i nasilja, te zaključuje kako „svaki konflikt nije i nasilje, ali svako nasilje svakako jeste konflikt“.²⁵ U tom smislu, imamo li u vidu da se „nasilje može sastojati i od riječi, stavova...“, te da može uzrokovati „psihičku štetu“, pa i da „sprečava ljude da dostignu njihov puni ljudski potencijal“, što sve nalazimo kod istraživanja fenomena jezika mržnje, jasne su veze između nasilja, nasilja riječima, u slučaju ovog rada jezika mržnje, i konflikta.

Tim prije jer se nasilje, pa i ono verbalno, može i dublje razumijevati. Ono je „više nego ponašanje“ i „uključuje sadržaj i stavove“, te se „odnosi na manje vidljive mentalne procese: osjećanja, stavove i vrijednosti koje ljudi posjeduju“. Treba imati u vidu da „oni, kao takvi, nisu nasilni, ali lahko mogu postati izvor nasilja, ili, ako ništa, dopustiti nasilno ponašanje i nasilne strukture da postanu aktivne“.²⁶

Kakva je u tom smislu uloga mržnje koja se sadrži u samom naslovu ovog istraživanja?

„Mržnja, strah i nepovjerenje su osjećanja koja nam daju pravo da klasifikujemo ljude na inferiorne i superiorne kada su u pitanje njihova rasa, spol, religija, etnicitet, mentalne mogućnosti, fizičke mogućnosti, politička ideologija ili seksualna orijentacija. Ovakva osjećanja mogu uzrokovati da neke grupe ljudi postanu netolerantne prema svakome ko je drugačiji od njih po bilo kojoj kategoriji ili po svim spomenutim kategorijama. Odatle je potrebna još samo adekvatna dezinformacija da počnu posmatrati ljude iz drugih grupa kao nedovoljno ljudske i da uz to obrazloženje uzmu učešće u nehumanim aktivnostima protiv njih.“²⁷

Sve ove aspekte također susrećemo kod fenomena jezika mržnje i sasvim je jasna upućenost ove pojave na konflikt, što nas jasno navodi na zaključak o povezanosti konflikta i jezika mržnje, koji ima svoj nasilni korijen. To, na koncu, potvrđuje i teorijska osnova istraživanja.

²⁴ Dautović, K. 2007, *Prevenција konflikta u međunarodnim odnosima*, BZK „Preporod“, Sarajevo.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*, 129.

²⁷ *Ibid.*

Budući da se jezik mržnje i konflikti dešavaju u društvu, u fokusu ovog rada su i društveni konflikti. Tu polazimo od činjenice da je sve veoma složeno, a naročito društvene pojave, da su „sastavljene od različitih činilaca“, dok se „cjeline javljaju kao sistemi koji se okupljaju i konstituišu oko jednog kohezionog jezgra“.²⁸

Polazna saznanja o ovoj temi ukazuju na to da je jezik mržnje na prostorima Evrope u porastu. Brojna istraživanja potvrđuju da se i Bosna i Hercegovina također suočava s problemom porasta jezika mržnje. Kako primjećuje Nerzuk Ćurak, „jezik mržnje udarnički truje i bosansko društvo“.²⁹ Problem nastaje kod činjenice da „vrlo često čujemo taj pojam, ali da pod sadržajem tog pojma različiti društveni akteri ne podrazumijevaju isto“, što otežava problem njegovog rješavanja u društvenoj stvarnosti.³⁰ Težnja ovog rada je, uz ostalo, da se preciznijim definiranjem približi odgovorima na postavljene dileme.

Postoji, jednako tako, povezanost između jezika mržnje u funkciji psihološkog djelovanja ili oblika ispoljavanja mržnje uopće te ugrožavanja bezbjednosti.³¹

Nadalje, u širim evropskim okvirima ovaj fenomen je usko vezan i za političku pojavu populizma koji potiče jezik mržnje.³² Te dvije pojave u ovom radu dovedene su u korelaciju s fenomenom jezika mržnje. Treba imati u vidu da se u „politologiji pojam populizama uglavnom odnosi na stil ili metodu političke mobilizacije najširih slojeva naroda koja često ima antidemokratsko, rasističko ili nacionalističko usmjerenje“.³³

Jezik mržnje kao društveni fenomen tema je kojom se autori u svijetu i u Bosni i Hercegovini sve više bave. Postoji dosta istraživanja koja opsežno objašnjavaju ovaj fenomen. Njime se isto tako bave nevladine organizacije, institucije i agencije, a zastupljen je i u dokumentima globalnih organizacija poput Ujedinjenih nacija, te će biti konsultirani u ovom istraživanju.

²⁸ Termiz, Dž. 2010, *Analitika medija*. Media plan institut, Sarajevo, str. 9.

²⁹ Ćurak, N. 2019, „Odbrana i novi dani“, Izvor: Tačno.net (31. oktobra 2021), (Pristupljeno: 22. januara 2021), <<https://www.tacno.net/naslovnica/nerzuk-curak-odbrana-i-novi-dani/>>.

³⁰ *Ibid.*

³¹ Maksimović, G. 2014, „Psihološki aspekti ugrožavanja bezbjednosti Republike Srpske i govor mržnje“, u: *Kako prevazići govor mržnje...? – Zbornik radova*, Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd, str. 283.

³² Šire: I. I./Hina 2020, „Populizam potiče homofobiju i govor mržnje diljem Europe“, Izvor: Tportal (4. februara 2020) (Pristupljeno 18. januara 2021), <<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/populizam-potice-homofobiju-i-govor-mrznje-diljem-europe-20200204>>.

³³ *Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. (Pristupljeno 25. januara 2021, <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49512>>.

Međutim, iako je jasno da jezik mržnje vodi u nasilje, u naučnoj i široj javnosti, barem u Bosni i Hercegovini, to je u navedenom smislu ipak manje obrađivan fenomen.

Ovo istraživanje oslanja se na istraživanja o jeziku mržnje uopće i jeziku mržnje kao sigurnosnom problemu, dovodeći ih u kontekst sa istraživanjima na temu konflikta, što je kod brojnih autora kvalitetno obrađivana tema, a sve s ciljem dolaska do odgovora na pitanje o konfliktnom potencijalu jezika mržnje.

Dodatno, istraživačkim intervjuima također se došlo do saznanja koja su upotpunila dosadašnja istraživanja, te smo na taj način objektivizirali činjenice koje se odnose na ovu temu.

2.4. Ciljevi istraživanja

U okviru određivanja ciljeva istraživanja razlikujemo dvije vrste ciljeva: naučni i društveni.

2.4.1. Naučni ciljevi istraživanja

Naučni ciljevi namjeravaju se ostvariti naučnim istraživanjem konfliktnog potencijala jezika mržnje, te će biti izraženi naučnom deskripcijom, klasifikacijom i djelomičnom prognozom.

2.4.1.1. Naučna deskripcija

Polazimo li od stanovišta da „naučna deskripcija može imati razne domete i obuhvate, ali da je ona prvi, bitan, nužan nivo naučnog saznanja koji je uslov ostalih nivoa i koji ih prožima“,³⁴ kao i stanovišta B. Šešića i S. Milosavljevića o dijalektičkoj deskripciji prema kojem „manifestaciju i činioce strukture pojave, njezinih odnosa i veza, uzroka i posljedica, njezinih aktivnosti, kretanja, razvoja itd., također, može opisivati“,³⁵ u ovom istraživanju je razmotrena pojava jezika mržnje te su predstavljeni objektivni pokazatelji o njegovom prisustvu, kao i primjeri navedene pojave.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*

Istovremeno, ukazat ćemo na nedvosmisleni konfliktni potencijal jezika mržnje kroz različite manifestacije i pojavnosti u javnom diskursu Bosne i Hercegovine.

2.4.1.2. Naučna klasifikacija

Razumijevajući da je „naučno saznanje nezamislivo bez klasifikacije“,³⁶ ona je korištena u istraživanju pojave jezika mržnje i njegovog konfliktnog potencijala. Prema Termizu, „klasifikacija je procedura razdjeljivanja cjeline (pojma) na više članova po unaprijed definiranom kriteriju koji istovremeno izražava pripadnost svih članova određenoj cjelini, ali i specifičnost njihovih odredaba“.³⁷

„Pojave i njihova svojstva mogu se svrstati u određene kategorije, klase i tipove (prema kriterijumu sličnosti ili na drugi način).“³⁸ Kako se „naučna klasifikacija određuje predmetom istraživanja i osobinama predmeta“, tako je i klasifikacija korištena u kontekstu jezika mržnje u javnoj sferi, zajedno s njegovim konfliktnim potencijalom u Bosni i Hercegovini.

2.4.1.3. Naučna prognoza

Djelomično je cilj ovog rada i naučna prognoza, koja „postavlja zahtjev da se naučnim istraživanjem relativno pouzdano predvidi razvoj, kretanje, nastanak ili nestanak određenih društvenih pojava“.³⁹

U tom smislu rad će se baviti kretanjem u pogledu jezika mržnje i mogućih konfliktnih odnosno sigurnosnih ugroza koje bi mogle ostaviti posljedice po ukupne odnose u Bosni i Hercegovini.

2.4.2. Društveni ciljevi i istraživanja

Društveni cilj istraživanja jeste ukazati na postojanje različitih manifestacija jezika mržnje u javnom prostoru u Bosni i Hercegovini, kao i na njegov konfliktni potencijal. Ukazujući na

³⁶ Adamović, Ž., Ivić, M., Vuković, V. 2017, Metodologija i tehnologija izrade naučnih radova, Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment, Banja Luka, str. 19.

³⁷ Termiz, Dž. 2009, *Metodologija društvenih nauka*, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, NIK „Grafit“, Lukavac, str. 77.

³⁸ Adamović, Ž., Ivić, M., Vuković, V. 2017, Metodologija i tehnologija izrade naučnih radova, Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment, Banja Luka, str. 19.

³⁹ Termiz, Dž. 2009, *Metodologija društvenih nauka*, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, NIK „Grafit“, Lukavac, str. 234.

opasnosti ovih pojava u društvu proizašlom iz rata i u stanju već negativnog mira ili, kako bi primijetio profesor Ćurak, „nerata“ ili spominjanog „zamrznutog sukoba“, društveni cilj istraživanja jeste apelirati na društvene aktere kako bi se djelovalo u cilju smanjenja jezika mržnje u javnom diskursu. Tako bi se, prema stanovištu ovoga rada, posljedično, umanjio i konfliktni potencijal jezika mržnje. Štaviše, cilj je navedenoj pojavi oduzeti vrijednosti konfliktnog izazova za širu društvenu zajednicu.

Dodatno, društveni cilj je i poticanje edukacije o toleranciji, međureligijskom dijalogu, razumijevanju za poštivanje kulture i historije različitih etničkih grupa unutar Bosne i Hercegovine kako bi se sistemski djelovalo na suzbijanje jezika mržnje, a posljedično i njegovog konfliktnog potencijala. Jer nijednog momenta ne smijemo gubiti iz vida da je naš ukupni cilj bolje razumijevanje nasilja odnosno konflikta „kako bi se u humanističke svrhe mogao promovisati mir“.⁴⁰

2.5. Sistem hipoteza

2.5.1. Generalna hipoteza istraživanja

Generalna hipoteza od koje polazi ovo istraživanje glasi: Jezik mržnje, koji je prisutan u javnom diskursu u Bosni i Hercegovini, stvara konfliktni potencijal i vodi ugrožavanju sigurnosti građana i nestabilnosti unutar države Bosne i Hercegovine.

2.5.2. Posebne hipoteze

1. Bosna i Hercegovina suočava se s problemom porasta jezika mržnje;
2. Jezik mržnje prisutan je u javnom prostoru, a posebno u medijima, na društvenim mrežama, kao i u istupima političkih zvaničnika, vjerskih autoriteta, predstavnika crkava i vjerskih zajednica;
3. Prisustvo jezika mržnje u javnoj sferi stvara konfliktni potencijal;
4. Jezik mržnje negativno utječe na bosanskohercegovačko društvo.

⁴⁰ Dautović, K. 2007, *Prevenција konflikta u međunarodnim odnosima*, BZK „Preporod“, Travnik, str. 24.

2.5.3. Indikatori

Budući da u projektu istraživanja „indikatori predstavljaju manifestacije neke pojave, neposredno ili posredno, koje se mogu čulno evidentirati i prepoznati i preko kojih se može steći istinito i provjerljivo saznanje o toj pojavi“,⁴¹ za potrebe ovog istraživanja bit će korištene knjige, znanstveni radovi i ranije provedena istraživanja na temu jezika mržnje te istraživane veze tog fenomena s konfliktima i ugrožavanjem sigurnosti.

U korelaciji sa stanjem u Bosni i Hercegovini kao indikatori bit će korišteni i standardi Vijeća Evrope koji su sadržani u preporukama zemljama članicama – R (97)20 i ECRI-ja br. 15, te drugi javni dokumenti Vijeća Evrope. Također, u smislu indikatora u razmatranje su uzeti profesionalni standardi propisani Kodeksom o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija i Kodeksom Vijeća za štampu i online medije BiH.

Preporukom R (97)20 Odbora ministara Vijeća Evrope o jeziku mržnje koja je usvojena 30. oktobra 1997. državama članicama predlaže se „poduzimanje odgovarajućih koraka u borbi protiv jezika mržnje na temelju načela navedenih u Preporuci; osiguranje da takvi koraci čine dio sveobuhvatnog pristupa fenomenu jezika mržnje, koji cilja njegove društvene, ekonomske, političke, kulturne i druge temeljne uzroke“. Također se predlaže da se tamo gdje to nije učinjeno „potpišu, ratificiraju i učinkovito implementiraju u nacionalno pravo Konvencija Ujedinjenih nacija (UN) o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, u skladu s Rezolucijom (68)30 Komiteta ministara o mjerama koje treba poduzeti protiv poticanja na rasnu, nacionalnu i vjersku mržnju, te da države članice preispitaju svoje domaće zakonodavstvo i praksu kako bi osigurale da su u skladu s načelima navedenim u dodatku ovoj preporuci“.⁴²

Pozivajući se na Bečku deklaraciju i Deklaraciju o medijima u demokratskom društvu, usvojene na 4. evropskoj ministarskoj konferenciji o politici masovnih medija (Prag, 7. i 8. decembra 1994), Preporuka „osuđuje sve oblike izražavanja koji potiču rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam i sve oblike netoleranciju budući da potkopavaju demokratsku

⁴¹ *Ibid.*, str. 234.

⁴² Preporuka br. R (97) 20 Komiteta ministara državama članicama o „govoru mržnje“ od 30. oktobra 1997. (Pristupljeno 17. novembra 2021),

<<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680505d5b>>.

sigurnost, kulturnu koheziju i pluralizam“; napominjući da takvi oblici izražavanja mogu imati veći i štetniji utjecaj kada se šire putem medija.⁴³

Evropska komisija za borbu protiv rasizma i netolerancije (ECRI) pri Vijeću Europe također je objavila u martu 2016. godine preporuke⁴⁴ za prevenciju jezika mržnje te pružanje podrške onima prema kojima je on usmjeren. U preporukama se, između ostalog, „potiče javne osobe na brze reakcije nakon pojave jezika mržnje, a države članice Vijeća Europe na promociju samoregulative medija, podizanje svijesti o posljedicama jezika mržnje, krivično gonjenje ekstremnih primjera te uskraćivanje financijske i druge podrške političkim strankama koje se govorom mržnje služe“.

„Mjere protiv govora mržnje moraju biti utemeljene, proporcionalne te ne smiju biti zloupotrijebljene, odnosno usmjerene protiv vjerskih uvjerenja i političke opozicije niti korištene za suzbijanje kritike politikama.“⁴⁵

U preporukama je istaknuta i važnost edukacije u borbi protiv zabluda i dezinformacija.

„Političari, vjerske i društvene vođe imaju ključnu ulogu. Oni ne samo da trebaju izbjegavati korištenje govora mržnje već bi mu se trebali proaktivno i javno suprotstavljati. Države bi također trebale pružiti konkretnu pomoć onima prema kojima je govor mržnje usmjeren: informirati ih o njihovim pravima, pružiti pravnu i psihološku pomoć, poticati ih da se obrate sudovima, a sve uz pomoć tijela nadležnih za suzbijanje diskriminacije i nevladinih organizacija.“⁴⁶

⁴³ Original na engleskom jeziku: Condemning, in line with the Vienna Declaration and the Declaration on Media in a Democratic Society, adopted at the 4th European Ministerial Conference on Mass Media Policy (Prague, 7 and 8 December 1994), all forms of expression which incite racial hatred, xenophobia, anti-Semitism and all forms of intolerance, since they undermine democratic security, cultural cohesion and pluralism; Noting that such forms of expression may have a greater and more damaging impact when disseminated through the media. (Pristupljeno 17. novembra 2021), <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680505d5b>>.

⁴⁴ The European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) (Pristupljeno 17. novembra 2021), <<https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/>>.

⁴⁵ ECRI: Države trebaju sankcionirati govor mržnje, uz poštovanje slobode izražavanja (Pristupljeno 17. novembra 2021), <<https://www.ombudsman.hr/hr/ecri-drzave-trebaju-sankcionirati-govor-mrznje-uz-postivanje-slobode-izrazavanja/>>.

⁴⁶ *Ibid.*

Kodeks o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija u članu 4. naglašava da „audiovizuelne medijske usluge i medijske usluge radija neće ponižavati, zastrašivati ili podsticati na mržnju, nasilje ili diskriminaciju protiv lica ili grupe na osnovu spola, rase, etničke pripadnosti, nacionalnosti, vjere ili uvjerenja, invalidnosti, posebnih potreba, dobi, seksualne orijentacije, društvenog porijekla ili na osnovu bilo koje druge okolnosti koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi, njegovih prava i sloboda“.⁴⁷

Kodeks također podrazumijeva da „audiovizuelne medijske usluge i medijske usluge radija neće stvarati jasan i neposredan rizik od podsticanja mržnje, nasilja ili diskriminacije protiv lica ili grupe po osnovama iz stava (1) ovog člana, ili koji od strane publike može biti protumačen kao podsticanje na mržnju, nasilje, nered i nemire, ili koji bi mogao izazvati ili podsticati krivična djela“.

U Kodeksu za štampu i online medije, tačnije u njegovom članu 3, koji se odnosi na huškanje, navodi se da će „novinari u svakom trenutku biti svjesni opasnosti koja se javlja kad mediji govorom mržnje podstiču na diskriminaciju i netoleranciju“. Kodeks obavezuje novinare da „imajući u vidu takvu opasnost“ daju „sve od sebe kako ne bi huškali i/ili podsticali na mržnju i/ili nejednakost na osnovu etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, religije, spola, seksualne orijentacije, fizičke onesposobljenosti ili mentalnog stanja“.⁴⁸

Također, u smislu indikatora, bit će korišteni:

1. Usmeni i pisani iskazi u medijima i javnosti koji se mogu dovesti u vezu s jezikom mržnje, uvredljivim kvalifikacijama, uvredama, diskriminacijom i huškanjem te poveznice tih iskaza s ugrožavanjem pojedinaca i zajednica unutar Bosne i Hercegovine;
2. Izjave usmjerene protiv drugog/drugačijeg, ustavnog i pravnog poretka Bosne i Hercegovine, negiranja genocida;

⁴⁷ Kodeks o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija (Pristupljeno 17. novembra 2021), <https://www.media.ba/sites/default/files/kodeks_o_audiovizuelnim_medijskim_uslugama_i_medijskim_uslugama_radija_rakbih.pdf>.

⁴⁸ Kodeks za štampu i online medije BiH (Pristupljeno 17. novembra 2021), <https://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9>.

3. Medijski izvještaji u kojima su dokumentirani iskazi jezika mržnje;
4. Javni istupi visokih političkih, društvenih zvaničnika i vjerskih velikodostojnika kao primjeri jezika mržnje koji su jačali konfliktni potencijal u Bosni i Hercegovini;
5. Primjeri oružanih napada i sukoba grupa kojima su prethodili iskazi jezika mržnje;
6. Presude sudova u Bosni i Hercegovini kao primjer radikalizacije i oružanih napada kojima su prethodili iskazi jezika mržnje.

2.6. Način istraživanja

U okviru našeg istraživanja koristimo se s nekoliko metoda:

Osnovne metode:

Analiza – kao „primarna i osnovna za ostale analitičke metode“⁴⁹ jer je „analiza u procesu naučnog saznanja – prva i osnovna“.⁵⁰

U ovom radu bit će korišteni medijski sadržaji, usmeni i pisani iskazi, zbornici radova, knjige, različita istraživanja vezana za ovu temu, kao i drugi dokumenti. Analizom se u ovom istraživanju nastoji identificirati, otkriti strukture, odnose i veze, uloge i funkcije problema jezika mržnje i njegovog konfliktnog potencijala.

Analiza (sadržaja) dokumenata – kvantitativna i kvalitativna metoda analize sadržaja koristi se u svrhu prikupljanja pokazatelja o prisustvu jezika mržnje u medijima i u javnom diskursu.

Sinteza – povezuje ranija saznanja s novim, te ih integrira u jednu cjelinu.

Indukcija – metoda saznanja općeg, izvođenja novih općih stavova, te povezivanja pojedinačnih stavova. U ovom istraživanju koristi se za izvođenje općih zaključaka o prisustvu jezika mržnje u javnom prostoru, izvještavanju medija te konfliktnom potencijalu

⁴⁹ *Ibid.*, str. 74.

⁵⁰ *Ibid.*

takvih istupa u javnom diskursu. Indukcijom se izvode opći zaključci na osnovu pojedinačnih primjera u javnom prostoru.

Općenaučne metode:

- Hipotetičko-deduktivna – koristit će se u istraživanju jer „ova metoda jeste suštinski sazajno postulirana na selektivnom i provjeravanom, potvrđenom društvenom iskustvu u razna vremena, na raznim mjestima i od mnoštva subjekata“.⁵¹ Treba imati na umu da se ova metoda primjenjuje jer se njezin predmet odnosi na društvenu stvarnost, a jezik mržnje i njegov konfliktni potencijal svakako jesu dio društvene stvarnosti. U osnovi hipotetičko-deduktivne metode jeste opažanje – „čulno i nečulno zapažanje“, u ovom slučaju jezika mržnje i njegovog konfliktnog potencijala i mogućih elemenata ugrožavanja sigurnosti Bosne i Hercegovine, gdje nalazimo osnovu za primjenu. „Ova metoda ima viši stepen primjenjivosti od ostalih općenaučnih metoda.“⁵²
- Analitičko-deduktivna – koja će pomoći da se istraže razlozi zbog kojih jezik mržnje dovodi do konflikta, motivi koji se mogu provjeriti u praksi.
- Komparativna metoda – prema mišljenju autora, „komparacija (poređenje) zasnovana je na analogiji, a analogija je isto toliko osnovna kao i analiza“. Budući da se u „svim procesima opažanja, mišljenja, istraživanja, formiranja, iskazivanja i praktikovanja saznanja neizbježno vrše uspoređivanja kojima se konstatuju identičnosti (istosti), sličnosti i razlike forme, sadržaja, suštine“, navedeni pristup će biti korišten i u ovom istraživanju.⁵³

Naučno ispitivanje:

Joseph S. Nye smatra da što smo svjesniji teorije to su nam jasniji putevi kojima idemo, uspoređujući teoriju s mapama „koje nam pomažu da se snalazimo na nepoznatom terenu“. Zbog toga je bitno ukazati na važne aspekte prirode jezika mržnje i konflikta, te utjecaj istih

⁵¹ Termiz, Dž. 2009, *Metodologija društvenih nauka*, drugo dopunjeno i prošireno izdanje. NIK „Grafit“, Lukavac, str. 104.

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Ibid.*, str. 117.

na našu stvarnosti, ili makar njezine segmente.⁵⁴ U radu će biti provedene tehnike naučnog ispitivanja.

Dvije su osnovne tehnike ispitivanja, te će se u ovom radu kombinirati tehnike intervjua i ankete.

2.7. Naučna i društvena opravdanost istraživanja

2.7.1. Naučna opravdanost istraživanja

Imajući u vidu da je jezik mržnje sve češća tema u javnosti, posebno u međunarodnoj, može se primijetiti da je ovaj fenomen nerijetko tema i naučnoistraživačkih projekata, i u Bosni i Hercegovini.

Međutim, fenomen konfliktnog potencijala jezika mržnje nije dovoljno istraživano, posebno u Bosni i Hercegovini, što daje dovoljno osnova da se zainteresiramo za navedenu pojavu. Ovo istraživanje nadasve može obogatiti naučnoteorijsko saznanje.

2.7.2. Društvena opravdanost istraživanja

Problem jezika mržnje u javnom diskursu ne samo da je s civilizacijskog stanovišta neprihvatljiv, on je zbog svojeg konfliktnog potencijala sve više sigurnosni problem. To nameće potrebu i njegove sekuritizacije, to jest posmatranja s aspekta sigurnosti.

To posebno dolazi do izražaja u podijeljenim društvima poput bosanskohercegovačkog, u kojima još uvijek dominiraju ratni narativi, a jezik mržnje nerijetko je oruđe za populističku mobilizaciju masa od domaćih političkih aktera. U takvom ozračju lako se „s riječi prelazi na djela“, pa su sigurnosni izazovi više nego izvjesni, kao i potreba ukazivanja na potencijalne opasnosti takvih pojava i s naučnog stanovišta.

Ovo istraživanje trebalo bi da informira o pojavi jezika mržnje, da ukaže na posljedice, dakle koliko je za državu i društvo, njihovu stabilnost navedeni fenomen opasan s obzirom na njegov konfliktni potencijal. Također je potrebno da usmjeri na eventualna rješenja ovog društvenog problema.

2.8. Kategorijalno-pojmovni sistem

Jedan od naučnih ciljeva ovog rada svakako je i klasifikacija u kontekstu pojave jezika mržnje. Za metodu klasifikacije mogli bismo kazati da je jedna sveprisutna i općeprihvaćena metoda, jer „sve što se u velikom stupnju razvilo, razgranalo, namnožilo, valja razdijeliti,

⁵⁴ Nye, J. 2004. *Kako razumjevati međunarodne sukobe*, Stubovi kulture, Beograd.

razvrstati, klasificirati (= razrediti, postaviti u razrede), podvesti i tako unijeti u često amorfnu masu red i preglednost, u čemu nam pomaže metoda klasifikacije“, kako bi se „u mnoštvu raznih vrsta napravi red i preglednost“.55

Kako se „klasificiranje predmeta i pojmova može (se) provesti prema različitim kriterijima“,56 za potrebe ovog istraživanja te što veće jasnoće definirat ćemo osnovne pojmove, uključujući i one koji se ne nalaze u samom nazivu teme istraživanja.

Za potrebe istraživanja definirani su sljedeći pojmovi:

- Konflikt
- Društveni konflikt
- Jezik
- Govor
- Jezik mržnje
- Mržnja
- Radikalizacija
- Atak
- Sigurnost

Konflikt – „riječ potiče od latinske riječi *conflictare*, što znači udariti što od što, boriti se, sukob, spor, rasprava koja prijeto da će se još više zaplesti, borba, rat, oružani sudar“.57

Konflikt se također može definirati dodatno i kao „sukob, spor, rasprava, ali i oružani sukob, borba, rat“.58 A može se shvatiti i kao „relacija između dviju ili više strana (pojedinaca i/ili grupa) koje imaju, ili smatraju da imaju suprotstavljene ciljeve“.59

Prema sferama društvenog djelovanja „konflikti mogu biti političko-pravni, ekonomski, socijalni, vojni (oružani), kulturno-informacijski i ekološki, ili, još preciznije, konflikt koji predstavlja jedinstvenu kategoriju može se odvijati u nekoj od spomenutih sfera ili u svima“.60 Mitchell, C. R. (1981) u svom poznatom i mnogo citiranom djelu *The Structure of International Conflict* citira Rossa Stagnera, koji u *Dimenzijama ljudskog sukoba*

⁵⁵ Žugaj, M. 1988, „Jedno predavanje o klasifikaciji znanosti“, *Zbornik radova Fakulteta organizacije i informatike*, Varaždin, str. 257.

⁵⁶ *Ibid.*, str. 258.

⁵⁷ Klaić, B. 1985, *Rječnik stranih riječi*, MZMH, Zagreb.

⁵⁸ Beridan, I., Tomić, M. Ivo, Kreso, M. 2001, *Leksikon sigurnosti*, DES, Sarajevo, str. 172.

⁵⁹ Dautović, K. 2007, *Prevenција konflikta u međunarodnim odnosima*, BZK „Preporod“, Travnik, str. 89.

⁶⁰ *Ibid.*, str. 98.

navodi da je sukob situacija „u kojoj dvije ili više osoba žele postići ciljeve za koje smatraju da ih mogu postići jedna ili druga, ali ne obje“.⁶¹

To znači da moraju postojati barem dvije strane, te da svaka strana mobilizira energiju za postizanje ciljeva, željenog predmeta ili situacije, odnosno da „svaka strana drugu doživljava kao prepreku ili prijetnju tom cilju“.⁶²

Nadalje, sukob ili konflikt može se sagledati i kao „situacija suprotnih zbivanja, tendencija, ponašanja i osjećaja s najmanje dvije suprotstavljene strane, pri čemu svaka strana procjenjuje drugu stranu kao prijetnju ili prepreku za ostvarenje svog cilja“.⁶³

Stagner prema Mitchellu, ukazuje još na „neusuglašenosti shvaćanja, ocjena, stavova, želja i vrijednosti, odnosno ciljeva suprotstavljenih strana, od kojih se kao ostvariv cilj opaža samo jedan, ali ne i više njih, te se za njegovo ostvarenje aktivira energija, što rezultira inkompatibilnom akcijom u grupi“.⁶⁴

Mitchell pita je li sukob samo posebna (nasilna) vrsta djelovanja među stranama ili je to također (psihološko) stanje duha?

Ovi autori vjeruju da je navedeno pitanje složeno i da se može sagledavati i sa aspekta „nespojivih ciljeva“, kao pitanje „niza psihičkih stanja koja je kroz svoja iskustva prošla neka od strana, te kao skup srodnih ponašanja koja se koriste za postizanje spornih ciljeva“.⁶⁵

Društveni konflikti – „Društvene znanosti proučavaju društvo i društvene odnose. Konflikti kao društveni odnosi su, dakako, važno njihovo istraživačko polje i tretiraju se pod općim imenom: društveni konflikti.“⁶⁶

Historija čovječanstva istovremeno je i historija konflikta. U tom pravcu idu i istraživanja Norveške akademije nauka koja pokazuju da su „ljudi u periodu od 3.600 godina prije nove ere, pa do 1990. godine, dakle tokom 5.590 godina, ratovali zbog različitih razloga“.

⁶¹ Mitchell, C. R. 1981, *The Structure of International Conflict*, MacMillan Press, London.

⁶² *Ibid.*

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ Stagner, R. 1967, *The dimensions of human conflict*, Wayne State University Press, Michigan.

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Beridan, I. 2003, *Konflikti*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, str. 18.

U tom beskrajnom lancu stradanja, dakle „u 1.463 različita rata, život je izgubilo 3.640.000 ljudi, a u toku tih 5.590 godina samo 292 godine su protekle bez rata“.⁶⁷

Upravo ta tragičnost ljudske povijesti nameće potrebu i naučnog sagledavanja strukture, definiranja i samih uzroka konflikta. Otud Dautović smatra da su „društveni konflikti obično zasnovani na razlikama (distanicama) u religijama, filozofiji, znanosti (različite znanstvene škole), etici, zakonu, umjetnosti, jeziku, bogatstvu, moći, prestižu i klasi“.⁶⁸

Pozivajući se na Rummela, Dautović pak primjećuje da „društveni konflikt nije ograničen na neprijateljsko ili antagonističko suprotstavljanje, odnosno sudar moći prisile kao što se često implicira, nego bilo kojih društvenih moći“.⁶⁹ Spomenuti autor posebno ukazuje na pojavu „spirale konflikta“, ukazujući na činjenicu da smo se „mnogo puta našli u situaciji, bilo kao aktivni sudionici bilo kao posmatrači, kada je jedna strana reagovala na potez druge strane, nakon čega je ponovo došlo do odgovora ili reakcije, još radikalnije, i sve tako do izbijanja sukoba, verbalnog ili fizičkog“.⁷⁰ Ovu pojavu G. Bateson naziva šizmogenezom.⁷¹

Jezik – Jezik se može definirati s više aspekata i, svakako, u različitim pristupima. Prema Termizu „najkraća definicija jezika je da je to sistem simbola, riječi i jezičkog izraza“, te da je „taj sistem ljudska tvorevina, pa je, na tom osnovu, izraz i faktor ljudskog razvoja, saznanja i razvijenosti prakse društva“.⁷²

„U najopćenitijem smislu riječi, jezik je sistem glasovnih znakova, specifičan za svaku jezičnu zajednicu ('narod', ili sličnu skupinu) i povijesno uvjetovan, koji služi ponajprije za sporazumijevanje (komunikaciju; razmjenu obavijesti, misli, osjećaja i sl.), ali i samo za izražavanje“.⁷³

⁶⁷ Dautović, K. 2007, *Prevenција konflikta u međunarodnim odnosima*, BZK „Preporod“, Tranik.

⁶⁸ *Ibid.*, str. 89.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ *Ibid.*

⁷² Termiz, Dž. 2009, *Metodologija društvenih nauka*, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, NIK „Grafit“, Lukavac.

⁷³ *Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje 2020*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža (Pristupljeno 24. decembra 2020), <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29130>>.

Govor – „Zvučno sredstvo ostvarenja jezika, za razliku od pisma koje je likovno.“⁷⁴ Po Dautoviću, „uspješan 'akt govora' predstavlja kombinaciju jezika i društva“.

Mržnja – „Snažno negativno čuvstvo usmjereno prema nekoj osobi ili skupini, osobini ličnosti ili načinu ponašanja koje se očituje u nesnošljivosti, neprijateljstvu, srdžbi, pa i progonu i maltretiranju objekta mržnje. Nesreća i neugoda koju doživljava objekt mržnje izvor je zadovoljstva za osobu koja mrzi.“⁷⁵

Jezik mržnje – Polazeći od činjenice da, iako ga često čujemo u javnosti, pod sadržajem pojma 'jezik mržnje', kako primjećuje i Ćurak, „različiti društveni akteri ne podrazumijevaju isto“,⁷⁶ neophodno je preciznije definiranje ovog pojma.

Kao što smo već naglasili, termin 'jezik mržnje' može se više vezati za mnogo širi koncept koji obuhvata „formalne sisteme znakova koji su uređeni gramatičkim pravilima kombinovanja u cilju komuniciranja značenja“.⁷⁷

„Ovaj pojam se čini adekvatnijim kada se govori o nekoj vrsti leksikona koji sadrži određene riječi ili izraze koji se mogu smatrati politički nekorektnim, uvredljivim, ili na bilo koji način neprihvatljivim u društvu zbog štete koju potencijalno mogu nanijeti određenoj, najčešće manjinskoj grupi. Kada se upotrebljava termin 'govor', on se ipak fokusira na samu aktivnost (komunikaciju). U ovom slučaju cilj 'akcije' je da se nanese šteta određenom pojedincu ili grupi. Na taj način je fokus svih problema koje sa sobom nosi definiranje stavljen na ovakvu aktivnost, a ne na sam vokabular kao takav ili na postojanje određenih riječi ili izraza koji bi kao takvi sami mogli da budu predmet regulacije ili zabrana.“⁷⁸

Jezik mržnje teško je posve precizno definirati, no takva nastojanja jesu zabilježena ne samo u nauci i u javnom diskursu već i u preporukama Odbora ministara Vijeća Evrope koji je donio Preporuku o govoru mržnje u kojoj se navodi da

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ Ćurak, N. 2019, „Obrana i novi dani“. Izvor: Tačno.net (31. oktobra 2019), (Pristupljeno 22. januara 2021), <https://www.tacno.net/naslovnica/nerzuk-curak-odbrana-i-novi-dani/>.

⁷⁷ Trask, R. L. 2007, u: Stockwell, P. (ed.) *Language and Linguistics: The Key Concepts* (2nd ed.). Routledge, str. 93.

⁷⁸ Nikolić, P. 2018, *Govor mržnje u internet komunikaciji u Srbiji*, Beograd, str. 28.

govor mržnje podrazumijeva sve vrste izražavanja koji šire, potiču, promoviraju ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući netoleranciju izraženu kroz agresivni nacionalizam i etnocentrizam, diskriminaciju i neprijateljstvo spram manjina, migranata i ljudi sa useljeničkim porijeklom.⁷⁹

Jezik ili govor mržnje može se definirati i kao „izražavanje koje sadrži poruke mržnje ili netrpeljivosti prema nekoj rasnoj, nacionalnoj, etničkoj ili vjerskoj grupi ili njenim pripadnicima“.

U posljednje vrijeme „jezik mržnje obuhvata i govor koji je usmjeren u cilju proizvodnja mržnje i netrpeljivosti prema polu i seksualnoj opredijeljenosti, a sve češće ovaj pojam obuhvata i netrpeljivost prema različitom političkom i drugom mišljenju kao i nacionalnom i društvenom porijeklu“.⁸⁰



Slika 1. Jezik mržnje i konflikt

⁷⁹ Original na engleskom jeziku: For the purposes of the application of these principles, the term „hate speech“ shall be understood as covering all forms of expression which spread, incite, promote or justify racial hatred, xenophobia, anti-Semitism or other forms of hatred based on intolerance, including: intolerance expressed by aggressive nationalism and ethnocentrism, discrimination and hostility against minorities, migrants and people of immigrant origin. (Pristupljeno 24. decembra 2020), <<https://rm.coe.int/1680505d5b>>.

⁸⁰ Izvor: Komitet pravnika za ljudska prava YUCOM 2007, Govor mržnje i zločin mržnje kao instituti međunarodnog i domaćeg prava, Beograd (Pristupljeno 25. decembra 2020) <http://www.yucom.org.rs/upload/vestgalerija_38_5/1198696141_GS0_Metodologija%20govor%20mrznje%20zlocin%20mrznje.pdf>.

Prema stanovištu pravne ekspertice Vesne Alaburić jezik ili govor mržnje je „kolokvijalni izraz za određenu vrstu zloćudnog javnog diskursa koji je i u demokratskoj državi, u kojoj je sloboda izražavanja neupitna ustavom zaštićena vrednota, dopušteno strože pravno regulirati i sankcionirati“.⁸¹

Prema ovoj autorici u pravnoj teoriji (i praksi) govor mržnje ima uže i razmjerno precizno značenje.

To je zajednički nazivnik za različite vrste i oblike napadačkog govora kojima se šire i opravdavaju mržnja, nesnošljivost i predrasude, te poziva i potiče na nasilje i/ili diskriminaciju protiv određenih „ranjivih“ i u pravilu manjinskih društvenih skupina i njihovih pripadnika koji se *mogu identificirati po rasi, boji kože, nacionalnom ili etničkom podrijetlu, vjeri, spolu, seksualnoj orijentaciji, zdravstvenom stanju, imigrantskom statusu ili nekim drugim sličnim (skupnim) značajkama*.⁸²

S druge strane, u pravnoj teoriji ne postoji neka univerzalna, općeprihvaćena definicija govora mržnje (kao što postoji, primjerice, definicija genocida).

Različiti autori definiraju ga na različite načine. Ipak, sve definicije govora mržnje ističu dvije bitne značajke/elementa koje moraju biti kumulativno ispunjene da bi se određeni govor mogao i pravno takvim okarakterizirati. Prvo, mora se raditi o *izražavanju određenih mrzilačkih i uvredljivih sadržaja/poruka* (tj. o sadržajima koji vrijeđaju, izruguju, omalovažavaju, ponižavaju, dehumaniziraju ili obezvređuju, ili kojima se izražava, zagovara ili potiče mržnja, diskriminacija ili nasilje), i drugo, takav mrzilački sadržaj mora biti *usmjeren protiv određenih ciljanih/zaštićenih društvenih skupina i njihovih pripadnika koje se mogu identificirati po određenim zajedničkim objektivnim značajkama kao što su rasa, boja kože, nacionalno ili etničko podrijetlo, vjera, spol, seksualna orijentacija i slično*. Bitni su ne samo mrzilački sadržaji kao takvi nego i određene ranjive/zaštićene društvene skupine (i njihovi pripadnici) protiv kojih su ti mrzilački sadržaji usmjereni, tj. koje su njegove mete.⁸³

⁸¹ Intervju s Vesnom Alaburić, uglednom odvjetnicom iz Hrvatske (2. septembra 2021).

⁸² *Ibid.*

⁸³ *Ibid.*

Inače,

definicije se uglavnom razlikuju po listi tzv. identifiable groups, to jest zaštićenih grupa koje se mogu identificirati po određenim zajedničkim značajkama kao što su rasa, nacija, vjera, spol... Iako lista tih zaštićenih društvenih skupina varira od definicije do definicije, ipak se u svim definicijama govora mržnje, kao konstante, navodi razlikovanje na temelju rase / boje kože, nacionalnog / etničkog podrijetla, vjere, spola, ili seksualne orijentacije. Međutim, po mišljenju nekih pravnih teoretičara, s kojima se i ja slažem, zabranu širenja, raspirivanja, poticanja ili opravdavanja mržnje prema navedenim grupama valjalo bi proširiti i na zabranu širenja, raspirivanja, poticanja ili opravdavanja mržnje ili diskriminacije prema pojedincima i skupinama zbog njihove životne dobi, jezika, tjelesne ili duševne hendikepiranosti, zdravstvenog stanja, imigrantskog statusa, rodnog statusa i sličnog. Može se, dakle, zaključiti da unatoč različitim definicijama govor mržnje u pravnome kontekstu ima razmjerno precizno značenje.⁸⁴

Radikalizacija – „Proces prihvatanja mišljenja, stavova, ideja i vjerovanja koji opravdavaju ili odobravaju upotrebu nasilja.“⁸⁵

Atak – (franc. *attagene*), napad, nasrtaj, udar.⁸⁶

Sigurnost – Prema *Leksikonu sigurnosti* sigurnost općenito podrazumijeva stepen zaštićenosti od različitih oblika ugrožavanja, zaštitu materijalnih i kulturnih dobara u ličnoj i društvenoj svojini, zaštitu društva i njegovih materijalnih vrijednosti, cjelovitu zaštitu naroda, nacije, države, svjetske zajednice od svih vidova ugrožavanja, a naposljetku sigurnost podrazumijeva stepen zaštićenosti od ugrožavanja na kozmičkom i planetarnom nivou života općenito, ljudskog roda u cijelosti.⁸⁷

III. HISTORIJAT JEZIKA MRŽNJE I KONFLIKTA U SVIJETU

3.1. Zloupotrebe slobode govora – put u mržnju

Činjenica da „tipičan jezik mržnje uključuje epitete i klevete, izjave koje promiču zlonamjerne stereotipe i govor namijenjen poticanju mržnje ili nasilja nad grupom“⁸⁸ pokazuje duboku povezanost jezika mržnje i konflikta.

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ Brkić Šmigoc, J., Mujagić, M., Šušnica, S., Haračić-Nović, I., Zuković A. 2019, *Rad s pojedincima i porodicama koje su u riziku od radikalizacije ili su radikalizirane*. Atlantska inicijativa, Sarajevo, str. 8.

⁸⁶ Beridan, I., Tomić, A. Ivo, Kreso, M. 2001, *Leksikon sigurnosti*, DES, Sarajevo, str. 30.

⁸⁷ *Ibid.*, str. 348.

Enciklopedija *Britannica* jezik mržnje predstavlja kao izražavanje u kojem se negativno tretiraju ili „ocrnjuju osobe, ili osoba, na temelju (navodnog) pripadanja određenoj društvenoj skupini identificiranoj atributima kao što su rasa, etnička pripadnost, spol, spolna orijentacija, vjera, dob, tjelesni ili mentalni invaliditet i drugo“.⁸⁹

Međutim, važno je napomenuti i kako jezik mržnje može uključivati i neverbalne prikaze i simbole poput nacističke svastike, ratne zastave Konfederacije Američkih Država, što je bitno i za ovo istraživanje.

Može se s razlogom primijetiti kako je pitanje jezika mržnje od svojih početaka povezano s pitanjem sloboda, prije svega slobode govora, odnosno pitanja do koje mjere je sloboda govora dozvoljena i gdje nastaje njezina zloupotreba.

Kao što je poznato, „sloboda medija jamči se i u mnogim ustavima, poput američkoga“, gdje „prvi amandman (1791) zabranjuje svako ograničavanje slobode govora i tiska, kao i širih sloboda izražavanja“.⁹⁰

Iskustva iz svijeta, a prije svega Sjedinjenih Američkih Država, pokazuju kako se u liberalnim, demokratskim sistemima sloboda govora nastojala ograničiti nevoljko, i to samo onda kada bi se to moglo dovesti u vezu s klevetničkim jezikom odnosno govorom (*defamatory speech*), u situacijama kada takva aktivnost može voditi nasilju ili nekom konfliktu. Ali to nastojanje demokratskog svijeta da zaštiti slobodu govora stvaralo je temelje jedne suprotnosti, što svakako jeste jezik mržnje.

„Tradicionalni liberalni stav u pogledu jezika mržnje jest dopustiti ga pod okriljem slobode izražavanja.“

⁸⁸ Original na engleskom jeziku: Typical hate speech involves epithets and slurs, statements that promote malicious stereotypes, and speech intended to incite hatred or violence against a group. *Encyclopaedia Britannica – mrežno izdanje* (Pristupljeno 12. augusta 2021), <<https://www.britannica.com/topic/hate-speech>>.

⁸⁹ Original na engleskom jeziku: Hate speech, speech or expression that denigrates a person or persons on the basis of (alleged) membership in a social group identified by attributes such as race, ethnicity, gender, sexual orientation, religion, age, physical or mental disability, and others. *Encyclopaedia Britannica – mrežno izdanje* (Pristupljeno 12. augusta 2021), <<https://www.britannica.com/topic/hate-speech>>.

⁹⁰ „Sloboda medija“. *Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje* 2021, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, (Pristupljeno 12. augusta 2021), <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56656>>.

Iako oni koji zauzimaju to stajalište priznaju „odvratnu prirodu poruka jezika mržnje, oni ipak smatraju da je državna cenzura lijek koji nanosi više štete nego bolest fanatičnog izražavanja. Boje se da će načelo cenzure dovesti do suzbijanja drugih nepopularnih ali ipak legitimnih izraza, možda čak i kritika vlade, koja je od vitalnog značaja za političko zdravlje liberalne demokracije. Njihov stav je da je najbolji način suprotstavljanja jeziku mržnje pokazati njegovu lažnost na otvorenom tržištu ideja.⁹¹

Sudija Vrhovnog suda Sjedinjenih Američkih Država, američki historičar prava i filozof Oliver Wendell Holmes napravio je zaokret kada je 1919. godine u slučaju „Schenck protiv Sjedinjenih Država“ tvrdio da je „lažno vikanje, odnosno upozorenje na vatru u prepunom pozorištu – zabranjeno“.⁹² Iako su se okolnosti za ograničavanje govora donekle proširile, zadržana je glavna svrha tog sprečavanja, a to je „sprečavanje tjelesnih ozljeda“.⁹³

Vesna Alaburić piše da brojni ugledi pravni teoretičari i intelektualci odriču pravo državi da sankcionira govor mržnje, što ne znači da oni takav govor podržavaju ili odobravaju, već „jednostavno smatraju da je sloboda izražavanja toliko značajna i važna vrijednost za čovjeka i društvo, pa se represivni aparat države u tu slobodu ne smije miješati, osim u izuzetnim i strogo definiranim/ograničenim slučajevima“.⁹⁴

Zbog poznatog Prvog amandmana kojim se Kongres Sjedinjenih Američkih Država obavezuje da „neće donijeti nikakav zakon kojim će ograničiti slobodu govora ili štampe...“ američki sudovi su odbijali procesuirati ono što bismo danas zvali jezikom mržnje.

⁹¹ Original na engleskom jeziku: The traditional liberal position regarding hate speech is to permit it under the auspices of freedom of expression. Although those who take that position acknowledge the odious nature of the messages of hate speech, they maintain that state censorship is a cure that causes more harm than the disease of bigoted expression. They fear that a principle of censorship will lead to the suppression of other unpopular but nevertheless legitimate expression, perhaps even of the criticism of government, which is vital to the political health of liberal democracy. They argue that the best way to counter hate speech is to demonstrate its falsity in the open marketplace of ideas. *Encyclopaedia Britannica – mrežno izdanje*: (Pristupljeno: 12. augusta 2021), <<https://www.britannica.com/topic/hate-speech>>.

⁹² Original na engleskom jeziku: Oliver Wendell Holmes added a twist to the theme of prohibited speech in 1919 when he argued in *Schenck v. United States* that 'falsely shouting fire in a crowded theater' was prohibited. The circumstances for restricting speech were expanded somewhat, but the main purpose of preventing physical harm was retained. Vidjeti: Holmes R. Kim 2018, *The Orgins of "Hate Speech"*. Izvor: Heritage Foundation (22. oktobra 2018), (Pristupljeno 12. augusta 2021), <<https://www.heritage.org/civil-society/commentary/the-origins-hate-speech>>.

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ Alaburić, V. 2003, „Ograničavanje govora mržnje u demokratskom društvu – teorijski, zakonodavni i praktični aspekti, *Hrvatska pravna revija*, Zagreb, str. 1.

Vrhovni američki sud je 1977. godine presudio da je jedan grad u državi Illinois prekršio Prvi amandman kada je donio niz uredbi koje su imale za cilj sprečavanje demonstracije američkih (neo)nacista bez strogih proceduralnih mjera zaštite.

U drugom slučaju Vrhovni sud SAD-a poništio je presudu američkog suda koji je osudio tinejdžera zbog spaljivanja improviziranog križa (praksa povezana s Ku Klux Klanom, koji zagovara prevlast bijelih protestanata u Sjedinjenim Američkim Državama) na travnjaku susjeda Afroamerikanaca u St. Paulu u Minnesoti 1990. godine. Inače, Ku Klux Klan je početkom dvadesetog stoljeća spaljivao križeve na padinama brda da bi zastrašio Afroamerikance, pa je simbolika ovog incidenta imala nedvosmislene rasističke i prijeteće poruke. Ipak, presuda kojom je ovaj tinejdžer osuđen poništena je jednoglasnom odlukom 1992. godine. Sud se, naime, i ovaj put pozvao na slobodu govora.⁹⁵

U nastojanjima da se zaštite vrijednosti slobodne govora, ali i zaustave tendencije jezika mržnje i incidenata koji su nerijetko slijedili, uvedena je tzv. Doktrina pravičnosti Federalne komisije za komunikacije Sjedinjenih Američkih Država (FCC). Iako su neki u njoj vidjeli i pokušaj ograničenja slobode govora, Doktrina je, zapravo, tražila je od vlasnika licenci za emitiranje da kod objavljivanja kontroverznih pitanja od javnog značaja to čine na „pošten, pravičan i uravnotežen način“.⁹⁶

Ipak, i ova doktrina je poništena 1992. godine, a Kongres Sjedinjenih Američkih Država naložio je Nacionalnoj upravi za telekomunikacije i informacije (NTIA) da „ispita ulogu telekomunikacija u širenju jezika mržnje, kao i poticanje na mržnju i nasilje“. Godinu kasnije, dakle 1993, u vrijeme mandata predsjednika Billa Clintona, NTIA je zaista objavila izvještaj pod naslovom „Uloga telekomunikacija u zločinu iz mržnje“, u kojem se indikativno primjećuje da se „klima mržnje može smatrati poticanjem na nasilje“.⁹⁷

⁹⁵ Šire o ovome: Holmes R. Kim 2018, The Orgins of 'Hate Speech'. Izvor: Heritage Foundation (22. oktobra 2018), (Pristupljeno 12. augusta 2021), <<https://www.heritage.org/civil-society/commentary/the-origins-hate-speech>>.

⁹⁶ *Encyclopaedia Britannica* – mrežno izdanje (Pristupljeno 12. augusta 2021), <<https://www.britannica.com/topic/Fairness-Doctrine>>.

⁹⁷ Original na engleskom jeziku: The Fairness Doctrine has been overturned, but in 1992 Congress directed the National Telecommunications and Information Administration to examine the role of telecommunications in disseminating hate speech as an incitement to hatred and violence. In 1993 the National Telecommunications and Information Administration issued a report titled 'The Role of Telecommunications in Hate Crime,' in which it argued that a 'climate' of hate can be seen as an inducement to violence. (Pristupljeno 12. augusta 2021) <<https://www.heritage.org/civil-society/commentary/the-origins-hate-speech>>.

Da „klima mržnje“ može biti stvorena, uz ostalo, korištenjem jezika mržnje u medijima, svjedoče primjeri iz tragične prošlosti svijeta.

Kao što su iza nacističkog propagandiste Juliusa Streichera, vlasnika i urednika zlokobnog lista *Der Stuermer*, ostale brojne antisemitske „knjige za djecu“ koje su bile uvod u plinske komore, kao što se u Ruandi upravo putem radiostanice pozivalo na ubijanja i genocid, notorna je činjenica da je i „svaki čovjek ubijen na ratištu ili na kućnom pragu na području bivše Jugoslavije prije toga – „ustrijeljen“ u medijima.⁹⁸

Na koncu, nije li „mržnja bila pogonsko gorivo Hiterove rasno-genocidne politike“?⁹⁹ Zapravo, „genocid nad Jevrejima započeo je govorom mržnje“.¹⁰⁰

„O Njemačka, mrzi! / Podavi milione protivnika i podigni od ljudskih leševa piramidu oblaka. / O Njemačka, mrzi sada! / Ućutkaj sve, nema zarobljenika, pretvori u pustinju susjedne zemlje“, pisao je jedan opskurni nacistički pjesnik.¹⁰¹

Do koje mjere mediji korištenjem jezika mržnje mogu biti instrumentalizirani u genocidnim procesima primjer je radiostanica RTLM u Ruandi. Riječ je o mediju koji je imao značajnu ulogu u jednom od najstrašnijih zločina u ljudskoj povijesti. Koristeći se upravo jezikom mržnje, zaposleni na ovom radiju uspoređivali su pripadnike plemena Tutsi – sa žoharima.¹⁰²

Ovo su bile riječi spikera Kantana Habimana koje je izgovorio 12. aprila 1994: „Vi, ljudi, koji živite u blizini Rugunga, izađite napolje. Vidjet ćete u močvarama kako se kriju žohari. Mislim da bi svi koji imaju oružje trebali krenuti prema žoharima, opkoliti ih i ubiti.“¹⁰³

⁹⁸ Čabaravdić, S. 2009, „Mediji pokretači ratnih zločina“, Radio Slobodna Evropa (13. juna 2009), (Pristupljeno 1. juna 2020), <https://www.slobodnaevropa.org/a/tema_sedmice_mediji_huskanje/1753214.html>

⁹⁹ Berić, G. 2020, *Govorom mržnje protiv medija*, Društvo novinara BiH, Sarajevo.

¹⁰⁰ *Večernji list* 2020, „Zabrinjavajuće stanje u Hrvatskoj: Gdje se najviše ispoljavaju huškački i mrziteljski iskazi“. Izvor: *Večernji list* (21. listopada 2020), (Pristupljeno 4. oktobra 2021), <<https://www.vecernji.hr/vijesti/zabrinjavajuce-stanje-u-hrvatskoj-gdje-se-najvise-ispoljavaju-huskacki-i-mrziteljski-iskazi-1440185>>.

¹⁰¹ Berić, G. 2020, *Govorom mržnje protiv medija*, Društvo novinara BiH, Sarajevo.

¹⁰² Dođru, A., Aktaş, R. 2019, „Prije 25 godina: Pred očima svjetske javnosti ubijeno je 800.000 stanovnika Ruande“. Izvor: Anadolu Agency (6. aprila 2019), (Pristupljeno 12. jula 2020), <https://www.aa.com.tr/ba/svijet/prije-25-godina-pred-o%C4%8Dima-svjetske-javnosti-ubijeno-je-800000-stanovnika-ruande/1444174>.

¹⁰³ *Ibid.*

Jezik mržnje koji je u javni prostor Ruande plasiran putem medija imao je, dakle, za cilj dehumanizaciju žrtava, tačnije legitimizaciju nasilja, što je za posljedice imalo užasno nasilje i genocid koji je zgrozio cijeli svijet.

Tokom pokolja koji su trajali sto dana, a koje su predvodili predstavnici plemena Hutu, na svakom mjestu gdje bi zatekli pripadnike Tutsija ubijali su ih, kao i pripadnike Hutua koji su se protivili takvom nasilju.

Vidimo i na ovim primjerima da je širenje jezika mržnje, što je i ključni cilj jezika mržnje, duboko povezano s konfliktom i da vrlo često prethodi nasilju.

U aprilu 1995. u Oklahoma Cityju, u saveznoj državi Oklahoma, odigrao se do tada najteži teroristički napad na američkom tlu. Snažna eksplozija razorila je zgradu Alfreda P. Murraha u trenutku kada je 350 ljudi započinjalo novi radni dan. Ubijeno je 168 osoba, među kojima i veliki broj djece. Kako je istraga kasnije utvrdila, uzrok eksplozije bila je bomba kućne proizvodnje napravljena od hemijske supstance i goriva, postavljena u iznajmljenom kamionetu koji je bio ostavljen blizu vrtića.¹⁰⁴

Ovaj napad skrenuo je pažnju na desničarsko-ekstremističke grupe u Sjedinjenim Američkim Državama čija je antivladina filozofija utjecala na Timothyja McVeigha, koji je u Teksasu posjećivao sektu davidovaca. Njihovi članovi ubijeni su u sukobu s federalnim agentima 19. aprila 1993. godine – tačno dvije godine prije napada u Oklahoma Cityju.¹⁰⁵

Ovaj slučaj je u javnom diskursu Sjedinjenih Američkih Država nametnuo pitanje o vezama između jezika mržnje i nasilja. To je u poznatom govoru učinio tadašnji američki predsjednik Bill Clinton, koji je 25. aprila 1995. kazao: „Danas čujemo toliko glasnih i ljutih glasova u Americi čiji je jedini cilj pokušati zadržati neke ljude što je moguće paranoičnijima, a svi smo rastrgani i uzrujani u odnosima jedni prema drugima. Oni šire mržnju; ostavljaju utisak da je, samim riječima, nasilje prihvatljivo.“¹⁰⁶

¹⁰⁴ Šire o ovoj temi: Glas Amerike 2005, „19. aprila 1995. bombaški napad na državnu zgradu u Oklahoma Cityju“ (Pristupljeno 12. augusta 2021), <<https://www.glasamerike.net/a/a-34-2005-04-20-voa13-86837542/743019.html>>.

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ Original na engleskom jeziku: We hear so many loud and angry voices in America today whose sole goal seems to be to try to keep some people as paranoid as possible and the rest of us all torn up and upset with each other. They spread hate; they leave the impression that, by their very words, that violence is acceptable.

Pozvao je tom prilikom na društvenu akciju protiv jezika mržnje koji afirmira nasilje: „Vrijeme je da svi ustanemo i govorimo protiv takve vrste bezobzirnog govora i ponašanja.“¹⁰⁷

U međunarodnim dokumentima iz sredine šezdesetih godina prošlog stoljeća u prvi plan se stavlja jezik koji izaziva nacionalnu, vjersku ili rasnu mržnju. Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima (usvojenim 1966. godine) potencira se svako pozivanje na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju koja potiče diskriminaciju, neprijateljstvo i nasilje, te državama potpisnicama nalaže da se to „zakonom zabrani“.

Više od dvije godine kasnije, 30. oktobra 1997, Odbor ministara država članica Vijeća Evrope usvojio je Preporuku br. R. (97) u kojoj se definira da se jezik mržnje odnosi na sve oblike izražavanja koji

šire, podstiču, promoviraju i opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam, kao i sve oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu kroz agresivni nacionalizam i etnocentrizam, diskriminaciju i neprijateljstvo prema manjinama, migrantima i ljudima migrantskog porijekla.

Početak novog milenija i prve decenije dvadeset prvog stoljeća donijeli su brojne izazove u pogledu jezika mržnje. Posebno uslijed tehnološkog razvoja, sve snažnijeg utjecaja interneta na život današnjeg čovjeka, razvoja društvenih mreža, uz značajan razvoj slobode govora... Zloupotrebe ovih vrijednosti ostavile su negativne posljedice u vidu ekstremnog porasta jezika mržnje i njegovog konfliktnog potencijala, što se u današnjem „globalnom selu“ širi i na naša područja.

Kao i u američkoj prošlosti, i u Evropi su vođene rasprave o tome gdje prestaje pravo na slobodu govora, a gdje počinje jezik mržnje, s potencijalnim uvodom u nasilje.

(Pristupljeno 12. augusta 2021), <<https://www.spokesman.com/stories/1995/apr/25/clinton-assails-angry-voices-spreading-hate-rush/>>.

¹⁰⁷ “It is time we all stood up and spoke against that kind of reckless speech and behavior.” (Pristupljeno 12. augusta 2021), <<https://www.spokesman.com/stories/1995/apr/25/clinton-assails-angry-voices-spreading-hate-rush/>>.

Presudom od 22. juna 2011. godine Geert Wilders, holandski ultradesničar i član nizozemskog parlamenta, oslobođen je optužbe za podsticanje mržnje i diskriminaciju muslimana. Iako je sud njegovu retoriku zbog koje je bio optužen nazvao „neotesanom“, ipak je zaključio da njegove radikalne izjave u javnim nastupima, na internetskim forumima i u kratkom političkom filmu „Fitna“ o „islam kao terorističkoj religiji“ ne predstavljaju govor mržnje. Jer, kako su zaključili, „neotesano ponašanje nije kažnjivo“.¹⁰⁸

„Ova odluka suda, uz obrazloženje da su njegove izjave date u širem kontekstu javne debate o imigraciji, multikulturalizmu i identitetu, pojačala je ionako žestoku debatu ne samo u Nizozemskoj već i u cijeloj Evropi.“¹⁰⁹

Nažalost, posljedice ovakvog pristupa dovele su do atmosfere gdje se mržnja prema islamu i muslimanima širi velikom progresijom. I odgovorni mediji upozoravaju da su „muslimani u Evropi sve češće izloženi prijetnjama, napadima i mržnji“,¹¹⁰ dok drugi svjesno potiču mržnju i iracionalne fobije.

Autor glasovite knjige *Bauci fašizma* Enzo Traverso smatra da je islamofobija zamijenila antisemitizam u političkoj kulturi i ideologiji.

„Je li islamofobija danas isto što i antisemitizam nekada? Može li islamofobija postati spirala smrti poput antisemitizma u doba nacizma? (...) Ipak, postfašistička propaganda pretvara muslimane u žrtvene jarce zapadnjačkih fantazija i psihoza. Ksenofobni poticaji hrane se muslimanima, dok je istodobno antisemitizam u opadanju u zapadnim društvima.“¹¹¹

¹⁰⁸ Županić, S. 2011, „Geert Wilders na sudu oslobođen optužbi za širenje mržnje“, *Večernji list* (23. lipnja 2011) (Pristupljeno 27. augusta 2021), <<https://www.vecernji.hr/vijesti/geert-wilders-na-sudu-oslobodjen-optuzbi-za-sirenje-mrznje-303576>>.

¹⁰⁹ Sali-Terzić S. 2013, Govor mržnje: međunarodni standardi ljudskih prava i pravni okvir u Bosni i Hercegovini (Pristupljeno 27. augusta 2021), <https://bhnovinari.ba/wp-content/uploads/2013/01/govor_mrznje_ljudskopravaski_aspekt_sevima_sali_terzic.pdf>.

¹¹⁰ Strack, C. 2021, „Sve žešća mržnja na muslimane u Europi“. Izvor: DW (9. jula 2021), (Pristupljeno 10. septembra 2021), <<https://www.dw.com/hr/sve-%C5%BEe%C5%A1%C4%87a-mr%C5%BEnja-na-muslimane-u-europi/a-58216153>>.

¹¹¹ Vlašić-Smerekar, N. Svijet okovan neoliberalnim kapitalizmom eksplodirat će. Prava alternativa je revolucija. Izvor: *Večernji list* (24. studenoga 2018), (Pristupljeno 17. augusta 2021), <<https://www.vecernji.hr/vijesti/svijet-okovan-neoliberalnim-kapitalizmom-eksplodirat-ce-prava-alternativa-je-revolucija-1284285>>.

Opasnosti širenja jezika mržnje na internetu u ovom kontekstu primijetio je tako i posebni izvjestilac Vijeća za ljudska prava Ujedinjenih nacija za manjinska pitanja.

O jeziku mržnje govorilo se i u Evropskom parlamentu. Odbor za građanske slobode, pravosuđe i unutarnje poslove održao je 29. juna 2015. javno saslušanje o antisemitizmu, islamofobiji i jeziku mržnje. U pitanju koje je u septembru 2016. uputio Claude Moraes, predstavnik Odbora za građanske slobode, pravosuđe i unutarnje poslove, navodi se kako je prema iznesenim svjedočanstvima „proteklih godina došlo do znatnog porasta antisemitizma, ali i islamofobnih izgređa“.¹¹²

Podaci istraživanja koje je provela Agencija Europske unije za temeljna prava pokazuju da se Židovi u Europi sve više boje verbalnih (46%) i fizičkih (33%) napada. Prema istraživanju koje je 2009. provela Agencija Europske unije za temeljna prava jedno od troje ispitanika muslimana potvrdilo je da je u proteklih 12 mjeseci doživjelo diskriminaciju. Na saslušanju je također izviješteno da je proteklih godina u EU došlo do porasta islamofobnih izgređa, a da su posebno muslimanke meta nasilja, diskriminacije na radnom mjestu i žrtve socijalne isključenosti.¹¹³

Prema Moraesovim zaključcima, „usprkos međunarodnim instrumentima i važećem nacionalnom zakonodavstvu i zakonodavstvu EU o ravnopravnosti, diskriminacija s kojom se susreću Židovi i muslimani dokaz je da postojeći pravni instrumenti i političke mjere nisu dostatni“.¹¹⁴

Pitanjima mržnje prema manjinama intenzivnije se želi baviti i stručna komisija Vijeća Evrope kako bi političarima dala savjet za djelovanje.

Upozorenje generalnog sekretara Ujedinjenih nacija Antonija Guterresa iz maja 2019. da „jezik mržnje prijeti demokratskim vrijednostima, socijalnoj stabilnosti i miru“¹¹⁵ dramatičan je poziv da se pristupi djelovanju s ciljem sprečavanja ove pojave, i to ponajviše zbog činjenice da ona vodi u konflikt i nasilje.

¹¹² Pitanje koje je član Evropskog parlamenta Claude Moraes uputio Evropskoj komisiji 16. septembra 2016. godine, <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/O-8-2015-000101_HR.html?redirect>.

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ Original na engleskom jeziku: Hate speech is a menace to democratic values, social stability and peace. (Pristupljeno 28. decembra 2020), <<https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/UN%20Strategy%20and%20Plan%20of%20Action%20on%20Hate%20Speech%2018%20June%20SYNOPSIS.pdf>>.

„Ujedinjene nacije se moraju suočiti s jezikom mržnje na svakom koraku. Tišina može signalizirati ravnodušnost prema netrpeljivosti i netoleranciji, čak i kad situacija eskalira i ranjivi postanu žrtve. Borba protiv jezika mržnje također je ključna za produbljivanje napretka na dnevnom redu Ujedinjenih nacija.“¹¹⁶

U Strategiji Ujedinjenih nacija i Planu djelovanja na sprečavanju jezika mržnje Guterres ovu pojavu naziva „demonom“ i „podmuklim fenomenom“ (*insidious phenomenon*).

Ono što je bitno za ovaj rad, Guterres primjećuje aspekte jezika mržnje koji upućuju na rečeni konfliktni potencijal s ozbiljnim posljedicama, ukazujući na to da suočavanje s jezikom mržnje „ne znači ograničavanje ili zabranu slobode govora“, već „sprečavanje jezika mržnje da preraste u nešto opasnije, osobito u poticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo i nasilje, što je zabranjeno međunarodnim pravom“.¹¹⁷

Samo povećanjem globalne otpornosti na ovaj „podmukli fenomen možemo ojačati veze društva i izgraditi bolji svijet za sve“.¹¹⁸

3.2. Jezik mržnje na prostoru bivše Jugoslavije i konflikti

U ovom poglavlju bit će obrađene pojave jezika mržnje uoči i tokom ratova devedesetih godina dvadesetog stoljeća na prostorima bivše Jugoslavije.

Britanski novinar Mark Thompson opisao je ulogu medija na prostoru bivše Jugoslavije početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća kao „kovanje rata“.¹¹⁹

¹¹⁶ Original na engleskom jeziku: As a matter of principle, the United Nations must confront hate speech at every turn. Silence can signal indifference to bigotry and intolerance, even as a situation escalates and the vulnerable become victims. (Pristupljeno 16. augusta 2021), <<https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/UN%20Strategy%20and%20Plan%20of%20Action%20on%20Hate%20Speech%2018%20June%20SYNOPSIS.pdf>>.

¹¹⁷ Original na engleskom jeziku: Addressing hate speech does not mean limiting or prohibiting freedom of speech. It means keeping hate speech from escalating into something more dangerous, particularly incitement to discrimination, hostility and violence, which is prohibited under international law. (Pristupljeno 16. augusta 2021), <<https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/UN%20Strategy%20and%20Plan%20of%20Action%20on%20Hate%20Speech%2018%20June%20SYNOPSIS.pdf>>.

¹¹⁸ Original na engleskom jeziku: By enhancing global resilience against this insidious phenomenon, we can strengthen the bonds of society and build a better world for all. (Pristupljeno 16. augusta 2021), <<https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/UN%20Strategy%20and%20Plan%20of%20Action%20on%20Hate%20Speech%2018%20June%20SYNOPSIS.pdf>>.

¹¹⁹ Mark, T. 1999, *Kovanje rata: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Sveučilište Luton, London.

Kemal Kurspahić u djelu *Zločin u 19:30*, osvrćući se na ulogu medija u ratovima u bivšoj Jugoslaviji, najprije u Srbiji, zatim u Hrvatskoj i najzad u Bosni, piše, zapravo, „o buđenju zaboravljenih strahova i mržnji“, odnosno „poticanju nekad miroljubivih susjeda da sumnjaju, mrže, sukobljavaju se i čak ubijaju u posljednjoj deceniji dvadesetog vijeka“. ¹²⁰ Nije li to upravo osnovni sadržaj jezika mržnje danas?

Kako je ranije navedeno u ovom radu, upravo su ratovi na prostoru bivše Jugoslavije, uključujući i agresivni rat protiv države Bosne i Hercegovine, pokazali da „govor mržnje jeste snažno sredstvo za podsticanje linča, diskriminacije, nasilja, neprijateljstava i svirepog ponašanja, ratnih zločina i drugih anticivilizacijskih tekovina i stereotipa“. ¹²¹

Iz istih razloga je i Statutima *ad hoc* Međunarodnih krivičnih sudova za bivšu Jugoslaviju (ICTY/MKSJ) i Ruandu (ICTR/MKSR), kao i Statutom stalnog Međunarodnog krivičnog suda (MKS) predviđeno i zakonsko kažnjavanje podsticanja – uključujući i onog verbalnog. ¹²²

Pa, ipak, za razliku od onog za Ruandu (ICTR), Haški se tribunal za bivšu Jugoslaviju (ICTY) uopće se nije bavio medijskim zločinima s početka devedesetih. Zbog toga je moguće da, nerijetko, isti urednici i novinari koji su podržavali politike zločina i genocida i danas provode politiku širenja jezika mržnje na prostorima bivših jugoslavenskih republika.

Haški tribunal se tokom suđenja nekim od ključnih aktera jugoslavenske drame jeste bavio širenjem jezika mržnje i posljedicama tog fenomena na prostorima bivše Jugoslavije i u konfliktom smislu. Naime, na zahtjev Tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslavije, a tokom procesa bivšem predsjedniku Srbije i optuženiku za ratne zločine Slobodanu Miloševiću, redovni profesor na Univerzitetu Reims Champagne-Ardenne (Francuska) Renaud de la Brosse sastavio je izvještaj pod naslovom „Politička propaganda i projekt 'Svi Srbi u jednoj državi': posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe“.

¹²⁰ Šire vidjeti: Kurspahić, K. 2003, *Zločin u 19:30*, Mediacentar, Sarajevo.

¹²¹ Govor mržnje i zločin mržnje kao instituti međunarodnog i domaćeg prava. Nacrt metodologije 2007, Nacionalna koalicija za toleranciju protiv zločina mržnje, Beograd.

¹²² *Ibid.*

On zaključuje kako se mediji u ratovima devedesetih na prostorima bivše Jugoslavije pojavljuju kao osnovni kanal distribucije jezika mržnje. „Pod kontrolom Miloševića i njegove partije upravo će mediji dobiti zadatak da zaseju otrov mržnje i straha među Srbe koje propaganda prikazuje kao neposredno i u samom svom biću ugrožene prisustvom drugih manjinskih nacionalnosti.“¹²³

Prema De la Brosseu, „koliko su mediji pripremali rat koji je izbio s proglašenjem nezavisnosti Slovenije i Hrvatske 25. juna 1991. toliko su ga televizijske i radio stanice, kao i novine, jednako svesno i održavale stavlajući se u službu rata, pokrećući intenzivnu medijsku bitku koja se sastojala u širenju mržnje, tendencioznih i lažnih informacija“.¹²⁴

Objašnjavajući osnovne crte srpsko-jugoslavenske propagande, De la Brosse nalazi sličnosti s nacističkom propagandom kojoj je jezik mržnje također bio jedno od važnijih oružja.

Po njemu, „nacistički režim je taj koji je pod uticajem uglavnom Hitlera i Goebbelsa donio najveće inovacije u korišćenju propagande kao samostalnog oružja“.¹²⁵

Za razliku od propagande komunističkog tipa, koja mobilizaciju obično utemeljuje na konkretnim ciljevima, nacistička propaganda nije definisala precizne ciljeve, nego je pre težila da izazove emocionalni šok, uveliko igrajući na kartu iracionalnosti mase. Ona je nastojala da u masi probudi uspavanu mržnju i težnju za moći. Karakteristična crta te propagande jeste to da se manje išlo za idejom, a više za tim da se u masi izazove psihološki šok, i to korišćenjem tehnika i postupaka koji kombinovano deluju na psihu, fiziologiju i nesvesnost masa.¹²⁶

Takvih primjera bilo je i u drugim dijelovima bivše Jugoslavije. Bivša predsjednica bosanskohercegovačkog entiteta Republika Srpska i bivša profesorica Prirodno-matematičkog

¹²³ De la Brosse, R. 2000, „Politička propaganda i projekt 'Svi Srbi u jednoj državi': posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe“. (Pristupljeno: 17. augusta 2021), <https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/rep-srb-b.htm>.

¹²⁴ *Ibid.*

¹²⁵ *Ibid.*

¹²⁶ *Ibid.*

fakulteta u Sarajevu Biljana Plavšić tvrdila je tako devedesetih da su „Muslimani genetski kvaran materijal koji je prešao u islam“.¹²⁷

To je istina. To je genetski deformisani materijal koji je prigrlio Islam. I sada sa svakom nasljednom generacijom taj gen postaje koncentrisan. Postaje sve gori i gori, jednostavno postaje izražajan i diktira njihov stil mišljenja i ponašanja, koji je ukorijenjen u njihovim genima.¹²⁸

Nakon ovakvih istupa Plavšić je izjavljivala da „etničko čišćenje može biti i prirodna pojava“, te priželjkivala da „čitavu istočnu Bosnu očisti od Muslimana“.¹²⁹

Događaji na terenu vodili su u nasilje, zločine i genocid. Plavšić je pred Haškim tribunalom optužena da je zajedno s liderom bosanskih Srba Radovanom Karadžićem, koji je proglašen odgovornim za genocid, „pripremila ideološko tlo za etnička čišćenja bosanskih Muslimana, za ubistva, progone i silovanja“.¹³⁰

Priznala je krivnju, te je osuđena je na 11 godina zatvora, a pritvor je napustila nakon dvije trećine izdržane kazne u zatvoru u Švedskoj. Živi u Beogradu. Kako vidimo, jezik mržnje, tendenciozne i lažne informacije imali su za posljedicu dehumanizaciju ili naknadno nasilje, zločine, pa i genocid.

„Jedna laž smišljena za pothranjivanje mržnje prema neprijatelju koju su pronosili srpski mediji bila je da Muslimani u Sarajevu pod opsadom izgladnjele životinje u gradskom zoološkom vrtu hrane srpskom djecom.“¹³¹

Novinarka Rada Đokić ovako je prenijela izvještaj iz Sarajeva: „Muslimanski ekstremisti dosetili su se valjda najstravičnijeg načina mučenja na planeti. Protekle noći srpsku nejač žive

¹²⁷ Stefanović, Lj. N. 2002, „Carica, kraljica, pokajnica“, Izvor: *Vreme* (19. decembra 2002), (Pristupljeno 17. augusta 2021), <<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=329572>>.

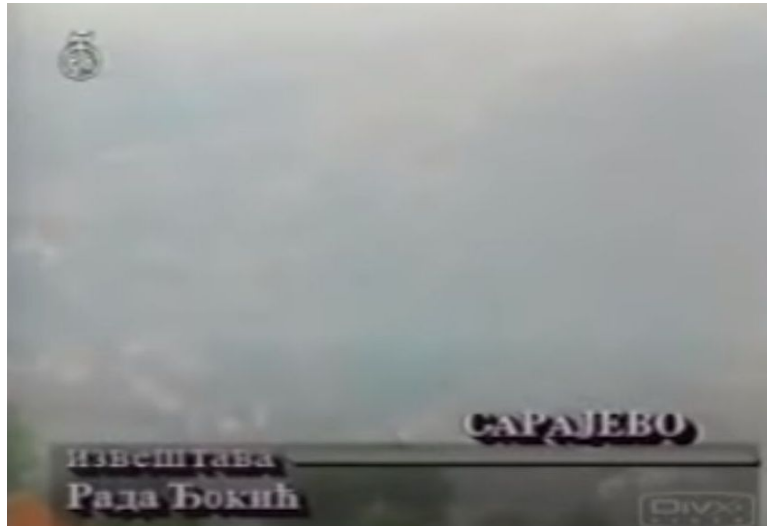
¹²⁸ Bešlija, A. 2009, „Muslimani su genetski deformisani“, Izvor: Klix.ba (18. septembra 2009), (Pristupljeno 17. augusta 2021), <<https://www.klix.ba/vijesti/bih/muslimani-su-genetski-deformisani/090917133>>.

¹²⁹ Stefanović, Lj. N. 2002, „Carica, kraljica, pokajnica“, Izvor: *Vreme* (19. decembra 2002), (Pristupljeno 17. augusta 2021), <<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=329572>>.

¹³⁰ Deutsche Welle 2009, „Biljana Plavšić slobodna“, Izvor: DW (27. oktobra 2009), (Pristupljeno 17. augusta 2021), <<https://www.dw.com/bs/biljana-plav%C5%A1i%C4%87-slobodna/a-4830139>>.

¹³¹ *Ibid.*

su bacali u kaveze lavovima u Zoološkom vrtu 'Pionirska dolina', tvrdi srpska straža sa Kromolja.“¹³²



Slika 2. Prilog Rade Đokić o tome kako su „srpsku nejač bacali lavovima“

Ovu lažnu informaciju koju je objavila TV Pale, odnosno „glasnogovornik režima Radovana Karadžića na njoj, voditelj Risto Đogo, a takođe i press-agencija SRNA, bez ikakve provere će da preuzmu Tanjug i mediji pod kontrolom Miloševićevog režima. TV Beograd, u svom Dnevniku u 19:30 časova, koji gleda više miliona gledalaca, je takođe objavio informaciju koju je radio-vezom iz Sarajeva dojavila njegova reporterka koja se nalazi na licu mesta“.¹³³

Jedna od metoda koje su dosljedno provođene imala je za cilj „zavađanje jugoslavenskih zajednica“. „Stalnom upotrebom određenih ključnih reči nastojala se među srpskim građanima pobuditi odbrambena reakcija i podrška projektu države za sve Srbe koji je pokrenula vlast.“¹³⁴ U izvještaju se ističu izrazi „ustaški fašisti“ i „koljači“, upotrebljavani za stigmatiziranje Hrvata, ili „islamske ustaše“ i „džihad-ratnici“, kojima su pežorativno nazivani bosanski muslimani.

¹³² Lalić, L. 1998, „Slike i reči mržnje: Drugi dnevnik“, dokumentarni film, video i filmska produkcija B92 i Fondacija za pravo na reč, Arhivel (Pristupljeno 17. augusta 2021), <https://www.youtube.com/watch?v=trHecgD7H_o>.

¹³³ De la Brosse, R. 2000, „Politička propaganda i projekt 'Svi Srbi u jednoj državi': posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe“ (Pristupljeno: 17. augusta 2021), <https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/rep-srb-b.htm>.

¹³⁴ *Ibid.*

Kao tipičan primjer tog prosedea De la Brosse navodi reportažu snimljenu u Bratuncu na istoku Bosne i Hercegovine (emitirana 31. jula 1992. godine na RTS-u), gdje je navodno, kako se izrazio novinar, „u ime Allaha izmasakrirano 114 Srba“.

„Sistematsko posezanje za takvim ključnim rečima, za terminologijom koju je medijima nametnuo Miloševićev režim, bez sumnje je izazvalo i održavalo reakcije mržnje prema nesrpskim zajednicama.“¹³⁵

Jezik mržnje spominjan je i tokom sudskog procesa po tužbi Hrvatske protiv Srbije za agresiju i genocid. Prilikom javne sjednice održane 3. marta 2014. godine u Palači mira, pod predsjedanjem predsjednika Tomke u predmetu „Primjena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (Hrvatska protiv Srbije)“, advokatica Helen Law (Matrix Chambers, London) konstatirala je da je „govor mržnje bio korišten protiv Hrvata, što je otvorilo put genocidnim radnjama“.¹³⁶

„Neprekidno podsjećanje na NDH i strahote koje su ustaše počinili poslužilo je kao alibi za političke ciljeve srbijanskog režima, te su u osnovi razvoja i jačanja međuetničke mržnje. (...) Usporedba između prošlosti i sadašnjosti kojom se režim Franje Tuđmana poistovjećuje s onim Ante Pavelića bila je povučena kako bi se protuhrvatska mržnja raspirila do vrhunca.“¹³⁷

Slobodan Milošević je „koristio govor mržnje protiv Hrvata kako bi prikupio potporu za svoje nacionalističke ciljeve“.¹³⁸ Kao što je to Komisija stručnjaka Ujedinjenih nacija istaknula u svom izvještaju iz 1994. godine, Milošević je, obraćajući se srbijanskom parlamentu u martu 1991, rekao sljedeće:

¹³⁵ *Ibid.*

¹³⁶ Zapisnik s javne sjednice održane 3. marta 2014. godine u Palači mira, pod predsjedanjem predsjednika Tomke u predmetu „Primjena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (Hrvatska protiv Srbije)“ (Pristupljeno 17. augusta), <<https://mpu.gov.hr>>.

¹³⁷ De la Brosse, R. 2000, „Politička propaganda i projekt 'Svi Srbi u jednoj državi': posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe“ (Pristupljeno 17. augusta 2021), <https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/rep-srb-b.htm>.

¹³⁸ Zapisnik s javne sjednice održane 3. marta 2014. godine u Palači mira, pod predsjedanjem predsjednika Tomke u predmetu „Primjena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (Hrvatska protiv Srbije)“ (Pristupljeno 17. augusta), <<https://mpu.gov.hr>>.

Srbija i srpski narod suočeni su s jednim od najvećih zala u svojoj povijesti: izazovom razjedinjenosti i unutarnjeg sukoba (...) Svi koji vole Srbiju ne smiju ignorirati tu činjenicu, osobito u doba kada smo suočeni s vampiroidnim, fašistoidnim licima ustaša, albanskim secesionistima i svim drugim snagama u antiserpskoj koaliciji koje prijete ljudskim pravima i slobodama.¹³⁹

Sličnih primjera bilo je i na drugim stranama. U Hrvatskoj, naprimjer, „najjače nasilništvo govornika mržnje u hrvatskim medijima s početka devedesetih godina bilo je usmjereno protiv pripadnika srpske nacionalne manjine“, a „drastični primjeri izražavanja mržnje objavljeni su u niskonakladnim tjednicima poput *Naroda, Hrvatskog slova* i *Tomislava*“.¹⁴⁰

„Drago mi je da nisam Srbin. Jesam mješanac; ima u meni njemačke, slovačke i hrvatske krvi, ali nimalo srpske, i to me veseli.“¹⁴¹

Za potrebe ovog dijela istraživanja obavili smo istraživački intervju sa Sonjom Biserkom¹⁴², najpoznatijom aktivisticom za ljudska prava u Srbiji, osnivačicom i predsjednicom Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, te smo ostvarili neka nova saznanja koja su pomogla dodatnom rasvjetljavanju fenomena jezika mržnje i njegovog konfliktnog potencijala.¹⁴³

Intervju sa Sonjom Biserko, predsjednicom Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji:

Kakva je bila uloga jezika mržnje u ratovima devedesetih na prostorima bivše Jugoslavije?

Rat na teritoriji bivše Jugoslavije zapravo je počeo govorom mržnje. Dehumanizacijom svih suseda i nacrtanih neprijatelja u to vreme, od Slovenije, Hrvatske, Bosne, Kosova... Crna

¹³⁹ Vidi „Final report of the United Nations Commission of Experts established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992)“. [Završno izvješće stručnog povjerenstva Ujedinjenih naroda osnovanog na temelju Rezolucije Vijeća sigurnosti 780 (1992)], 28. prosinca 1994, <<http://www.ess.uwe.ac.uk/comexpert/anx/IV.htm>>, u kojem se citira Misha Glenny, *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War* [Pad Jugoslavije: Treći balkanski rat], str. 47 (1992).

¹⁴⁰ Vilović, G. 2011, *Političke analize: tromjesečnik za hrvatsku i međunarodnu politiku*, Vol. 2 No. 6, 2011 (Pristupljeno: 2. septembra 2021), <<https://hrcak.srce.hr/175715>>.

¹⁴¹ *Ibid.*

¹⁴² Sonja Biserko rođena je u Beogradu, gdje je i diplomirala na Ekonomskom fakultetu. Od 1974. do 1991. radila je kao diplomatkinja u saveznoj administraciji bivše Jugoslavije, a od 1974. do 1979. služila u jugoslavenskoj ambasadi u Londonu. Od 1984. do 1989. radila je kao predstavica SFRJ u organizacijama Ujedinjenih nacija sa sjedištem u Ženevi. U Saveznom sekretarijatu za vanjske poslove bila je zadužena za evropske poslove. Diplomatsku karijeru završila je 1991, nakon ostavke, nezadovoljna politikom srbijanskog predsjednika Slobodana Miloševića i njegovim utjecajem na tadašnju saveznu administraciju.

¹⁴³ Intervju sa Sonjom Biserko, predsjednicom Helsinškog odbora za ljudska prava Srbije (17. augusta 2021).

Gora tada nije bila nezavisna i čvrsto su se držali u zagrljaju (sa Srbijom). Ta atmosfera koja je stvorena medijskim kampanjama imala je za cilj da srpski narod kondicionira za ono što će doći 1991. godine. Imala je za cilj da ga prikaže kao žrtvu. I u tome se vrlo često referisalo na Drugi svetski rat i stradanje Srba u Jasenovcu. To je diglo emociju na ideji da su Srbi žrtve te Jugoslavije, da bi se zataškalo, zapravo, sve ono što će doći kao scenarij agresije u odnosu na te susede. To je način da se umrtve reakcije, jer ne može se reći da su svi građani Srbije bili za to. Ali, u svakom slučaju, stvorena je atmosfera koja je sprečavala bilo kakve druge reakcije. Imali smo antiratni pokret u Srbiji i ljude koji su bežali iz Srbije, pogotovo oni koji su bili na udaru mobilizacije. Atmosfera je prosto bila takva da nije bilo moguće artikulirati druge politike, mada je veliki deo opozicionih partija podržavao Slobodana Miloševića. To je zatvorilo javnu scenu za druga mišljenja i dijalog o tome šta se, zapravo, u Jugoslaviji dešava i kako ona treba da se reformiše, jer ideja koja je bila na dnevnom redu jeste kako redefinisati jugoslovenski prostor u novom kontekstu i kako ga demokratizirati. Srbija je htela centraliziranu zemlju, drugu decentraliziranu, i to je prava suština koja je, zapravo, dovela do onog što se dešavalo devedesetih...

Koja je bila svrha jezika mržnje tokom devedesetih u bivšoj Jugoslaviji i kakve su njegove posledice u konfliktnom smislu?

Govor mržnje, pre svega, priprema tu atmosferu koja neutrališe bilo kakvu reakciju. Ona se odnosi na sve te navodne protivnike Srbije. To stvara jednu vrstu nepoverenja svih prema Srbiji, kao što je slučaj sada s inicijativom „Otvoreni Balkan“, koja ne uživa podršku regiona jer nemaju poverenja u ono šta Srbija radi i šta se krije iza toga. Srbija će morati mnogo toga da uradi da bi stekla poverenje regiona i u tom smislu mogla bi delovati na konstruktivan način. To poverenje izostaje zbog svega što se dešavalo devedesetih naovamo, ali i zbog stalne medijske kampanje i govora mržnje protiv svih, te stalnog podržavanja stereotipa u odnosu na sve narode u regionu.

Da li je u tom vrijednosnom smislu u periodu nakon devedesetih došlo do kvalitativnih promjena u pogledu (ne)korišćenja jezika mržnje?

Nažalost, ta kampanja – s obzirom na to da ciljevi još nisu realizovani – i dalje traje. Govor mržnje protegao sve do današnjeg dana. Ako uzmemo analizu samo dnevnih novina u Srbiji, lako se može doći do zaključka da je zapravo ta kampanja i dalje ista. Zato što se targetiraju

nacije i susedi Srbije. Naravno, ima i u drugim sredinama tih medijskih kampanja, ali čini mi se da to nigde nije otišlo tako daleko kao u Srbiji, jer time pokriva taj svoj plan zaokruživanja srpskih teritorija, bilo da se traže „velika Srbija“ ili „srpski svet“. Zapravo se reciklira ista ideja, a koja se održava u javnosti kroz tu medijsku kampanju. Ne postoji spremnost za ratne avanture, ali u svakom slučaju to održavanje tenzije jeste naznaka da Beograd nije odustao od svojih ciljeva. U tom smislu pomenula bih neke manjine, bez obzira na taj pravni okvir, bez obzira na zakone i strategije. Posebno bih istakla položaj Albanaca u Srbiji, ili Bošnjaka u Sandžaku. Time se pokazuje da Srbija nije spremna na integraciju manjina bez obzira na to što se deklarise kao multietnička zemlja i time se diči pred međunarodnim akterima. U suštini, politika stvaranja etničke države je i dalje na delu, kao što je i bio cilj, da manjine potpuno marginalizuju, bez obzira na pravni okvir koji postoji i koji je donesen zahvaljujući prisustvu Evropske unije, jer se Srbija svojevremeno deklarirala kao zemlja za članstvo...

3.3. Jezik mržnje i konflikti u BiH kao posljedica stereotipa i predrasuda

Kao što se moglo vidjeti iz prethodnih dijelova ovog istraživanja, stereotipi i predrasude mogu imati bitan utjecaj na iskaze jezika mržnje, ali i na konflikte. Ovaj dio istraživanja će se upravo zbog toga pozabaviti predrasudama i stereotipima.

Prema Dautoviću, „predrasude nastaju kada pojedinačne percepcije svijeta ne korespondiraju sa stvarnošću“.¹⁴⁴

Šta su predrasude?

Predrasuda predstavlja unaprijed stvoren pozitivan ili negativan sud i uvjerenje o nekom ili nečem. Takve su prosudbe najčešće neopravdana pojednostavnjenja i osiromašenja svojstava i osobina pripadnika neke soc. skupine ljudi. Predrasude su mnogo češće negativne nego pozitivne, a najraširenije su predrasude prema pripadnicima različitih religija, etničkih i rasnih skupina, ali i prema pripadnicima različitih manjina (npr. osobama s invaliditetom,

¹⁴⁴ Dautović, K. 2007, *Prevenција konflikta u međunarodnim odnosima*, BZK „Preporod“, Travnik, str. 40.

ovisnicima). Kako se predrasude najčešće ne temelje na provjerenim podacima ili osobnom iskustvu, a korisne su jer omogućuju brzo i jednostavno određivanje ponašanja prema nekome ili nečemu, one se najčešće teško mijenjaju i uklanjaju.¹⁴⁵

Predrasude o drugim stranama i narodima, prema Mitchelu, utječu na „vjerojatnost buduće konfliktne situacije“.¹⁴⁶ Takva ponašanja će „pripremiti sudionike za razvoj ekstremnijih razina netrpeljivosti, mržnje i sumnji“.

„Ono što je specifično za predrasude uopće jeste da se one prožimaju kroz sve nivoe analize međunarodnih odnosa, od individualnog do međunarodnog, globalnog sistema“.¹⁴⁷ Dakle, može se reći da „postoje značajni dokazi da slike, stavovi, predrasude, emocije i uvjerenja mogu biti relativno homogeni kod velikog broja pojedinaca kao što, nasuprot tome, ljudi u istoj grupi mogu imati dijametralno suprotna uvjerenja“.¹⁴⁸

Sumirajući sve varijable koje „mogu igrati važnu ulogu u inicijaciji rata“, gdje „one vjerovatno nemaju istu teorijsku vrijednost“, Dautović primjećuje da predrasude jesu – „najvažniji faktor“.

Autor naglašava predrasude i kada govori o neprimjenjivosti u „realnom svijetu“ za tzv. model racionalnog aktera (RAM) „čija bi krajnja konsekvenca trebala biti izbjegavanje svakog nepotrebnog sukoba, pa samim tim i rata, dok bi se lideri opredjeljivali za rat samo u situacijama kada bi posljedice njegovog neizbora bile još pogubnije za zemlju koja se nalazi pred takvom vrstom izbora“.¹⁴⁹

U kontekstu Bosne i Hercegovine važno mjesto zauzimaju „vrijednosni sudovi o drugim narodima“, a „koje nazivamo etničkim predrasudama“.

Zajedničke karakteristike predrasuda uopće, pa samim tim i etničkih, jesu:

¹⁴⁵ Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje 2021, Leksikografski zavod Miroslav Krleža (Pristupljeno 29. augusta 2021), <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50076>>.

¹⁴⁶ Mitchell, C. R. 1981, *The Structure of International Conflict*. MacMillan Press, London (First edition 1981), str. 70.

¹⁴⁷ Dautović, K. 2007, *Prevenција konflikta u međunarodnim odnosima*, BZK „Preporod“, Travnik.

¹⁴⁸ Mitchell, C. R. 1981, *The Structure of International Conflict*. MacMillan Press, London (First edition 1981), str. 70.

¹⁴⁹ Dautović, K. 2007, *Prevenција konflikta u međunarodnim odnosima*, BZK „Preporod“, Travnik, str. 42.

- pseudokognitivno uvjerenje, praćeno snažnom emocionalnom angažiranošću
- voljno-djelatna dimenzija
- generalizirajući, poopćavajući karakter

Ovi aspekti imaju važno mjesto i u produkciji sadržaja jezika mržnje u javnom diskursu Bosne i Hercegovine.

„Iz čega proizlazi da etničke predrasude, kao negativno vrijednosno suđenje – djelovanje, angažuju sve ključne dimenzije ljudske ličnosti, njenu kognitivnu, konativnu (voljnu) i emocionalnu dimenziju.“¹⁵⁰

Stereotipi (stereo + tip, prema franc. *stéréotype*) predstavljaju „sklop pojednostavnjenih i pretjerano uopćenih osobina koje se pridaju svim pripadnicima neke društvene skupine (etničke, rasne i dr.). Raširena i razmjerno trajna kognitivna shema o zajedničkim, češće negativnim nego pozitivnim značajkama društ. skupine (npr. profesori su rastreseni i sitničavi, Japanci marljivi i točni, crnci glazbeno nadareni i skloni lagodnu životu). Stereotipi pojednostavnjivanjem složene društ. sredine olakšavaju obradbu informacija i snalaženje u njoj. Tako se npr. nedostatne informacije o značajkama pojedinca nadoknađuju „znanjem“ o osobinama skupine kojoj on pripada. U širem značenju, često ponavljan, neizvoran postupak ili djelo, klišej.“¹⁵¹

Stereotipi se mogu definirati i kao „slika o drugima, skup uvjerenja o tipičnim osobinama i načinu ponašanja druge grupe“, te je „podloga na osnovu koje ljudi razvijaju afektivni odnos prema pripadnicima druge grupe i ponašaju se prema njima na određen način“.

„Termin 'stereotip' je svoje danas uobičajeno značenje i popularnost stekao nakon Lipmanovog rada u kojem je on stereotipijama nazvao 'slike u našim glavama' o svijetu koji

¹⁵⁰ *Ibid.*, str. 229.

¹⁵¹ *Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje* 2021, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. (Pristupljeno 28. augusta 2021), <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58036>>.

nas okružuje, a koje, pod uticajem kulture u kojoj živimo, formiramo i pre nego što imamo priliku da ga upoznamo na osnovu ličnog iskustva.“¹⁵²

Na osnovu svoga empirijskog istraživanja na području Srbije dvojica autora došla su do zaključka „u kojoj meri su mnogi elementi slika“ koje o drugim narodima imaju njihovi ispitanici ustvari iskrivljeni. Oni smatraju da se to desilo „pre svega pod uticajem dugotrajnih konflikata“.

Zaključuju da se iz niza eksperimenata pokazuje da čim se formira „naša“ i „njihova“ grupa, „ma koliko kriterijum podele bio privremen i nebitan“ – članovi jedne grupe „brzo postaju skloni da favorizuju i u boljem svetlu opažaju članove vlastite grupe od članova tuđe grupe“. Popadić i Biro zato upozoravaju da „teškoća u menjanju stereotipa jeste u tome što oni opstaju i onda kada su faktori koji su ih proizveli prestali da deluju“.

S jedne strane, „primećuju veoma pozitivnu, idealizovanu sliku o vlastitoj grupi“, a s druge strane je „uverenje da niko od suseda ne poseduje bitne pozitivne osobine“. Za ovakvu pojavu Srećko Mihailović „predlaže termin *etnički narcizam*, a za njene ekstremne vidove izraze *paranoja etničke grupe* i *etnička deluzija*“.¹⁵³

Prema istraživanjima koja su proveli, Popadić D. i Biro M. naglašavaju da je, recimo, slika koju Srbi imaju o Albancima ekstremno loša. Autori podsjećaju da se već decenijama u Srbiji kod istraživanja dobiva nalaz da je stereotip prema Albancima negativniji od ostalih i predstavljen skoro isključivo negativnim osobinama.

Zaista, u spomenutom ispitivanju građana Srbije, 53 posto onih koji su pristupili istraživanju složilo se s tvrdnjom da su „svi Albanci primitivni i necivilizovani“. Stereotipi o Muslimanima (Bošnjacima) i Albancima također imaju isključivo negativne izdiferencirane osobine. Muslimane se opisuje kao „primitivne, neiskrene, ne vole druge narode, prljave, nekulturne, svadljive, glupe, kukavice, lijene“.

¹⁵² Popadić, D. i Biro, M. 1999, *Nova srpska politička misao*, časopis za političku teoriju i društvena istraživanja, br. 1-2, str. 89-109. Naučni rad, Beograd (Pristupljeno 9. septembra 2021), Izvor: <http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/nspm/1-2/d006/html_ser_lat>.

¹⁵³ Radivojša, B. 2003, „S kim se tučeš, taj je loš“, *Politika*, Beograd (Pristupljeno: 9. septembra 2021) <<http://starisajt.nspm.rs/Komentari/kompolitikaostereotipima.htm>>.

S druge strane, stereotip o Hrvatima izgrađen je i od pozitivnih i od negativnih osobina. Njih se opisuje kao „neiskrene, ne vole druge narode, hladne, sebične, svadljive, nepoštene“, ali i kao „čiste, vredne, kulturne, civilizovane“.

Prema mišljenju Sashe Havlicek s Instituta za strateški dijalog (ISD) „osnovno načelo svih ekstremističkih ideologija jeste dehumanizacija onog drugog“, jer „kada uspostavite razmišljanje 'mi' protiv 'njih' možete stvoriti nevjerovatne podjele i sukobe među ljudima“.¹⁵⁴

Kakvo je stanje u Bosni i Hercegovini nakon nasilnih konflikta?

Prema istraživanju „Što Hrvati, Bošnjaci i Srbi misle jedni o drugima, a što o Bosni i Hercegovini?“ autora Bože Skoke, Srbi i Hrvati, nerijetko, Bošnjake smatraju dvoličnima.¹⁵⁵

Srbi im zamjeraju rat i nasilje, a Hrvati prevelik utjecaj religioznosti na javni život. I jedni i drugi ih, u značajnijoj mjeri, smatraju zaostalima.

Srbi i Bošnjaci o Hrvatima također imaju negativno mišljenje, zbog rata i nasilja. Usto, Srbi ih smatraju nadmenima, a Bošnjaci dvoličnima. I jedni i drugi ih smatraju neiskrenima i hladnima. Zanimljivo je u istraživanju Popadića i Biroa primijetiti vezu između stereotipa i konflikta. Prema grupama s kojima „ne postoji aktuelni konflikt i koji samim tim nisu u centru medijske pažnje ili objekt medijskog oblikovanja“ stereotipije „nisu posebno raširene i ne sadrže mnogo ekstremnih osobina“.

S takvim zaključkom slaže se i Skoko u istraživanju u Bosni i Hercegovini.

Prema njemu, „najveći uzrok negativnih stajališta vezan je uz rat i sukobe, a nakon toga se pojavljuju stereotipi“.

„U svakom slučaju, očito je rat bio najveći proizvođač međusobnog nepovjerenja i zahlađenja odnosa među narodima.“¹⁵⁶

¹⁵⁴ Dokumentarni film „Zašto mrzimo?“ Hrvatska radiotelevizija 2 (HRT 2), (11. septembra 2021), https://www.youtube.com/watch?v=_S43iSyYeqU.

¹⁵⁵ Skoko, B. 2011, *Što Hrvati, Bošnjaci i Srbi misle jedni o drugima, a što o Bosni i Hercegovini?* Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo.

Suočeni s predrasudama i stereotipima jednih prema drugima, među Bošnjacima, Srbima i Hrvatima „uglavnom ne postoji konsenzus o prošlosti, a ni o budućnosti ove države“.

To mnogo govori o drami kroz koju Bosna i Hercegovina prolazi i u prvim decenijama dvadeset prvog stoljeća. Promišljati o ovim aspektima, prema uvidima ovog istraživanja, važno je u razumijevanju jezika mržnje i njegovog konfliktnog potencijala u Bosni i Hercegovini.

VI. KONFLIKTNI POTENCIJAL JEZIKA MRŽNJE U BiH

4.1. Jezik mržnje i mediji u Bosni i Hercegovini

Iskustvo života u Bosni i Hercegovini potvrdilo je kako se može reći da je „Bosna i Hercegovina sa njenim sveukupnim političkim te društvenim ustrojenjem, koje je još uvijek rasloženo i segmentirano po nacionalnom principu, plodno tlo za govor koji ima za cilj provocirati na nacionalnim te vjerskim/religioznim razinama“.¹⁵⁷

Šta je onda s konfliktima? Doajen bosanskohercegovačkog novinarstva Gojko Berić primijetio je na jednom mjestu kako se „ne kaže slučajno da metak ubija jednog čovjeka, a mržnja na hiljade ljudi“.¹⁵⁸

„U to nas je na tragičan način uvjerio rat koji je devedesetih godina vođen protiv Bosne i Hercegovine, kada je mržnja bila nezaustavljivi generator brutalnog međuetničkog nasilja, od etničkog čišćenja i svirepih ratnih zločina do bijelih traka u Prijedoru i genocida u Srebrenici.“¹⁵⁹

Uzmemo li u obzir i stanovište Marka Thompsona da je „verbalno nasilje proizvelo fizičko“, te da su ratovi na prostoru bivše Jugoslavije „prvo počeli u medijima“,¹⁶⁰ jasna je važnost istraživanja i jezika mržnje i njegovog konfliktnog potencijala te uspostavljanja korelacije

¹⁵⁶ *Ibid.*

¹⁵⁷ Online kampanja Vijeća za štampu u BiH: „Stop! Govor mržnje.“ (Pristupljeno 27. augusta 2021), <file:///C:/Users/User/Downloads/STOP_Govoru_Mrznje_Analiza_FINAL_PDF.pdf>.

¹⁵⁸ Berić, G. 2020, *Govorom mržnje protiv medija*, Društvo novinara BiH, Sarajevo.

¹⁵⁹ *Ibid.*

¹⁶⁰ Thompson, M. 1999, *Kovanje rata: mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Sveučilište Luton, London.

između fenomena jezika mržnje u javnom diskursu Bosne i Hercegovine i potencijalnih konflikta, što je primarni fokus i ovog rada.

Upravo zbog tog konfliktnog potencijala posebno je značajno apostrofirati činjenicu da većina istraživanja koja su rađena na temu jezika mržnje ukazuje na zaključak da situacija u Bosni i Hercegovini vodi „održavanju atmosfere koja generira govor mržnje kao društveni fenomen“.¹⁶¹

Tako Evropska komisija za borbu protiv rasizma i netolerancije (ECRI), koja je osnovana od Vijeća Evrope, kontinuirano upozorava da je „govor mržnje zabrinjavajući zato što često predstavlja prvi korak u procesu prelaska na nasilje“.¹⁶²

Posebno je to važno u društvu kakvo je bosanskohercegovačko, postkonfliktno. Jer, „u situacijama kada su odnosi između etničkih, nacionalnih ili religijskih grupa već osjetljivi, ovakav govor iz mržnje može da ima eksplozivan utjecaj“.¹⁶³ Štaviše, pojedini autori su mišljenja da „vojnički rat u Bosni i Hercegovini jeste prestao, ali je nastavljen rat drugim sredstvima: propagandnim, političkim, ideološkim, edukativnim, vjerskim, medijskim, porodičnim“.¹⁶⁴

Regulatorna agencija za komunikacije (RAK) još od svojih samih početaka, krajem devedesetih godina dvadesetog stoljeća, počela se baviti fenomenom jezika mržnje.

Međunarodna zajednica u Bosni i Hercegovini je u okviru metoda *state-buildinga* u Bosni i Hercegovini značajno mjesto pridavala i medijima, te je naglašavana važnost procesa reforme medijskog sektora, regulacije odnosno samoregulacije domaćeg medijskog tržišta.

¹⁶¹ Online kampanja Vijeća za štampu u BiH: „STOP! Govor mržnje.“ (Pristupljeno 27. augusta 2021), <[file:///C:/Users/User/Downloads/STOP Govoru Mrznje Analiza FINAL PDF.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/STOP%20Govoru%20Mrznje%20Analiza%20FINAL%20PDF.pdf)>.

¹⁶² Izvještaj ECRI-ja o Bosni i Hercegovini usvojen 6. decembra 2016. godine (Pristupljeno: 27. jula 2021), <<http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/ECRI%20Final%20160117.pdf>>.

¹⁶³ Filipović, A. 2020, „Govor mržnje i mediji“, *Zbornik radova „Govorom mržnje protiv medija“*, Društvo novinara BiH, Sarajevo.

¹⁶⁴ Vidjeti: Kovačević, B. 2014, „Mediji, mržnja i sukobi na Balkanu“, u: *Kako prevazići govor mržnje...? – Zbornik radova*. Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka, str. 33.

U skladu s evropskom regulatornom praksom, a u cilju osiguranja poštivanja kodeksa rada i pravila, Regulatorna agencija za komunikacije ima izvršna ovlaštenja, odnosno mogućnost izricanja sankcija.

„Regulatorna agencija za komunikacija (Agencija), između ostalog, zaprima i prigovore na temu govora mržnje budući da je govor mržnje u programima nosilaca dozvola Agencije predmet regulatornog okvira.“¹⁶⁵

Zakon o komunikacijama Bosne i Hercegovine predviđa mogućnost izricanja usmenih ili pisanih upozorenja, novčanih kazni razmjerno težini prekršaja, donošenja naloga za obustavu emitiranja, oduzimanje dozvole. Osim toga, Zakonom je određeno da Agencija izrađuje pregled povreda i odgovarajućih kazni, koji usvaja Vijeće ministara.

Način izricanja kazni reguliran je podzakonskim aktom „Pregled povreda i odgovarajućih kazni koje izriče Agencija“, kojim se utvrđuju povrede Zakona o komunikacijama, kodeksa, pravila, odluka i drugih akata i uslova dozvola koje u okviru svoje nadležnosti donosi i izdaje Agencija, kao i odgovarajuće kazne koje RAK može izreći u postupku rješavanja kršenja Zakona, propisa RAK-a i uslova izdatih dozvola. Ovim aktom određena su opća pravila za određivanje kazni. Svaki slučaj razmatra se u zasebnoj proceduri i mnoge okolnosti se uzimaju u obzir prilikom odlučivanja o sankciji, kao npr. odgovornost kršitelja, težina povrede, okolnosti pod kojima je kršenje učinjeno, da li se radi o prvom kršenju ili o ponovljenom prekršaju, koliko je vremena prošlo od ranije izrečene sankcije, veličina populacije koju emiter pokriva i slično.¹⁶⁶

U prvim godinama rada Nezavisne komisije za medije (IMC), preteče današnje Regulatorne agencije za komunikacije (RAK), dakle od 1998. do 2001, zabilježeno je 18 slučajeva kršenja odredbi u vezi s jezikom mržnje.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Izvor: Intervju s predstavnicima Sektora za odnose s javnošću Regulatorne agencije za komunikacije BiH (31. augusta 2021).

¹⁶⁶ Izvor: „RAK: Govor mržnje u elektronskim medijima“ (Pristupljeno 26. augusta 2021), <<https://www.diskriminacija.ba/rak-govor-mr%C5%BEenje-u-elektronskim-medijima>>.

¹⁶⁷ Šire o ovome: Izvještaji o kršenjima pravila Regulatorne agencije za komunikacije, <https://rak.ba/bs-Latn-BA/reports>, uključujući i izvještaje za period 1998–2001. godina.

„Govor mržnje u tom periodu bio je eksplicitan, otvoreni govor mržnje uglavnom na nacionalnoj i vjerskoj osnovi.“¹⁶⁸

U periodu od 2002. godine, kada je Zakonom o komunikacijama uspostavljena Regulatorna agencija za komunikacije, pa do 2014. godine zabilježeno je još ukupno 16 slučajeva kršenja odredbe koja se tiče govora mržnje. Dakle, ukupno 34 slučaja od 1998. godine.

Na ovom mjestu opisat ćemo i analizirati jezik mržnje koji se u Bosni i Hercegovini javljao u poratnom periodu, kao i prvim godinama dvadeset prvog stoljeća.

Može se primijetiti da su iskazi jezika mržnje u tom periodu imali izraziti mrzilački i konfliktni potencijal.

U emisiji „Ekologija i etika – Sipa“ na Hrvatskoj radioteleviziji (HRT), koja je emitirana na TV Erotel 16. decembra 1998. godine, bili su sadržani „antisemitski, antisrpski i homofobni komentari, uokvireni u jednu ekološku metaforu baziranu na sipi, da bi se ilustriralo kako Srbi, Židovi i homoseksualci imaju štetan utjecaj na hrvatsku privredu i društvo“:¹⁶⁹

... glavni pojedinac je sigurno George Soros, ludi mešetar i maliciozni špekulant. Ukrao je bilijune, daje milijune i obvezno pokupi kamatu u obliku crne tinte...
... odvratni srpsko-židovski lobi koji se uvijek ponovo javlja kako bi Hrvatska mogla biti srušena. Ovo su oprezni masoni. Mnogi od njih su seksualno nastrani.

Regulatorna agencija za komunikacije zaključila je da se u slučaju ove emisije „radi o jeziku koji može izazvati uvredu i predstavlja kršenje odredbe koja se tiče govora mržnje...“

Nekoliko mjeseci kasnije RTV Srebrenica emitira izjavu lokalnog općinskog odbora Srpske radikalne stranke (SRS) u kojoj se kaže:

Ovim se obavještavaju građani Srebrenice da je u subotu, 6. februara 1999. godine, grupa Srba, tzv. poturica, organizirala posjetu Tuzli i pružila ruku pomirenja našim

¹⁶⁸ *Ibid.*

¹⁶⁹ Rokša-Zubčević, A., Bender, S., Vojvodić, J. 2017, „Medijska regulatorna tijela i govor mržnje“, str. 22 (Pristupljeno: 29. augusta 2021), <<https://www.aem.hr/wp-content/uploads/2019/01/AEM-Medijska-regulatorna-tijela-i-govor-mr%C5%BEenje.pdf>>.

neprijateljima. Ovu skupinu pozvao je Hakija Meholjić, najveći koljač srpskog naroda. U ime srpskog naroda u Srebrenici, mi kažemo da ova vrsta posjeta nije dopuštena, da je zabranjena.¹⁷⁰

Također, i u ovom slučaju Agencija je utvrdila „kršenje članka kojim se zabranjuje upotreba jezika kojim se potiče izazivanje nasilja, nereda i mržnje“.

Konfliktni potencijal jezika mržnje potvrđuje i događaj iz Drvara. Naime, sredinom juna 1999. godine na valovima Radiopostaje Drvar prenošeni su huškački komentari, za koje se pretpostavljalo da mogu izazvati nasilje.

Slušaitelji su prijetili da će „završiti ono što su započeli 24. travnja 1998. godine“. To se odnosilo na incident u Drvaru koji se dogodio u proljeće, godinu ranije, kada je izvjesna grupa napala srpska imanja i urede međunarodne zajednice. Gradonačelnik Drvara (srpske nacionalnosti) tada je ozbiljno povrijeđen,¹⁷¹ a veliki broj srpskih imanja je oštećen, što govori kako jezik mržnje itekako može biti uvod u nasilje, ali i dalje zaoštavanje odnosa u društvu.

Potvrdili su to i događaji iz maja 2001. godine, kada je eskaliralo nasilje na ulicama Banje Luke, i to prilikom postavljanja kamena temeljca za obnovu porušene Ferhadija džamije. Incidenti su prekinuli molitve, ali i početak obnove bogomolje, koju je garantirao Aneks 8. Dejtonskog sporazuma. Teško je povrijeđen Murat Badić, koji je od povreda preminuo 26. maja 2001. godine.¹⁷²

Umjesto smirivanja tenzija, u programu medija ponovo se čuo jezik mržnje. U programu RTV Sv. Georgije iz Banje Luke, u formi intervjuja sa slikarom Aleksandrom Sopotom, nasilje je opravdavano.

Voditelj: „Ali ovdje je prisutno uzvikivanje balija i Turčine. Šta to znači? Kako bi to ovako, u ovoj sredini...“

¹⁷⁰ *Ibid.*, str. 22-23.

¹⁷¹ *Ibid.*

¹⁷² Jakovljević, G. 2019, „Banja Luka: U Ferhadiji obilježen Dan džamija“. Izvor: Anadolija (7. maja 2019) (Pristupljeno: 29. augusta 2021), <https://www.aa.com.tr/ba/kultura-i-umjetnost/banjaluka-u-ferhadiji-obilje%C5%BEen-dan-d%C5%BEamija/1472620>.

Gost: „Jednostavno, kod srpskog naroda ta riječ 'Turčin' predstavlja nekoga ko je, ko čini zlodjela, ko...“

Voditelj: „Ko se ne voli?“

U januaru 2002. godine Regulatorna agencija sankcionirala je i u međuvremenu ugašeni Radio Naba iz Visokog zbog poruka objavljenih u programu uživo u vrijeme odvijanja događaja u Sarajevu koji su povezani s „Alžirskom grupom“, to jest prebacivanjem osoba afroazijskog porijekla u vojnu bazu Guantanamo na Kubi koje su u to vrijeme smatrane sigurnosnom prijetnjom.

Ustanovljeno je da je Radio Naba ovim programom prekršio odredbe koje se odnose na „govor mržnje, pristojnost i uljudnost, te one vezano za pravedno i nepristrano izvještavanje“.

Prema zaključcima RAK-a, emitiranje, primjerice, poziva na okupljanje „moglo je ozbiljno ugroziti državnu sigurnost i sigurnost građana, pripadnika policije, kao i pripadnika međunarodne zajednice“.¹⁷³

TV Vikom je u predizborno vrijeme, od 12. do 14. septembra 2008. godine, prikazao snimku studijskog muzičkog spota koji izvodi Miško Cvijetić i orkestar Vikomice, pod nazivom „Radovane, srpski sine“.

„RAK je u ovom slučaju zaključio da se pjesme emitirane u okviru programa TV Vikom svojim sadržajem, posebno u kombinaciji s prikazanim audiosnimkama govora kasnije osuđenog ratnog zločinca Radovana Karadžića, smatraju prijetećima i prenose jasan i neporedan rizik od poticanja etničke mržnje u BiH.“¹⁷⁴ Agencija je procijenila da je eventualni motiv za emitiranje „spornog sadržaja“ „produbljivanje međunacionalnih podjela“.

Koliko „zapaljivi“ medijski izvještaji kojima se krše odredbe vezane za jezik mržnje mogu biti opasni u multietničkim zajednicama i društvima koja su prošla kroz konflikte svjedoče i događaji s kraja prve decenije dvadeset prvog stoljeća.

¹⁷³ Rokša-Zubčević, A., Bender, S., Vojvodić, J. 2017, „Medijska regulatorna tijela i govor mržnje“, str. 27 (Pristupljeno 29. augusta 2021), <<https://www.aem.hr/wp-content/uploads/2019/01/AEM-Medijska-regulatorna-tijela-i-govor-mr%C5%BEnje.pdf>>.

¹⁷⁴ *Ibid.*, str. 35.

Naime, 4. oktobra 2009. godine došlo je do navijačkih nereda između navijača NK Sarajevo i NK Široki Brijeg u Širokom Brijegu. Izbili su neposredno prije samog početka utakmice zakazane za 15:30, a koji su na kraju rezultirali smrću jednog mladića, Vedrana Puljića, navijača NK Sarajevo.

Analiza izvještavanja Radiopostaje Široki Brijeg tokom tog dana potvrdila je da je ovaj medij prekršio odredbe vezane za jezik mržnje.

Poruke koje su upućene tom prilikom, konstatirao je monitoring RAK-a, mogle su potaknuti dodatno nasilje, a činjenica da je jedna osoba smrtno stradala tom prilikom govori o krajnje krvavim dometima jezika mržnje. Reporter širokobriješke postaje je od izbijanja nereda pa sve do 18 sati izvještavao o događajima na ulicama Širokog Brijega javljanjima uživo u program, no monitoring RAK-a je pokazao da izvještavanje nije bilo odgovorno.

Također, „nitko u studiju nije učinio ništa da koliko-toliko pridonese smirivanju tenzija, apelira na slušatelje da zadrže prisebnost tijekom tragičnih događanja“.¹⁷⁵

Neke od izjava koje je reporter izrekao tijekom javljanja u program za vrijeme trajanja nereda mogle su navesti slušatelje na zaključak da su navijači NK Sarajevo došli u Široki Brijeg s namjerom da izazovu nered i nasilje, te da se nisu zaustavljali i pored napora policije. Logično je očekivati da ovakve izjave kod nekih slušatelja mogu probuditi revolt, koji ih može navesti na to da i sami sudjeluju u sukobu, jer reporter je cijeli incident predstavljao kao smišljen i izrežiran napad navijača NK Sarajevo, ne samo na navijače Širokog Brijega nego na grad općenito.¹⁷⁶

Dovodeći ga u vezu s kršenjem odredbi o jeziku mržnje, RAK je konstatirao da se emitirani sadržaj može okarakterizirati kao „zapaljiv“, odnosno kao sadržaj koji je „mogao probuditi određene emocije kod slušatelja kojima je predmetni program u trenutku emitiranja bio dostupan, te ih ohrabriti da djeluju revoltirano, uzrokujući dodatne negativne posljedice“.¹⁷⁷ Opasnosti jezika mržnje i zapaljivog govora u ovom slučaju treba imati posebno u vidu jer je stradala jedna mlada osoba.

¹⁷⁵ *Ibid.*

¹⁷⁶ *Ibid.*

¹⁷⁷ *Ibid.*

Za potrebe ovog dijela istraživanja obavljen je istraživački intervju¹⁷⁸ s predstavnicima Sektora za odnose s javnošću Regulatorne agencija za komunikacije BiH.

Kako se odlučuje da li je nešto govor mržnje ili nije

Važno je napomenuti da se svaki tendenciozan ili stereotipima obojen sadržaj ne može po automatizmu smatrati govorom mržnje. Neprofesionalno, senzacionalističko izvještavanje i iznošenje vrijednosnih sudova koji mogu biti uvredljivi i pogrdni ne predstavljaju nužno govor mržnje, odnosno govor koji zaista jeste huškački i poziva na mržnju, netoleranciju, diskriminaciju i potencijalno dovodi do nasilja i nemira.

U kontekstu ovog pitanja treba podsjetiti na razvoj i prilagođavanje samog regulatornog okvira koji primjenjuje Agencija. Naime, u ranijem regulatornom okviru naslijeđenom od Nezavisne komisije za medije koja je djelovala u periodu 1998–2001. godine nije bilo definicije govora mržnje, već su svi slučajevi koji su se odnosili na govor mržnje procesuirani pod odredbom koja je zabranjivala RTV stanicama emitiranje sadržaja kojim se prenosi jasan i neposredan rizik od podsticanja etničke ili vjerske mržnje između zajednica u Bosni i Hercegovini, ili koji bi, na osnovu bilo čijeg razumnog suda, izazvao nasilje, nered i nemire, ili koji bi mogao podsticati kriminal ili kriminalne radnje.

Tadašnja odredba uključivala je samo dva zaštićena osnova, etničku i vjersku mržnju. Nakon uspostavljanja Agencije u sadašnjem obliku, 2008. godine, u regulatorni okvir uvodi se definicija govora mržnje i odredba koja se tiče govora mržnje. Posljednja revizija regulatornog okvira realizirana je 2011. godine. Trenutno važećim podzakonskim aktom – Kodeksom o audiovizuelnim medijskim uslugama Regulatorne agencije za komunikacije BiH (rak.ba), govor mržnje u programima pružalaca audiovizuelnih medijskih usluga eksplicitno je zabranjen (član 4). Također nije dozvoljeno emitirati sadržaj koji se kvalifikuje kao govor mržnje ni u komercijalnim komunikacijama (oglašavanje), kako je propisano Kodeksom o komercijalnim komunikacijama.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Intervju s predstavnicima Sektora za odnose s javnošću Regulatorne agencije za komunikacije (31. augusta 2021).

¹⁷⁹ Šire o ovome: <<https://docs.rak.ba//articles/3e8f1595-b2dd-4ffa-9b2a-e1ec83d8f804.pdf>>.

Prilikom razmatranja slučajeva navodnog govora mržnje, sljedeći faktori se uzimaju u obzir:

Kontekst u okviru kojeg je informacija/izjava emitirana, izvor informacije/izjave, način na koji je ista prenesena javnosti, urednička odgovornost, i kako je ranije istaknuto još jedan od bitnih faktora koji Agencija primjenjuje u skladu s praksom Evropskog suda za ljudska prava jeste postojanje realne mogućnost od izazivanja nasilja. S obzirom da govor mržnje može doći iz različitih izvora, to zahtijeva različit stepen odgovornosti medija. Jedna vrsta odgovornosti je objavljivanje informacija koje sadrže govor mržnje čiji autor nije sama medijska kuća, a druga je kada izvještači/novinari ne primijete i ne identifikuju govor mržnje u pozivima slušalaca ili gledalaca u emisijama koje se emitiraju uživo. Međutim, najveću odgovornost mediji imaju kada svjesno, čak namjerno, koriste govor mržnje, čime ga podržavaju i uzrokuju njegovo ponavljanje i učvršćivanje u društvu.¹⁸⁰

Kao što vidimo jedan od bitnih faktora prilikom sagledavanja jezika mržnje u medijima u BiH jeste „postojanje realne mogućnost od izazivanja nasilja“, odnosno konfliktnog potencijala.

No što je za ovo istraživanje posebno važno, kako jezik mržnje stvara konfliktni potencijal?

U slučaju elektronskih medija, RAK je uspostavio standard prema kojem je to da li postoji realna mogućnost od izazivanja nasilja „veoma važno prilikom odlučivanja u slučajevima koji se odnose na govor mržnje“ u bh. medijima.

Primjer ovakvog sadržaja je slučaj zabilježen 2008. godine prilikom održavanja Queer festivala u Sarajevu, koji je bio tema emisije u kojoj je gošća bila predsjednica Udruženja Q i jedna od organizatorica festivala. Emisija je emitirana dan uoči održavanja festivala. Sam sadržaj razgovora između voditelja i gošće nije bio sporan s aspekta poštivanja pravila i propisa. Međutim, tokom emitiranja programa u krolu emisije neselektivno su emitirane SMS poruke čiji je sadržaj okvalifikovan kao govor mržnje usmjeren prema LGBT populaciji, te je ova vrsta paralelne komunikacije u programu poslužila i kao platforma putem koje su upućene direktne prijetnje i poziv na nasilje prema učesnicima festivala. Na dan održavanja festivala zabilježen je i nasilni incident na mjestu događaja.¹⁸¹

S druge strane, zabilježeni su slučajevi u praksi Agencije gdje određeni programski sadržaj u semantičkom, interpretativnom smislu predstavlja sadržaj kojim se na otvoren način

¹⁸⁰ Izvor: Intervju s predstavnicima Sektora za odnose s javnošću Regulatorne agencije za komunikacije BiH (31. augusta 2021).

¹⁸¹ *Ibid.*

produbljuju i učvršćuju predrasude prema pojedincu ili grupi na osnovu zaštićenih osnova koje proizlaze iz ljudskih prava, ali s druge strane nije se radilo o sadržaju koji bi mogao biti protumačen kao jasan poziv na nasilje.

Takav sadržaj kvalifikovan je kao sadržaj koji promovira diskriminaciju, što nije dopušteno prema pravilima Agencije, gdje se stanicu u konačnoj odluci jasno daje na znanje da bez pažljivog razmatranja i uredničke kontrole ovakvi i slični sadržaji mogu dovesti do štetnih posljedica.¹⁸²

Jezik mržnje s vremenom je „mijenjao svoj oblik, postajao je sofisticiraniji, skriveniji“.¹⁸³

Tako je u posljednjih pet godina Regulatorna agencija za komunikacije zaprimila 26 prigovora na temu jezika mržnje.¹⁸⁴

Govor mržnje je kroz godine mijenjao svoju formu, sadržaj i fokus, odnosno ciljnu grupaciju.

Prema karakteru slučajeva koje je Agencija zabilježila u dosadašnjoj praksi najveći broj odnosio se na govor mržnje usmjeren protiv pojedinaca i grupa na osnovu njihove etničke i vjerske pripadnosti, a posljednji zabilježeni primjeri uključuju govor mržnje usmjeren prema LGBT populaciji i migrantima, odnosno govor mržnje na osnovu rase i seksualne orijentacije.¹⁸⁵

Ipak, monitoring RAK-a pokazuje kako je „evidentno da se broj slučajeva govora mržnje u elektronskim medijima koji su predmet regulacije Agencije smanjio u proteklom godinama...“¹⁸⁶ Šta je razlog tome? U pogledu elektronskih medija može se reći da su mjere RAK-a dale rezultate. Najveća kazna za govor mržnje u elektronskim medijima iznosila je 50.000 KM, dok je maksimalna zapriječena kazna do 150.000 KM.

¹⁸² *Ibid.*

¹⁸³ Izvor: „RAK: Govor mržnje u elektronskim medijima“ (Pristupljeno 26. augusta 2021), <<https://www.diskriminacija.ba/rak-govor-mr%C5%BEnje-u-elektronskim-medijima>>.

¹⁸⁴ Izvor: Intervju s predstavnicima Sektora za odnose s javnošću Regulatorne agencije za komunikacije BiH (31. augusta 2021).

¹⁸⁵ *Ibid.*

¹⁸⁶ *Ibid.*

U principu, nijedna stanica za govor mržnje nije kažnjena dva puta, pa možemo reći da su sankcije koje izričemo djelotvorne.¹⁸⁷

Pozitivan utjecaj u provođenju regulacije u prve tri godine postojanja Nezavisne komisije za medije (IMC), preteče Regulatorne agencije za komunikacije BiH, bio je ključan za uspostavljanje nezavisnosti i profesionalizma elektronskih medija u BiH. Ostvaren je značajan napredak utoliko što se znatno smanjio broj slučajeva u vezi s govorom mržnje. U odnosu na period 1998–2001. (kada je zabilježeno ukupno 18 slučajeva kršenja odredbi koje se tiču govora mržnje), u 2002. godini zabilježen je samo jedan slučaj kršenja odredbe koja se tiče govora mržnje, dok u 2003. nije bilo takvih kršenja. Nakon toga, u periodu od 2004. do 2020, zabilježeno je ukupno 13 slučajeva kršenja odredbi Kodeksa u vezi s govorom mržnje.¹⁸⁸

Ono što je dodatna vrijednost ovog procesa jeste da se „kroz regulaciju da značajan doprinos zdravom medijskom okruženju, odnosno da se kroz primjenu regulacije koja počiva na najboljim evropskim standardima mediji edukuju, što predstavlja pozitivan pristup ka njihovoj profesionalizaciji, posebno uvažavajući važnost medija i njihovih sloboda“.¹⁸⁹

To pokazuje da se kombinacijom snažne regulacije i samoregulacije, te djelovanjem državnih institucija, pa i sankcija, a sve utemeljeno na principima demokratskih tradicija i vrijednosti, mogu postići određena rješenja kada je riječ o kontroli jezika mržnje u javnom diskursu. Istovremeno, regulatorna agencija ne predstavlja represivni aparat čiji je krajnji cilj kažnjavanje medija, te se na taj način štite i principi slobode govora.

Sankcije zasigurno jesu djelotvorne, međutim uloga Agencije se ne svodi na podizanje standarda u emitovanju isključivo kroz izricanje sankcija, već primjenom različitih pristupa. Agencija nastoji da djeluje i preventivno, tako što je izradila Smjernice za primjenu Kodeksa o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija i Smjernice za primjenu Kodeksa o komercijalnim komunikacijama.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Izvor: „RAK: Govor mržnje u elektronskim medijima“ (Pristupljeno 26. augusta 2021), <<https://www.diskriminacija.ba/rak-“govor-mr%C5%BEenje-u-elektronskim-medijima>>.

¹⁸⁸ Izvor: Intervju s predstavnicima Sektora za odnose s javnošću Regulatorne agencije za komunikacije BiH (31. augusta 2021).

¹⁸⁹ *Ibid.*

¹⁹⁰ Šire o ovome: <https://rak.ba/bs-Latn-BA/brdst-regulations>.

4.2. Jezik mržnje na internetu i njegov konfliktan potencijal

U posljednje vrijeme pred Bosnom i Hercegovinom javio se novi problem u pogledu širenja jezika mržnje u javnom diskursu. Štaviše, jezik mržnje intenzivniji je nego što je to bio slučaj u godinama poslije konflikta u Bosni i Hercegovini. Naime, „govoru mržnje danas posebno pogoduje napredovanje tehnologije, koja pruža više mogućnosti za širenje i podsticanje mržnje i diskriminacije“.¹⁹¹

S digitalnom dimenzijom „stekla se mogućnost da gotovo svatko preko društvenih mreža može biti nositelj, a umreženost mu uz sveprisutnost daje potencijalnu moć“.¹⁹² Istina, prema Aslanu, „govor mržnje je postojao i prije nego je stekao digitalnu dimenziju“.¹⁹³ Međutim, činjenica je i da su istraživanja pokazala da društvene mreže omogućavaju gotovo svakome da putem društvenih mreža bude nositelj jezika mržnje, a potencijalnu moć mu daje umreženost i sveprisutnost.¹⁹⁴ Takva zloupotreba razvoja tehnologije, interneta, odnosno društvenih mreža i novih medija, za posljedicu je imala širenje jezika mržnje i u Bosni i Hercegovini. Tako da se desio paradoks u kojem su osjećaj slobode i dostupnost platformi za iznošenje različitih mišljenja, što je trebalo stvoriti pretpostavke za zdravije i na snažnijim demokratskim osnovama utemeljeno društvo, istovremeno postali platforma za širenje jezika mržnje, i to ponovo s obilježjima konfliktanog potencijala. Naravno, rješenje nije u cenzuri i dokidanjima dostignutih razina slobode govora, jer bi takvo što imalo mnogo ozbiljnije posljedice za društvo. Međutim, jednako tako društvo mora da promišlja i o posljedicama jezika mržnje, prije svega s aspekta sigurnosti.

Novija istraživanja pokazuju da u Bosni i Hercegovini postoji ukupno 746.271 internet pretplatnik. RAK procjenjuje da stopa korištenosti interneta u BiH za 2019. godinu iznosi 94,32 posto, te da u našoj zemlji postoje 3.330.502 korisnika interneta.¹⁹⁵ Najnoviji uvidi i

¹⁹¹ Filipović, A. 2020, „Govor mržnje i mediji“, *Zbornik radova „Govorom mržnje protiv medija“*, Društvo novinara BiH, Sarajevo.

¹⁹² Poljak, M., Hadžić, J., Martinić, M. 2020, „Govor mržnje u hrvatskom medijskom prostoru“. *In media res – časopis filozofije medija*, Vol 9, br. 17 (2709-2744), (Pristupljeno 2. septembra 2021), <file:///C:/Users/User/Downloads/M_Poljak_J_Hadzic_i_M_Martinic_Govor_mrznje_u_hrvatskom_medijskom_prostoru.pdf>.

¹⁹³ Aslan, A. 2017, Online Hate Discourse – A Study on Hatred Speech Directed Against Syrian Refugees on YouTube, *Journal of Media Critiques*, 12(3), str. 227-256, DOI: 10.17349/jmc117413.

¹⁹⁴ Poljak, M., Hadžić, J. i Martinić, M. 2020, „Govor mržnje u hrvatskom medijskom prostoru“. *In media res – časopis filozofije medija*, Vol 9, br. 17, (2709-2744) (Pristupljeno 2. septembra 2021), <file:///C:/Users/User/Downloads/M_Poljak_J_Hadzic_i_M_Martinic_Govor_mrznje_u_hrvatskom_medijskom_prostoru.pdf>.

istraživanja koja će predstaviti i ovaj rad ukazuju na to da su društvene mreže i internetski portali postali dominantan izvor informiranja i prezentacije informacija iz različitih sfera života i izvora, pružajući svojim čitateljima mogućnost da komentiraju različite teme. Ali, kako je ranije naglašeno, nudi i različite izazove.

Takav obim korisnika mreže otvara prostor i za razne društvene devijacije.

Najzad, u ovome kontekstu valja ukazati na jedan načelan problem: „za širenje govora mržnje najviše se koristi internet, globalna/svjetska informacijska mreža koju svakodnevno za primanje i širenje informacija i ideja koriste milijarde ljudi. Praktički svaki čovjek koji ima pristup internetu i društvenim mrežama postaje 'medij'. U takvim okolnostima nacionalna regulative govora mržnje postaje potpuno neučinkovita“.¹⁹⁶

Prateći komentare tokom šest sedmica (od 16. oktobra do 30. novembra 2020. godine), Vijeće za štampu i online medije (VZS) u Bosni i Hercegovini evidentiralo je 301 primjer govora mržnje.

Na dnevnom osnovu pomno su praćeni komentari korisnika ispod tekstova i članaka ranije utvrđenih medija (klix.ba, stav.ba, depo.ba, rtvbn.com, ljubuski.net, radiosarajevo.ba, source.ba, infobijeljina.ba, slobodnabosna.ba, palelive.com, poskok.info, banjaluka.net, tuzlalive.ba, n1info.com). Zadatak šest monitora bio je detektirati i prijaviti govor mržnje na vijesti iz rubrika politika/izbori 2020.

Od 301 zabilježenog slučaja, najviše njih, 196, odnosi se na portal Klix.ba, najposjećeniji news portal u Bosni i Hercegovini.

A preostalih 105 komentara raspoređeno je na preostalih deset (10) portala budući da niti jedan slučaj govora mržnje nije zabilježen na ukupno tri (3) online medija. Navedena razlika je evidentna poradi velike čitanosti portala Klix.ba kao i višegodišnje navike da isti generira najveći broj komentara unatoč činjenici što

¹⁹⁵ Radiosarajevo.ba 2020, „Rezultati istraživanja RAK-a: Koliko ljudi u našoj zemlji koristi internet?“ Izvor: Radiosarajevo.ba (5. maja 2020), (Pristupljeno 31. augusta 2021), <<https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/rezultati-istrazivanja-rak-a-koliko-ljudi-u-nasoj-zemlji-koristi-internet/376068>>.

¹⁹⁶ Intervju s Vesnom Alaburić, odvjetnicom iz Zagreba (2. oktobra 2021).

moгуćnost registracije nije u istoj mjeri jednostavna kao što je to bio slučaj prethodnih godina.¹⁹⁷



Slika 3. Wordcloud jezika mržnje na internetskim portalima u BiH

Na konfliktni potencijal jezika mržnje u BiH ukazuje i spomenuto istraživanje Vijeća za štampu BiH koje je analiziralo sadržaje jezika mržnje na internetu koje ima bitne veze i sa aspektima sigurnosti.

Naime, gledano po strukturi jezika mržnje, tokom ovog istraživanja evidentiran je 101 slučaj govora mržnje iz afekta; 44 primjera huškanja; 41 prijetnja; 59 provokacija na nacionalnoj i religioznoj osnovi; 26 primjera diskriminacije, šovinizma te seksizma; 30 primjera uvreda i vulgarnosti...

Stručne analize posebno upozoravaju na slučajeve jezika mržnje iz afekta. On je posebno interesantan i za naše istraživanje jer upućuje na ozbiljan konfliktni potencijal.

Naime, istraživanja ukazuju na to kako isti može biti osnov za moguće radnje koje podliježu zakonskom sankcioniranju. Bilo da je riječ o interpretaciji ili različitim percepcijama, forme poput 'treba ga ubit' zahtijevaju ozbiljan pristup budući da ne postoji garancija kako upravo

¹⁹⁷ Online kampanja Vijeća za štampu u BiH: „STOP! Govor mržnje“ (Pristupljeno 27. augusta 2021), <file:///C:/Users/User/Downloads/STOP_Govoru_Mrznje_Analiza_FINAL_PDF.pdf, str. 7>.

takva formulacija ne izaziva poriv za popratnim radnjama, posebno imajući na umu sveukupan društveni i politički kontekst Bosne i Hercegovine.¹⁹⁸

Slijede primjeri jezika mržnje relevantni za ovo istraživanje.¹⁹⁹

Klix.ba / gooUser1567191183

Hoćemo bato, ima da te odma izudaramo odmah na groblje da te ukopamo u njoj.

Klix.ba / makaki

dabogda pokrepali

Klix.ba / valter 11

likvidirati đukca

Klix.ba / dima

Umri sirotinjo

Klix.ba / BOOG

Dabogda ti dijete umrlo na rukama, mamu ti ybm usta bolesnu.

Klix.ba / gooUser1570715634

Da tebe hoće ko zgazit pa slučajno u rikverc još jednom da se vrati...

Banjaluka.net / E svasta

slažem se ... dabogda pokrepali

Radio Sarajevo / *

dabogda svi ovi kravataši ovako završili na zadnjoj stranici Avaza...

Depo.ba / guest1605903292

Kurtalju, dabogda te po Neretvi kukom tražili.

¹⁹⁸ Online kampanja Vijeća za štampu u BiH: „STOP! Govor mržnje“ (Pristupljeno 27. augusta 2021), <file:///C:/Users/User/Downloads/STOP_Govoru_Mrznje_Analiza_FINAL_PDF.pdf>, str. 7.

¹⁹⁹ *Ibid.*, str. 10.

Source.ba / BORAC

*... dabogda te Bog sebi uzeo, kćerku ti jebem.*²⁰⁰

Još jedan fenomen u okviru jezika mržnje bilježi se u javnom diskursu Bosne i Hercegovine, posebno u online prostoru. Kako se moglo vidjeti i iz prethodnih dijelova istraživanja, „postratna retorika je ostavila ne samo traga nego i kontinuirano naslijeđe u kontekstu huškačkog govora koji se tolerira kako u javnim tako i u privatnim diskursima“, te zato „nije iznenađujuće susresti huškačke komentare u on-line medijskom prostoru“.²⁰¹

U istraživanju bilježimo nekoliko komentara koje su također zabilježili monitori Vijeća za štampu BiH:

Klix.ba / obrazovanje

udri stoku sda-ovsku govjninim motikama ... mrs stoko iz sarajeva...

Klix.ba / Rusmo 2

Bosanac može mnogo da trpi, ali kada mu pukne film razgultit ćete vi šumski srbi preko Drine, to neka vam je jasno.

Klix.ba / KaramUZPpionirke

Samo gazi ujkane, majku im pionrsku jebem

Slobodna Bosna / Kemo

... lako za razumijeti, pokušali ste nas sve ubiti, istrijebiti u heregovini, mučili, žrtve palili, no stiće vas naša sudbina.

Poskok.info / MateMostar

e neka ste se vi izjasnili, miroljubljivi narod koji je u Bosni očistio sva sela od Hrvata i to po šerijatu odsjecanjem glava i vađenjem srca.

Poskok.info / Šime Đodan

²⁰⁰ Svi komentari pisani kurzivom te oni pod navodnim znacima preuzeti su originalno s portala sa svim tiskarskim i pravopisnim greškama.

²⁰¹ *Ibid.*, str. 11.

Pa ja, treba bit k'o u Pakistanu.. Tamo nema vrijeđanja, tamo odma spale nevjernike, razapnu i hulja ih linčuje.. to su vrijednosti koje zagovara ovaj civilizacijski otpad.

Slobodna Bosna / Dvogled

tenor@ svima je jasno da su Pakistan i bh 2 prijateljsko majmunske države. Dzafaga otišo u goste da dovuče još 3000 novih crnih bošnja s ciljem da obnovi bosansko islamističko - terorističku farmu terorista.

Radio Sarajevo / JEBALA VAS VISE VASA SAOPSTENJA ZA JAVNOST

... umjesto da im se svaki dan zahvaljujete vi pogani crvena svaki im dan im an muku prisjedate, dosta vas je više prokleti bili crveni kmecavci (građanske stranke)

Nisu rijetki ni primjeri prijetnji kao iskaza jezika mržnje koji također nose sa sobom konfliktne sadržaje.²⁰²

Poskok.info / Brozo

ISIL-ovci se nadaju nekom kalifatu, ali niš od toga, gotovo je, budete li gurali đihad onda ćemo se tjerati do kraja.

Slobodna Bosna / Utjerivač

Ove posrbice treba jebat redom.

Depo.ba / Hallo četnici iz depokanalizacije

Ni riječi jebi li vam četnik Nermin niksic mamu isti ste, ali nećete dugo!!

Depo.ba / CHETNICKO RUSKI PETOKOLONAS DEBELA PIJANA GLUPA

... petokolonaski izdajnici, hebacemo vam sve po spisku, upamtite!

Banjaluka.net / Grga

Treba to koplile pljačkasto objesit za nauk njegovoj ljubavnici trivicki.

Klix.ba / Krajišnik81

²⁰² *Ibid.*, str. 13-14.

Sa takvom zastavom ste po citavoj BiH pravili zlocine ... pa pokusaj hajde u Krajinu dodi mudonja ... sa zastavom ces biti zapaljen

Slijede primjeri provokacija na nacionalnoj i religioznoj osnovi kao oblici jezika mržnje:

Klix.ba / Fudoferari1113

Samo iz dana u dan dokazuju da su zločinački i krvoločni narod (upućeno Srbima)

Klix.ba / Suhret

Srpski interes – pobiti ljude i ukrasti jedan grad

Klix.ba / gooUser164457031

Ovi su spremni za golog otoka i pogubljenja (upućeno Hrvatima)

N1 / BiH

Nisu svi muslimani teroristi, ali su svi islamski teroristi muslimani...

Za potrebe ovog dijela istraživanja obavili smo istraživački intervju²⁰³ s Draganom Bursaćem, poznatim bosanskohercegovačkim novinarom, kolumnistom *mainstream* medija u Bosni i Hercegovini i regiji.

Razlog zašto je realiziran ovaj istraživački intervju leži u činjenica da se Bursać²⁰⁴ kao novinar često susreće s jezikom mržnje. Ne samo kao medijski profesionalac, svjedok ovog fenomena u javnom diskursu Bosne i Hercegovine, već i njegova žrtva nakon njegovih

²⁰³ Intervju s Draganom Bursaćem, novinarom i kolumnistom iz Banje Luke (17. augusta 2021).

²⁰⁴ Dragan Bursać rođen je u Bihaću 25. oktobra 1975. godine. Odrastao je u Bosanskom Petrovcu, gdje je završio osnovnu školu. Gimnaziju je završio u Sremskoj Mitrovici, a 2002. godine diplomirao na Filozofskom fakultetu u Banjoj Luci. Profesor je filozofije i sociologije. Živi i radi u Banjoj Luci. Dobitnik je brojnih novinarskih nagrada u zemlji i inozemstvu, među kojima i Evropske novinske nagrade (European Press Prize). Novinarstvom se počinje baviti 1998. u studentskom magazinu BUM. Nakon diplomiranja počinje raditi kao novinar na Radiju Banjaluka. Od 2009. do 2016. bio je zaposlen kao novinar i kolumnista BUKA portala, a 2014. počinje objavljivati kolumne za Al Jazeera Balkans. Redovan je kolumnista Al Jazeera Balkans i portala Radio Sarajevo, a regionalno objavljuje na portalima Autonomija (Vojvodina) i Antena M (Crna Gora).²⁰⁴

tekstova u kojima je kritički pisao o vlastima, ratnim zločinima i ratnim zločincima, njihovom veličanju te nacionalizmu i nacionalističkim elitama, revizionizmu, prilikama u bosanskohercegovačkom društvu i drugim fenomenima.

Ako kao savremenu etičku sentencu uzmemo misao velikog poljskog intelektualca Adama Mihnika da se „pripadnost nekoj naciji najbolje osjeća preko stida“,²⁰⁵ onda je Bursać istinski predstavnik vrlo svjesnog opredjeljenja i jasnog izbora da se prije svega bude čovjek.

Na koji način se, prema Vašem iskustvu, najčešće manifestira jezik mržnje u javnom diskursu u Bosni i Hercegovini?

Jezik mržnje nikad nije unison. Nikad se ne prenosi samo jednim kanalom. Hoću kazati, javno mnijenje ima neku vrstu regresije, antisazrijevanja, i kad ona dostigne kritični nivo mržnja počne da izbija preko svakog mogućeg kanala – od verbalne i fizičke, preko one na društvenim mrežama, pa do institucionalne. Naravno, i prije tog „nabujavanja“ mržnja je prisutna, ali sam primijetio da postoji tačno jedna tačka, jedan prelom u vremenu i prostoru poslije koje se ta mržnja neobuzdano širi. U toj tački se spajaju čak i institucije sa ostrašćenim pojedincima. Primarno, ona se dakako vidi na društvenim mrežama, ali nakon toga se „unormali“ i postane gotovo neka vrsta sjenke koja lebdi nad vama sve vrijeme, što je najstrašnije.

Ko su, prema Vašem iskustvu, najčešće nositelji jezika mržnje u Bosni i Hercegovini?

Doslovno svako može biti nositelj jezika mržnje. Ponekad to radimo svi, ali nesvjesno. Iz neobrazovanja ili pukog nehata. Ona druga, intencionalna mržnja, koja se ogleda u prijetnjama, u izlivima bijesa, u opskurnim porukama, u pozivima na linč, rezultat je više faktora, mada mislim da je na koncu ideologija ta koja je presudna i kojom su ljudi najviše izmanipulisani. Pazite, ako neko živi kao nacionalista, on će najvjerojatnije iz svoje pozicije napraviti čitav kosmos mržnje i manifestovat će je na sve njemu dostupne i (ne)dozvoljene načine. Ideologija je taj horizont u kojoj se mržnja širi. Kad primjerice Milorad Dodik sa svoje pozicije moći, kao jedan od najjačih repetitora mržnje, poziva narod na „jedinstvo“ ili

²⁰⁵ Ćurak, N. 2016, *Rasprava o miru i nasilju – (geo)politika rata – (Geo)politika mira – studije mira*. Sarajevo/Zagreb: Buybook.

na „otpor“, on to nikad ne radi po nekoj vrijednosno-ekonomskoj ili obrazovnoj matrici, jer su one u nas benigne i nebitne. On to radi po ideološko-nacionalističkoj matrici, jer ona „radi“.

Kakva je uloga medija i društvenih mreža u procesu kreiranja jezika mržnje u BiH?

Nikakva. Možda će se to vama učiniti čudno, strano, ili čak i smiješno, ali zaista, ja iskreno mislim da u svijetu u kome postoje obrazovne institucije i roditeljske i vršnjačke zajednice mediji nisu tu da bilo koga edukuju, obrazuju, pa u konačnici oni ne kreiraju bilo šta. Mediji samo kataliziraju, rafiniraju ili uskraćuju govor mržnje. Vidite, medije doživljam kao neku vrstu informacionog vodovoda. Posao ljudi na vodovodu je da regulišu pritisak vode u skladu sa potrebama i količinama populacija na određenom vodnom području. Identična situacija je sa medijima. Onog trenutka kad mediji, ili vodovod, počnu dodavati otrove ili mržnju prestaju se baviti svojim poslom. Evo vam jedan primjer, star već sad par decenija. Lokalni banjalučki list „Glas Krajine“ u vrijeme rata je preimenovan u „Srpski glas“. Jedan period im je deviza bila: Uvijek uz svoj narod. Dakle, ne uz istinu, ne uz informisanost i aktualnost, nego uz svoj narod. Postoji čitav jedan konglomerat tih, ne znam kako bih ih nazvao, pamfletima nacionalista, koji obrazuju i mlade generacije, ali oni NISU mediji. Ja ih tako niti ne tretiram niti doživljam, pa njihove istupe ne gledam kao medijske.

A što se tiče društvenih mreža, stvar vam je ista, samo manje institucionalna. Svaki pojedinac, sa imenom ili bez imena, svaka grupa, sa imenom ili bez imena, dobrovoljno stupa u jedan meta-prostor preko mreže koja je u privatnom vlasništvu grupe ili pojedinca. I to je u zapadnom, demokratskom svijetu legalno. Sve dok postoje regule, bit će sve uredu, jer, pazite, nećete vjerovati, ni mreže nemaju edukativnu svrhu, one su tek najveće marketinško tržište na svijetu. Stvar je u sljedećem – mreže ne mogu stići izažurirati jezik mržnje jer su im suviše spori algoritmi spram naše stvarnosti. A opet, u konačnici, mreže kao mediji nisu krive za hendikepe koje društvo ostavlja prema nesretnom, nerealizovanom i nezadovoljnom pojedincu.

Kolika je odgovornost političara u BiH u kreiranju jezika mržnje?

Njima je jezik mržnje „na dobar dan“. Zapravo, to im je osnovno komunikaciono sredstvo djelovanja. E sad mi možemo raspravljati da li je starija kokoška ili jaje, pa se pitati siju li političari mržnju zato što to narod hoće ili su oni svojim isijavanjem mržnje podigli zahtjeve

naroda na novi, „mrzilački“ nivo. Istina je negdje na sredini, ali, kako god, oni su najviše zaslužni za normalizaciju jezika mržnje u javnom diskursu. Namjerno ne kažem krivi nego zaslužni, jer kako vidimo ubiru sve same zasluge. Krivice nema ni u tragovima, ni u promilima. Kao ni kazne.

Koliko je realnost upotreba jezika mržnje u populističkim mobiliziranjima birača, što je najnoviji globalni politički trend?

Bez toga ne bi mogli! Svaki političar koji ima nekakvog valjanog PR-a zna da će mu ovaj savjetovati da lupeta što više populističkih opštih mjesta i da će kao takav imati priličnu prođu kod plebsa. Kad ste zadnji put čuli da neko odistinski priča o ekonomiji, ali kao izazovu, a ne šarenoj tabli obećanja? I taj neko ako priča slavno propadne na izborima, što nam govori o povratnoj sprezi po kojoj naš narod ili narodi žive infantilnu realnost i nisu spremni da se nose sa stvarnim problemima. Malo je i do naroda i obrazovanja.

Kakva je uloga vjerskih velikodostojnika i predstavnika crkava i vjerskih zajednica u kreiranju jezika mržnje?

Vjeri nije mjesto u javnoj, izvršnoj sferi, makar u sekularnim društvima. Pa opet, svi znamo da su religije, crkve ponaosob, osim što su najjače NGO, i bitan faktor ideološkog opredjeljenja u patrijarhalnim društvima. Ne mogu govoriti eksplicite o govoru mržnje, jer je posao vjerskih organizacija da zaustavljaju istu, ali mogu kazati da danas vjerske zajednice mogu izvoditi i kontrarevolucije. Pogledajte ulogu Srpske pravoslavne crkve (SPC) u dovođenju prosrpske vlasti u Crnoj Gori. S druge strane, svaki sveštenik je biće za sebe, on je u konačnici samo čovjek. Imate i introvertne i ekstrovertne ljude. Imate gramzive i pokorne Božije slugе... Imate operativne sveštenike dijaloga i suhe nacionalističke populiste, i sve se to vidi u radu vjerskih zajednica, ali i njihovom djelovanju prema spolja. Činjenica jeste da pojedine vjerske organizacije sebe doživljavaju kao države u državi ili čak države iznad države i ne biraju sredstva pa ni govor mržnje u ispunjenju svojih nakana.

Smatrate li da jezik mržnje ima konfliktni potencijal u BiH i gdje vidite manifestacije navedene pojave?

U Bosni i Hercegovini možda više nego igdje. Povijest nas je naučila, nadam se da jeste, pa da ne ponovimo iste greške, povijest nas je naučila da Balkan ne samo da je bure baruta nego se s vremenom to bure i pali. Dakle, jedna riječ, jedan potez, ili serija poteza moćnika koji vode ostrašćenu gomilu može dovesti do sukoba. Ako igdje postoji taj konfliktni potencijal, postoji na ovom mjestu, i to velike sile znaju. Neke ga obuzdavaju, poput Amerike, a neke, poput Rusije, dolijevaju ulje na vatru preko svojih emisara na terenu. Svaki zapaljiv Dodikov govor npr. može napraviti onu varnicu u stvarnosti, i to jeste najveća opasnost po ovaj prostor. Taj vječno neurotični život pod nekim političkim piromanom što će zbog častohleplja ili gramzivosti gurnuti desetine hiljada ljudi u smrt.

Koje su, prema Vama, moguće krajnje posljedice kombiniranja jezika mržnje s konfliktnim potencijalom?

Rat. Rat, naravno. I to nije po meni tako, to je uvijek tako bilo u istoriji čovječanstva. Nemojmo se zavaravati da je vrijeme sveopšteg mira došlo. Nažalost – nije. E, na nama je, dakle. Na demokratskim institucijama zemlje da svojim mehanizmima spriječimo djelovanje neodgovornih pojedinaca koji pale te ratne požare. Onog trenutka kad država ne mogne odgovoriti tom zadatku, bit ćemo svi u problemu. Da li je taj trenutak došao? Volio bih da nije.

Kakvo je Vaše osobno iskustvo u pogledu kada jezik mržnje postane izvor sigurnosne ugroze Vas i Vaše obitelji?

Bogato... Nažalost, mogao bih pisati i pisati bukvalno danima o ličnim iskustvima. Ali sva ona imaju jednu zajedničku stvar, ostavljaju posljedice. Ako ne na vas, onda na vašu porodicu. Prvo, beskrajno sam zahvalan porodici koja me podržava u mom poslu, jer bez njihove podrške ne bih ovo mogao raditi.

A počesto je porodica na udaru više od mene. Kad vide da vama direktno ne mogu prijetnjama ništa, onda se usmjere prema porodici. I to je najpodmukliji način na koji djeluju pojedinci, preko jezika mržnje. Njih ne interesujete čak ni vi, njima je važno da istina ne izlazi na vidjelo. Mislim da nisam podlegao autocenzuri, ali sam taj proces razmišljanja o reakcijama, koji je neminovan, zna biti naporan.

Zapravo, ima jedna gora stvar od svega ovoga, a to je da počnete jezik mržnje prihvatati kao normalnost. To jeste zastrašujuće, ali na taj način se vaš um nosi sa svim tim ludilom. On „unormalni“ primjetni jezik mržnje kako bi mogao nastaviti s radom. E tu bi se trebala pojaviti pravna država koja će umjesto vas da se bavi ljudima i organizacijama koje stoje iza govora mržnje, samo ta pravna država nikako da počne raditi svoj posao.

4.3. Utjecaj jezika mržnje na konflikte u Bosni i Hercegovini

Jezik mržnje često se „čuje i vidi prije, za vrijeme i nakon incidenata povezanih s mržnjom“, a takav govor, koji je nastao kao posljedica predrasuda, može se koristiti kao dokaz motiva prema društvenoj grupi koja posjeduje zaštićene karakteristike.²⁰⁶

Takva iskustva, nažalost, dijeli i Bosna i Hercegovina.

„Konflikt je povezan s mržnjom, ali ne nužno, jer se mržnja bazira na predrasudama.“²⁰⁷

Pojedini eksperti u oblasti pravosuđa i medija stali su na stanovište da „mržnja ne mora biti uvod u konflikt, ali da je u našem mentalitetu mržnja itekako povezana s konfliktom jer se huškački, u okviru grupe ljudi, razvija mržnja prema nekim osobama, naciji, rasi ili zajednicama...“²⁰⁸

Jedan slučaj iz 2006. godine pokazao je kamo slijepa mržnja i jezik mržnje i radikalizacija, koja istina počinje u ponašanju i kasnije može da vodi i u akte nasilja, dakle, mogu da odvedu u našem bosanskohercegovačkom kontekstu.

Naime, u zoru 10. oktobra 2006. godine tokom svetog muslimanskog mjeseca ramazana na džamiju u mjestu Jasenica kod Mostara ispaljena je granata iz jednokratnog lako prenosivog protutenkovskog raketnog bacača “M80 Zolja“.²⁰⁹ Pričinjena je materijalna šteta na dijelu

²⁰⁶ Tadić-Stojisavljević, S. i Trlin, D. 2021, *Govor mržnje online i u drugom javnom prostoru*, JU Centar za edukaciju sudija i tužilaca Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

²⁰⁷ Iz intervjua s Adisom Zahiragić, sutkinjom Kantonalnog suda Sarajevo i šeficom Krivičnog odjeljenja Kantonalnog suda u Sarajevu.

²⁰⁸ *Ibid.*

²⁰⁹ Al Jazeera 2006, „Bosnia mosque hit in rocket attack“. Izvor: Al Jazeera (10. oktobra 2006), (Pristupljeno 31. augusta 2021), <<https://www.aljazeera.com/news/2006/10/10/bosnia-mosque-hit-in-rocket-attack>>.

džamije. Povrijeđenih tek pukom srećom nije bilo iako su se muslimanski vjernici u to vrijeme pripremali za jutarnju molitvu, što je napadač vjerovatno znao.

Vijest je dospjela i u svjetske medije, a slučaj je izazvao uznemirenost lokalne zajednice, s ozbiljnim izgledima da se nemiri i rasplamsaju. Tim prije jer je atmosfera u gradu bila naelektrizirana. Naime, nekoliko mjeseci ranije također je došlo do ozbiljnih nemira u Mostaru nakon utakmice između Brazila i Hrvatske na Svjetskom prvenstvu u nogometu u Njemačkoj. Tom prilikom je 23-godišnjak ranjen hicem iz vatrenog oružja, dok je 28 osoba, uključujući i šest policajaca, povrijeđeno.

Zbog osnovane sumnje da je izveo napad na džamiju u Jasenici početkom novembra te iste godine uhapšen je tada 29-godišnji Josip Grbeš. Tokom saslušanja u Tužilaštvu Hercegovačko-neretvanskog kantona (HNK) u Mostaru Grbeš je kazao da je „Zolju ispalio – iz mržnje prema muslimanima“.²¹⁰

Iako su zvaničnici Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini tražili da se ovaj slučaj okvalificira kao terorizam, Tužilaštvo HNK Grbeša je teretilo za krivično djelo izazivanja narodnosne, rasne, vjerske mržnje ili netrpeljivosti. Počinjeno krivično djelo je odmah priznao. Općinski sud Mostar osudio je Grbeša na kaznu zatvora od godinu i pol. Sud je Grbešu izrekao kaznu na osnovu sporazuma o priznanju krivice, koji je optuženi postigao s tužiocem Esadom Maksumićem. Kao olakšavajuća okolnost uzeto je da je priznao krivicu.²¹¹

Tadašnji muftija mostarski Seid ef. Smajkić oštro je reagirao povodom dosuđivanja relativno niske kazne zatvora za ovo krivično djelo, smatrajući da je „ova presuda znak da svako može raketirati i na druge načine napadati naše džamije“.²¹²

Ovaj primjer pokazuje da radikalizacija povezana sa iskazima jezika mržnje može da dovede do konkretnih ataka na ljude i imovinu. To za posljedicu ima ozbiljno narušavanje međuetničkih i međuvjerskih odnosa, što u postkonfliktnim društvima poput bosanskohercegovačkog, kako je u ovom radu nekoliko puta jasno naglašeno, može biti izuzetno opasno i voditi u eskalaciju nasilja.

²¹⁰ Vele, F. 2006, „Uhapšeni Josip Grbeš priveden u Tužilaštvo HNK“, *Dnevni avaz* (5. novembra 2006).

²¹¹ F. V. 2007, „Josipu Grbešu godina i po zatvora“, *Dnevni avaz* (17. februara 2007).

²¹² F. V. 2007, „To je dio priče o trećem entitetu“, *Dnevni avaz* (19. februara 2007).

Akti nasilja koji prate jezik mržnje, i obrnuto, dovode do daljnje radikalizacije u ponašanju i djelovanju i drugih osoba, što ostavlja duboke traume u pluralnom društvu.

U okolnostima pandemije bolesti COVID-19, koja je od početka 2020. gotovo paralizirala svijet, „društvena izolacija i povećanje vremena provedenog na internetu povećavali su rizik od pristupa ekstremističkim sadržajima i samoradikalizacije pojedinaca. Pritom najveći rizik za samoradikalizaciju predstavljaju psihički nestabilne osobe, koje su posebno ranjive na negativne učinke pandemije. Takve se osobe, opsjednute ekstremističkim stavovima, mogu odlučiti i na teroristički čin“.²¹³

Da jezik mržnje ima poveznice s radikalizacijom pojedinaca, potvrdio je i primjer iz bosanskohercegovačkog susjedstva, iz Hrvatske.

Oružani napad samostalnog napadača u oktobru 2020. na Markovu trgu na Vladu RH imao je obilježja terorističkog napada s ekstremno desnih ideoloških polazišta. „Procijenjeno je da je na čin mladog Danijela Bezuka, koji je pucao iz vatrenog oružja na Markovom trgu u Zagrebu, ranio policajca, a potom se ubio, utjecao jezik mržnje, odnosno 'pojedine objave na društvenim mrežama ili u komentarima ispod elektroničkih medijskih članaka'“.²¹⁴

U cilju dolaska do novih spoznaja o ovoj temi, također za potrebe ovog dijela istraživanja, obavili smo istraživački intervju²¹⁵ s Vesnom Alaburić²¹⁶, uglednom odvjetnicom iz Zagreba i predavačicom na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu.

²¹³ Javno izvješće SOA-e Hrvatske za 2020. (Pristupljeno 4. oktobra 2021), <<https://www.soa.hr/files/file/Javno-izvjesce-2020.pdf>>.

²¹⁴ *Večernji list* 2020, „Zabrinjavajuće stanje u Hrvatskoj: Gdje se najviše ispoljavaju hušakčki i mrziteljski iskazi“ (21. oktobra 2021), (Pristupljeno 4. oktobra 2021), <<https://www.vecernji.hr/vijesti/zabrinjavajuce-stanje-u-hrvatskoj-gdje-se-najvise-ispoljavaju-huskacki-i-mrziteljski-iskazi-1440185>>.

²¹⁵ Intervju s Vesnom Alaburić, odvjetnicom iz Zagreba (2. oktobra 2021).

²¹⁶ Vesna Alaburić rođena je 21. prosinca 1956. godine. Diplomirala je politologiju (1979, FPZ, Sveučilište u Zagrebu) i pravo (1990, Pravni fakultet, Sveučilište u Zagrebu). Od 1980. do 1992. radila je u Ministarstvu informiranja Republike Hrvatske. Tokom devedesetih radila je u Odvjetničkom uredu Kasapović u Zagrebu, a od 1995. je samostalna odvjetnica. Predaje na Studiju novinarstva Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Kao predavač pojavila se na brojnim savjetovanjima o sudskoj praksi Evropskog suda za ljudska prava temeljem članka 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, održanim u različitim zemljama u organizaciji Vijeća Evrope i drugih međunarodnih i domaćih institucija. Također, surađivala je s

U kojoj mjeri jezik mržnje nosi konfliktni potencijal i kako se isti manifestira?

Govor mržnje je po definiciji napadačka odnosno konfliktna vrsta govora. Ciljevi govora mržnje, tj. nakane onih koji ga generiraju, razmjerno su jasni i nije ih potrebno opširnije obrazlagati. Govor mržnje zloćudna je vrsta govora kojem nije toliko cilj posredovati *ideje* koliko nanijeti povrede, tj. poniziti, uvrijediti, zastrašiti, potaknuti na nasilje i diskriminaciju. Mrzilačka poruka sadržana u toj vrsti javnog diskursa ima, zapravo, dvostruku svrhu: s jedne strane uvrijediti, poniziti, difamirati, zastrašiti, diskriminirati, ušutkati, izolirati, napasti određenu ciljanu društvenu skupinu (*targeted group*) i njene pripadnike, a s druge strane homogenizirati i mobilizirati određene mrzilačke skupine (*hate groups*) koje zastupaju takve ideje i pridobiti za njih nove sljedbenike.

Takav govor stoga ima izrazito negativne psihološke, političke, kulturološke i socijalne učinke ne samo na konkretne pojedince koji su njegove neposredne žrtve/mete nego i na sve druge članove društvene skupine kojima ti pojedinci pripadaju i koji napad na bilo kojeg pripadnika grupe zbog njegovog „grupnog“ identiteta s pravom doživljavaju kao napad na svakog od njih posebno i sve njih zajedno. Pritom, žrtve govora mržnje ne vrijeđa toliko nečija negativna emocija (pa ni mržnja) spram njih osobno ili grupe kojoj po nekoj značajki pripadaju koliko ih vrijeđa i ponižava pogrđni i diskriminirajući sadržaj mrzilačke poruke, tj. popratno „opravdanje“ odnosno „racionalizacija“ te negativne emocije odnosno mržnje (kao kad netko, primjerice, kaže da mrzi Muslimane zato što su oni teroristi, ili Hrvate zato što su oni genocidan narod i slično).

Govor mržnje nije tek simptom individualne anamneze (bolesnih pojedinaca), nego je i jedan od pouzdanijih indikatora društvene patologije (bolesnog društva). Jer širenje mržnje i nesnošljivosti prema drugim članovima društva zbog njihovog biološki, kulturno, ili društveno uvjetovanog identiteta ne samo da negira njihovo ljudsko dostojanstvo i temeljna pravna načela jednakosti i ravnopravnosti ljudi na kojima počiva svako civilizirano i demokratsko društvo već stvara i takvo društveno okruženje u kojem su diskriminacija onih koje

brojnim međunarodnim vladinim i nevladinim organizacijama na pitanjima ljudskih prava i sloboda, a posebice slobode izražavanja i slobode medija. Članica je SLAPP grupe EU Komisije.216

većina percipira kao „druge i drugačije“, pa i nasilje prema njima ne samo „normalni“ nego i društveno poželjni.

Kada i kako jezik mržnje postaje poziv na nasilje, uvod u nasilje, ili konflikt, generalno?

U određenim društvenim i političkim okolnostima/konstelacijama govor mržnje lako može ne samo potaknuti na akte pojedinačnog nasilje nego i dovesti do ozbiljnih društvenih sukoba s nesagledivim posljedicama. Posebice u postkonfliktnim multinacionalnim i multikonfesionalnim društvima u kojima ratne rane još nisu zacijelile i u kojima još ne postoji duža demokratska tradicija rješavanja sporova dijalogom i pregovorima. I u kojima se politika prakticira kao „nastavak rata drugim sredstvima“, a glavni politički akteri još ne shvaćaju, ili to ne prihvaćaju, da je demokracija takav oblik vladavine u kojem teško da se može postići konsenzus o bilo čemu (konsenzus je zapravo unaprijed suspektan) i da je demokratski proces umijeće pronalaženja racionalnih kompromisa između različitih (pa ponekad i sukobljenih) involviranih legitimnih ciljeva i interesa, sukladno ustavu i zakonima propisanim procedurama.

U takvom nestabilnom društvenom kontekstu posebno je opasan i potencijalno pogibeljan govor mržnje koji generira vlast (ili pojedinci u vlasti) ili koji uživa otvoreno ili prešutno odobravanje vlasti. U takvim okolnostima govor mržnje (posebice etničke ili vjerske provenijencije) prerasta u borbeni poklič masa i u pravilu postaje uvertira za nasilje i pogrome nad svima koje „kompaktne većine“ doživljavaju kao „neprijatelje“. Tragična povijesna iskustva nacističke Njemačke, Ruande, pa i bivše Jugoslavije to jasno dokazuju.

Stavove Alaburić potvrđuje i iskustvo Bosne i Hercegovine.

Prema Kukiću, „tripartitna etnonacionalna podjela društva producira različite konflikte“. Tome je doprinijelo stvaranje „etablirane ideološke matrice unutar koje je jezik mržnje postao modelom komuniciranja kojeg ima sve više i na koji se postepeno, ali kontinuirano navikavamo“.²¹⁷

²¹⁷ Kukić, D. 2020, „Destruktivna uloga govora mržnje“, *Zbornik radova „Govorom mržnje protiv medija“*, Društvo novinara BiH, Sarajevo, str. 75.

U takvoj atmosferi čak i izjave koje ponekad mogu biti izmišljene mogu dovesti do oštre retorike, jezika mržnje, pa čak i konfliktne situacije.

Primjer za to je izmišljena izjava bivšeg premijera, a kasnijeg predsjednika Republike Turske Recepta Tayyipa Erdogana da se „kune velikim Allahom“ da bi, kada bi bilo ko i na bilo kakav način „dirnuo u Bošnjake – imao bi protiv sebe sto miliona Turaka!“ Ovakav istup je izazvao oštre reakcije u Bosni i Hercegovini i regiji, uključujući i neke visokopozicionirane političare u Bosni i Hercegovini.²¹⁸ Tim prije jer je navodnu izjavu pratila najava dolaska turskih vojnih brodova kod Neuma, kao i negodovanja lokalne zajednice.²¹⁹

Vijest su s anonimnog amaterskog portala prenijeli vodeći mediji u BiH, Srbiji i Hrvatskoj bez adekvatne provjere izvora. Dio medija je to nazvao „prijetnjom RS i Srbima, ali i Hrvatima“. Preneseno je i kako je Erdogan također izjavio da će turski brodovi uploviti u Neum jer je to podrška Bosni i Hercegovini itd.

Član Predsjedništva BiH Nebojša Radmanović ocijenio je da je Erdoganova izjava „do sada najbrutalnija, najteža i najdirektnija uvreda i prijetnja Srbima i Hrvatima i svima drugima koji nisu Bošnjaci, a koji žive u BiH“.

„Nazivajući sve koji vjekovima žive u BiH na svojim kućnim ognjištima neprijateljima i stajući u zaštitu samo jednog naroda u BiH, Bošnjaka, Turska je izgubila svaki kredibilitet dobronamjernog partnera u bilateralnim odnosima sa BiH.“²²⁰

Ondašnji predsjednik bosanskohercegovačkog entiteta RS Milorad Dodik također je ocijenio da izjavu turskog premijera treba shvatiti više kao miješanje Turske i „ohrabrivanje bošnjačkih političkih stranaka da budu još agilnije, agresivnije prema drugima u BiH“. Prema

²¹⁸ Vele, F. 2014, „Kako je spin zapalio Balkan: Dodik i Radmanović žestoko napali Erdogana i Tursku zbog izmišljene izjave?!“ Izvor: Klix.ba (13. jula 2014), (Pristupljeno 2. septembra 2021), <<https://www.klix.ba/vijesti/bih/spin-zapalio-balkan-dodik-i-radmanovic-zestoko-napali-tursku-i-erdogana-zbog-izmišljene-izjave/140713003>>.

²¹⁹ Mustajbegović, S. 2014, „Turski brodovi dobrodošli u Splitu, nepoželjni u Neumu“. Izvor: Al Jazeera Balkans“ (11. jula 2014), (Pristupljeno: 2. septembra 2021), <<https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2014/7/11/turski-brodovi-dobrodosli-u-splitu-nepozeljni-u-neumu>>.

²²⁰ Beta 2014, Oštre reakcije političara na izjave Erdogana. Izvor: Radio-televizija Vojvodine (12. jula 2014), (Pristupljeno 2. septembra 2021), <https://www.rtv.rs/sr_lat/region/ostre-reakcije-politicara-na-izjave-erdogana_502447.html>.

njemu „ovo je dokaz da Turska i dalje želi Bosnu i Hercegovinu“, a tu zemlju je nazvao „remetilačkim faktorom“.²²¹

„Zbog ove Erdoganove izjave takve politike imaju vrlo malo šanse da prežive“.²²²

Tadašnji koalicioni partner vladajućeg Saveza nezavisnih socijaldemokrata (SNSD), predsjednik DNS-a Marko Pavić otišao je i korak dalje te rekao da je „premijer Erdogan konačno razotkrio prave namjere Turske“, a to je da se „Osmansko Carstvo vrati na ove prostore“. „Ovo je signal Evropi, koja nikako da shvati opasnu ulogu Turske na ovim prostorima imajući u vidu da Turska nije garant mirovnog sporazuma i da bi trebalo da se podalje drži od BiH.“²²³

Dodao je da bi „uplovljavanje turskih ratnih brodova kod Neuma moglo biti shvaćeno kao čin zastrašivanja druga dva naroda u BiH“.

Trebalo je nekoliko dana da turski diplomati pošalju izvještaje, odnosno da Ankara shvati da burne reakcije na Balkanu dolaze na sasvim izmišljenu izjavu turskog lidera na portalu zanimljivog naziva „Balkandžije.net“.

Ambasador Turske u Beogradu Mehmet Kemal Bozay izjavio je srbijanskoj državnoj agenciji Tanjug kao su neistiniti izvještaji pojedinih medija u Bosni i Hercegovini o navodnoj izjavi turskog premijera Erdogana „da bi svako, ko bi na bilo koji način dirnuo Bošnjake, protiv sebe imao sto miliona Turaka“. I ambasador Republike Turske u Bosni i Hercegovini Cihad Erginay demantirao je navode o navodnoj izjavi turskog premijera Recepta Tayyipa Erdogana.²²⁴

Treba imati u vidu da se skandal dogodio u godini općih izbora u Bosni i Hercegovini, te da su zapaljive izjave – koje će posljedično proizvesti jezik mržnje na društvenim mrežama – bile korištene u kontekstu mobilizacije masa i za političku zloupotrebu.

²²¹ *Ibid.*

²²² *Ibid.*

²²³ SRNA 2014, „Signal Evropi da shvati opasnu ulogu Turske na Balkanu.“

²²⁴ Al Jazeera Balkans 2014, Ambasada Turske u BiH i Srbiji: Erdoganova izjava je izmišljena. Izvor: Al Jazeera Balkans (13. jula 2014), (Pristupljeno: 2. septembra 2014), <<https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2014/7/13/ambasada-turske-u-bih-i-srbiji-erdoganova-izjava-je-izmisljena>>.

Ovaj primjer također pokazuje kako predrasude i stereotipi povezani sa oštrom retorikom visokih javnih zvaničnika stvaraju ne samo jezik mržnje već i konfliktni potencijal, što može da dovede do narušavanja odnosa u Bosni i Hercegovini, ponekad i na karikaturalan način.

4.3.1. Jezik mržnje u istupima zvaničnika u Bosni i Hercegovini

Sudeći na osnovu dosadašnjih istraživanja, nedvosmisleno je da se bosanskohercegovačko društvo u aktuelnom trenutku suočava s općedruštvenom praksom porasta jezika mržnje u javnom diskursu.

Nije sporno i da javni jezik mržnje „produbljuje konflikte, razlike i podjele“ u Bosni i Hercegovini.²²⁵

„Dovoljno je da čovjek samo malo, površno, proviri u medije, portale, društvene mreže i forume, pa da shvati kako ništa u ovoj zemlji tako dobro ne uspijeva, buja, cvjeta, raste i razvija se kao govor mržnje. Prisutan je svuda i u svako vrijeme svojim brutalnim, rušiteljskim pojavnim oblicima.“²²⁶

Iskazi jezika mržnje u kojima se kao nosioci pojavljuju bosanskohercegovački zvaničnici posebno je zabrinjavajući problem za državu Bosnu i Hercegovinu. Ovo je izniman problem za bosanskohercegovačko društvo. Široko je rasprostranjen. Njemu u Bosni i Hercegovini svjedočimo gotovo svakodnevno u medijima, na njihovim različitim platformama i društvenim mrežama, što sve skupa poprima obrise „verbalnog rata“ na prostorima BiH.

Štaviše, „oni koji se razumiju u tu oblast uvjereni su kako ih kreiraju i kanališu pojedini centri moći, spremno prihvataju mnogi zadojeni mržnjom, a s njima i brojni frustrirani ljudi, koji u svojoj moralnoj bijedi, u mržnji i uvredama vide smisao postojanja i života“.²²⁷ Ono što potvrđuje i ovo istraživanje jeste da „jezik mržnje pokriva mnoge oblike izražavanja koji šire, potiču, promoviraju ili čak opovrgavaju mržnju, nasilje i diskriminaciju prema osobi ili grupi

²²⁵ *Ibid.*, str. 76.

²²⁶ Sužanj, A. 2019, „Sveprisutna matrica ponašanja u BiH pod okriljem političkih vrhunki“. Izvor: BHRT (19. septembra 2021), (Pristupljeno: 20. septembra 2021), <<https://bhrt.ba/govor-mrznje-sveprisutna-matrica-ponasanja-u-bih-pod-okriljem-politickih-vrhuski/>>.

²²⁷ *Ibid.*

osoba iz različitih razloga“,²²⁸ što dodatno upozoravajuće ukazuje na njegov konfliktni potencijal.

Zbog toga jezik mržnje u iskazima javnih zvaničnika jeste poseban problem. S obzirom na pristup medijima i koncentraciju moći u institucijama sistema, čak i u institucijama koje bi trebale sankcionirati takve pojave, spomenuti akteri mogu da izvrše utjecaj na najširu javnost, te da generirajući jezik mržnje generiraju i sigurnosne probleme u zemlji.

Prema nekim istraživačima,

politička retorika u Bosni i Hercegovini se posljednjih godina sve više zaoštava i doprinosi podjelama, što je odraz pogoršanja političke krize koja je nastupila 2006. godine. Jezik i poruke koje koriste politički akteri, a koje se prenose i odjekuju u medijskim izvještajima i komentarima, imaju jak nacionalistički prizvuk i radikaliziraju javni diskurs.²²⁹

U trećoj deceniji dvadeset prvog stoljeća u političkom životu Bosne i Hercegovine posebno je u tom smislu indikativna pojava jednog političara. Milorada Dodika, predsjednika SNSD-a, bivšeg premijera i predsjednika bosanskohercegovačkog entiteta RS-a i člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine u mandatu 2018–2022. godine.

U ovom kontekstu može se govoriti o strategiji korištenja narativa, pa čak i jezika mržnje s ciljem zaoštavanja međuetničkih odnosa u zemlji.

Analize koje su se bavile procjenom potencijala za obnovu etničkog nasilja u Bosni i Hercegovini pozicioniraju upravo Dodika kao „jednog od centralnih aktera pogoršanja političke situacije u BiH od 2006. godine naovamo“,²³⁰ primijetivši njegovu „vodeću ulogu u radikalizaciji javnog diskursa“.

²²⁸ Original na engleskom jeziku: Hate speech covers many forms of expressions which spread, incite, promote or justify hatred, violence and discrimination against a person or group of persons for a variety of reasons. (Pristupljeno 24. januara 2021), <<https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/hate-speech-and-violence>>.

²²⁹ Azinović, A., Bassuener, K., Weber, B. 2012, „Procjena potencijala za obnovu etničkog nasilja u Bosni i Hercegovini: Analiza sigurnosnih rizika“, Fakultet političkih nauka i Atlantska inicijativa, Sarajevo, str. 35.

²³⁰ *Ibid.*

S obzirom na iskustvo ratova na prostorima devedesetih u bivšoj Jugoslaviji, zabrinjavajuće zvuči da izjave koje Dodik koristi po svojoj strukturi jesu „izrazito slične političkom diskursu o Jugoslaviji koji je predsjednik Srbije Slobodan Milošević uspostavio krajem osamdesetih, stvarajući na taj način auru neizbježnosti i proizvođači etničku polarizaciju koja je odigrala značajnu ulogu u raspadu SFRJ“.²³¹

„Dodik je zauzeo veći dio političkog i javnog prostora predvođenjem napada na državu, sumnjom u njenu održivost i pokretanjem pitanja moguće buduće secesije RS-a.“²³²

Upravo zbog toga u ovom dijelu rada bit će analizirana politička pojava Milorada Dodika i njegovih izjava u javnom diskursu. Da bi se ukazalo na manifestacije navedene pojave, u ovom dijelu rada korištena je metoda analize sadržaja javnih izjava Milorada Dodika.

U nastojanjima da suzbiju iskaze jezika mržnje institucije države Bosne i Hercegovine ponekad posežu za sankcijama. Tako je Centralna izborna komisija BiH na sjednici 15. oktobra 2018. godine donijela odluku kojom su novčano kažnjeni Savez nezavisnih socijaldemokrata i kandidat te političke stranke za Predsjedništvo BiH Milorad Dodik.²³³

Štaviše, institucije su detektirale konfliktni potencijal jezika koji je u kampanji koristio Dodik.

Utvrđeno je da je politički subjekt Savez nezavisnih socijaldemokrata – SNSD, odgovoran što je Milorad Dodik, kandidat Saveza nezavisnih socijaldemokrata – SNSD, za člana Predsjedništva BiH koristio jezik koji bi nekoga mogao navesti ili podstaći na nasilje ili širenje mržnje, čime je prekršio pravila ponašanja u izbornoj kampanji.²³⁴

Istovremeno, potvrđeno je da je Milorad Dodik kao kandidat SNSD-a za člana Predsjedništva BiH „koristio jezik koji bi nekoga mogao navesti ili podstaći na nasilje ili širenje mržnje, čime je prekršio pravila ponašanja u izbornoj kampanji“.²³⁵

²³¹ *Ibid.*, str. 38.

²³² *Ibid.*

²³³ Terzić, A. 2018, „CIK BiH: Dodik i SNSD kažnjeni zbog ispoljavanja jezika mržnje u izbornoj kampanji“. Izvor: Anadolu Agency (15. oktobra 2018), (Pristupljeno 5. jula 2021), <<https://www.aa.com.tr/ba/politika/cik-bih-dodik-i-snsd-ka%C5%BEnjeni-zbog-ispaljavanja-jezika-mr%C5%BEnje-u-izbornoj-kampanji-/1282442>>.

²³⁴ *Ibid.*

²³⁵ *Ibid.*

Međutim, kazne od 7.000 odnosno 5.000 konvertibilnih maraka (KM)²³⁶ koje je izrekla Centralna izborna komisija Bosne i Hercegovine (CIK BiH) tom prilikom očito nisu bile dovoljno demotivirajuće za stranku koja kontrolira ogromne resurse u društvu. Zato je takva politička praksa SNSD-a, a posebno njezinog predsjednika, nastavljena i u narednim godinama tokom mandata u Predsjedništvu BiH.

Centralna izborna komisija BiH je u januaru 2021. godine podnijela krivičnu prijavu protiv Milorada Dodika, tada predsjedavajućeg Predsjedništva BiH, smatrajući ga odgovornim za jezik mržnje, odnosno „poticanje na međunacionalnu mržnju“.

Dodik je prijavljen temeljem odredbi članka Kaznenog zakona BiH koje predviđaju kažnjavanje službene ili odgovorne osobe „koja na temelju razlike u rasi, boji kože, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, vjeroispovijedi, političkom ili drugom uvjerenju, spolu, seksualnom opredjeljenju, jeziku, obrazovanju, društvenom položaju ili socijalnom podrijetlu, uskrati ili ograniči građanska prava utvrđena Ustavom BiH ratificiranim međunarodnim ugovorom i zakonom BiH“.²³⁷

Član kolektivnog šefa države Bosne i Hercegovine je u najmanje dva navrata javno koristio jezik mržnje protiv članice Centralne izborne komisije Vanje Bjelica-Prutina. Najprije ju je nazvao „srpskom fukarom“, a potom tvrdio kako ona odluke kao članica tog tijela donosi na temelju činjenica da jest ili je bila „udana za osobu bošnjačke nacionalnosti“.

„Gospođa (Bjelica-Prutina), koja predstavlja srpski narod, udana je ili je bila udana za Bošnjaka u Sarajevu, muslimana. Neko će reći šta to ima veze. Ma nemojte... Nema veze?“²³⁸

Uprkos nizu kritika, Dodik je odbio uputiti izvinjenje, tvrdeći da je u pravu kada izriče uvrede koje predstavljaju jezik mržnje.

²³⁶ *Ibid.*

²³⁷ N. S./Hina 2021, „Izborna povjerenstvo prijavilo Dodika zbog poticanja na nacionalnu mržnju“. Izvor: Tportal (28. januara 2021), (Pristupljeno 5. augusta 2021), <<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/izbornopovjerenstvo-bih-prijavilo-dodika-zbog-poticanja-na-nacionalnu-mrznju-20210128>>.

²³⁸ Al Jazeera Balkans 2021, „Dodik vrijeđao članove CIK-a BiH: 'Fukara od Srbina'“. Izvor: Al Jazeera Balkans (Pristupljeno 5. augusta 2021), <<https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/1/21/dodik-vrijeđao-clanove-cik-a-bih-fukara-od-srbina>>.

„Ona (Bjelica-Prutina) bila je udana za Bošnjaka od kojeg se rastavila i zadržala prezime. To je ona priča da se pažljivo biraju Srbi koji mogu biti odgovorni na neki način. Zadržati prezime nakon rastave, to nisam nikada čuo kod Srba. To ima političku dimenziju.“²³⁹

I drugi učesnici političkih procesa u Bosni i Hercegovini primijetili su tendenciju korištenja jezika mržnje u Dodikovom političkom komuniciranju.

„Dodikova islamofobija i govor mržnje. To se osjeti u izgovorenim riječima kada objašnjava vrlo ispravnu i očekivanu Odluku CIK-a BiH i članice Vanje Bjelica-Prutina. Kaže glasala 'za' poništenje izbora u Srebrenici i Doboju između ostalog i zato što je udata za Bošnjaka, muslimana.“²⁴⁰

Jezik mržnje u političkom narativu Milorada Dodika posebnu svoju eskalaciju doživio je u ljeto 2021. godine. Govoreći u intervjuu za Radio-televiziju Republike Srpske (RTRS), dio javnog RTV servisa u Bosni i Hercegovini, visoki politički zvaničnik se otvoreno koristio jezikom mržnje u javnom prostoru.

Bošnjaci? Šta oni misle? Nema ih dovoljan broj, nemaju dovoljno kapaciteta, nemaju u sebi kapaciteta da to budu, oni nisu državotvoran narod, oni su podanički narod. Ja ne vrijeđam nikog, ja samo dajem karakteristike. Ako ste mogli da primite namjesnika... To je ista ona priča (kao) iz Andrićevih priča. Kažu kada je dolazio neki vezir u Travnik, onda su u Sarajevu organizovali skokove na glavu u Miljacku, koja je uvijek bila plitka. Dešavalo se da su neki čak slomili vrat, neki bi poginuli. Ali, eto, od te silne dragosti što dolazi čovjek koji upravlja njima oni skaču na glavu u Miljacku, i na taj način iskazuju svoju radost i na kraju završavaju fatalno.²⁴¹

Nije isključivo bošnjačka zajednica bila predmetom Dodikovog jezika mržnje početkom augusta 2021. godine.

²³⁹ N. S./Hina 2021, „Izborna povjerenstvo prijavilo Dodika zbog poticanja na nacionalnu mržnju“. Izvor: Tportal (28. januara 2021), (Pristupljeno 5. augusta 2021), <<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/izborna-povjerenstvo-bih-prijavilo-dodika-zbog-poticanja-na-nacionalnu-mrznju-20210128>>.

²⁴⁰ Poslanik u Parlamentarnoj skupštini BiH Dženan Đonlagić o istupima Milorada Dodika. Izvor: N1. (Pristupljeno 9. augusta 2021), <https://ba.n1info.com/vijesti/mnogi-su-osudili-danasnju-izjavu-dodika-o-vanji-prutini-bjelici/>>.

²⁴¹ F. V. 2021, „Zastrašujući govor mržnje: Milorad Dodik na najgnusniji način govori o Bošnjacima“. Izvor: Radiosarajevo.ba (4. augusta 2021), (Pristupljeno 2. septembra 2021), <<https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/zastrasujuci-govor-mrznje-milorad-dodik-na-najgnusniji-nacin-govori-o-bosnjacima/426130>>.

Koristeći se izrazom „političko Sarajevo“ za administrativno sjedište države Bosne i Hercegovine, Dodik je izjavio da su „tamo“ spremni podržati svakoga koji radi protiv bosanskohercegovačkog entiteta RS, vrijeđajući pritom romsku zajednicu: „... da je njihov osjećaj takav da će taj navodni visoki predstavnik raditi protiv Republike Srpske. On će biti podržan pa taman da je, što narod kaže, crni Cigan“.²⁴² Ovakav istup, koji je u romskoj zajednici shvaćen kao pogrdan i jezik mržnje, najoštrije je osudila Asocijacija mladih Roma „Aksiom“.²⁴³ I u proteklim godinama Dodik je imao brojne istupe na kojima je na negativan način govorio o bosanskohercegovačkim muslimanima:

„Negativno povijesno iskustvo nas opominje da ne smijemo vjerovati u dobre namjere muslimana.“²⁴⁴

„Nama je neprihvatljivo da nam sude sudije muslimani... Mislimo da su oni negativno nastrojani samo zašto što su Bošnjaci.“²⁴⁵

Posebno je u kontekstu ovog rada indikativan slučaj iz 2018. godine. Naime, Dodik je u julu te godine gostujući u jednoj srbijanskoj TV emisiji izjavio da imami koji uče ezan u BiH zapravo „arlauču“, čime je na direktan način jezikom mržnje vrijeđao pripadnike islamske vjeroispovijesti i dio tradicije ove vjerske zajednice u BiH, doprinoseći porastu nepovjerenja u zemlji i stvarajući pretpostavke za potencijalne konfliktne situacije.

U izjavama kojim dominira jezik mržnje poručio je kako Srbima padaju cijene nekretnina – „zbog džamija koje se nalaze u blizini njihovih kuća“.²⁴⁶

„Nemoj mi puštati ozvučenja toga tamo da arlauče, jer ja nisam to. Zašto bi to činili i radili?“; „On u pet sati odvrne do daske, ono gore da pjeva, i tako to. Naravno, svi su istraumirani i ustaju u pet sati. To je najvredniji dio srpskog naroda, a budi ih džamija i oni ustaju u pet

²⁴² I. S. 2021, „Asocijacija mladih Roma: Milorad Dodik nas je ponovo sve uvrijedio“. Izvor: Klix.ba (Pristupljeno 9. augusta 2021), <<https://www.klix.ba/vijesti/bih/asocijacija-mladih-roma-milorad-dodik-nas-je-ponovo-sve-uvrijedio/210805079>>.

²⁴³ *Ibid.*

²⁴⁴ J. G. 2011, „Muslimanima se ne može vjerovati“. Izvor: Dnevnik.hr (14. jula 2011), (Pristupljeno 2. septembra 2021), <<https://dnevnik.hr/vijesti/svijet/dodik-muslimanima-se-ne-moze-vjerovati.html>>.

²⁴⁵ Tportal 2008, „Dodik ne dopušta da mu sude muslimani“. Izvor: Tportal (10. decembra 2008), (Pristupljeno 2. septembra 2021), <<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/dodik-ne-dopusta-da-mu-sude-muslimani-20081210/print>>.

²⁴⁶ Mušinović, E. 2021, „Sramne izjave Dodika u Beogradu: S džamija u BiH se arlauče, Srbi su istraumirani...“ Izvor: Klix.ba (19. jula 2018), (Pristupljeno 3. septembra 2021), <<https://www.klix.ba/vijesti/bih/sramne-izjave-dodika-u-beogradu-s-dzamija-u-bih-se-arlauce-srbi-su-istraumirani/180719087>>.

sati.“; „Dvije stambene zgrade, i oni ruknu džamiju gdje nikada nije bila prije rata. Ima 800 izgrađenih džamija u FBiH poslije rata.“²⁴⁷

Samo nekoliko sedmica nakon ovih izjava u Banjoj Luci dogodio se incident kada je pucano na Ferhadiju džamiju, centralnu banjalučku džamiju i nacionalni spomenik Bosne i Hercegovine. Muftijstvo banjalučko saopćilo je da su pucnji bili usmjereni prema džamiji.²⁴⁸ Policija je uhapsila dvije osobe pod sumnjom da su pucale nedaleko banjalučke džamije Fehradije.

Ovaj incident ilustrira kako iskazi jezika mržnje kada ih iznose utjecajni javni zvaničnici mogu imati ozbiljne posljedice u postkonfliktnim društvima, te ponekad potaknuti napade, incidente i nasilje.

Izjave nekadašnjeg člana Predsjedništva BiH, zamjenika predsjedavajućeg Doma naroda Parlamentarne skupštine BiH i lidera Stranke demokratske akcije (SDA) Bakira Izetbegovića također su dovođene u kontekst jezika mržnje.

„Kažu nema loših naroda, ima samo loših rukovodstava. Nisam siguran! Jer se on (Milorad Dodik) dodvorava jednom velikom broju ljudi koji žele balkansku politiku, koji žele sirovu politiku...“²⁴⁹

Ovakva izjava, data Federalnoj TV, očekivano, izazvala je mnoštvo reakcija, posebno u bosanskohercegovačkom entitetu RS. Nekoliko mjeseci kasnije Izetbegović je također izazvao pažnju još jednom izjavom. „Radije bih danas umro nego dopustio da genocidaši zavladaju dijelom Bosne i Hercegovine. Definitivno. To vam govorim danas, za ramazan. Dakle, nema govora da će to napraviti. Mogu početi, ali neće znati kako će to završiti.“²⁵⁰

²⁴⁷ *Ibid.*

²⁴⁸ Al Jazeera Balkans 2019, „Uhapšene dvije osobe zbog pucnjave kod Ferhadije“ (24. augusta 2019), <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2018/8/24/uhapsene-dvije-osobe-zbog-pucnjave-kod-ferhadije#:~:text=Uhap%C5%A1ene%20dvije%20osobe%20zbog%20pucnjave%20kod%20Ferhadije>.

²⁴⁹ BUKA 2021, „Bakir Izetbegović rekao da su Srbi loš narod: „Neka su teške riječi, to je tako!“ (Pristupljeno 7. septembra 2021), <<https://www.6yka.com/novosti/bakir-izetbegovic-rekao-da-su-srbi-los-narod-neka-su-teske-rijeci-to-je-tako>>.

²⁵⁰ D. Be. 2021, „Izetbegović: Stat ću pred ljude ako dođe do rata, radije bih umro nego da genocidaši zavladaju dijelom BiH“. Izvor: Klix.ba (20. aprila 2021), (Pristupljeno 7. septembra 2021), <<https://www.klix.ba/vijesti/bih/izetbegovic-stat-cu-pred-ljude-ako-dodje-do-rata-radije-bih-umro-nego-da-genocidasi-zavladaju-dijelom-bih/210420090>>.

Povodom ovih izjava predstavnici stranaka iz bosanskohercegovačkog entiteta RS, tačnije Demokratski narodni savez (DNS), tražili su da se na sjednici Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine (PSBiH) raspravlja o „Izetbegovićevom govoru mržnje“. Međutim, taj prijedlog nije dobio potrebnu podršku većine, te o ovom pitanju nije bilo rasprave.

Jedan državni parlamentarac je, s druge strane, ukazao na suštinu problema kada je riječ o raspravama o jeziku mržnje kod visokih bosanskohercegovačkih zvaničnika u javnom prostoru: „Ako je predlagač spreman na jednak način tretirati i druge političare koji truju narod ove države govorom mržnje i sve ih zajedno staviti i osuditi, apsolutno ćete imati podršku za to.“²⁵¹

Međutim, u promatranju odnosa jezika mržnje i dnevopolitičke prakse valja imati na umu da o značenju tog pojma postoje brojni nesporazumi i nerazumijevanja.

„U javnosti se nerijetko pod govorom mržnje podrazumijevaju i sadržaji javnog diskursa koje ta sintagma u svom pravnom značenju nikako ne obuhvaća. Pa se tako svako izražavanje negativnih emocija prema nekome ili nečemu proglašava 'govorom mržnje' i zahtijeva njegovo sankcioniranje. U tome u pravilu prednjače političari (osobito vladajući), koji svaku žešću kritiku ili invektivu na svoj račun (ili na račun svoje vlade ili stranke) olako, ali sasvim neopravdano, proglašavaju govorom mržnje i na taj način zazivaju državnu represiju sasvim legitimnih i u demokraciji dopuštenih i zaštićenih oblika javnog diskursa. Mora se, naime, imati na umu da u demokratskome društvu pravo na slobodu izražavanja obuhvaća i pravo građana da izražavaju negativne emocije, naročito u odnosu na vlast koju su demokratski izabrali. Svako nastojanje vlasti da pod krinkom ograničavanja 'govora mržnje' ujedno i 'začepi usta' svojim idejnim i svjetonazorskim neistomišljenicima ili kritičarima, ma koliko njihove kritike bile žestoke, ili neutemeljene, a način njihovog iznošenja neuljudan ili neciviliziran, u demokratskome je društvu nedopustiv i krajnje opasan, pa makar to bilo provedeno i prividno *lege artis* uz pomoć zakona i sudova.“²⁵²

²⁵¹ Slobodna Evropa 2021, „U Parlamentu BiH bez rasprave o 'govoru mržnje Bakira Izetbegovića“, <https://www.slobodnaevropa.org/a/genocidasi-bakir-izetbegovic-govor-mrznje-bih-rs/31227734.html>.

²⁵² Iz intervjua s odvjetnicom Vesnom Alaburić iz Zagreba.

4.3.2. Negiranje genocida i jezik mržnje

Imajući u vidu da se „pojavni oblici govora mržnje očituju u širokom rasponu: od naizgled benignog vica ili pogrdnog epiteta do opravdavanja masovnih zločina i/ili izravnog pozivanja i poticanja na istrebljenje i genocid“,²⁵³ u Bosni i Hercegovini se može primijetiti još jedan fenomen u pogledu iskaza jezika mržnje. Riječ je o negiranju genocida koje je u prvim decenijama dvadeset prvog stoljeća u BiH postalo sjecište zloupotrebe slobode govora i jezika mržnje.

Autori su primijetili da se holokaust i genocidi počinjeni nakon njega i danas, mnogo decenija nakon najužasnijih zločina koje je svijet vidio – negiraju, te da se „poricanjem zločina stvaraju pretpostavke da se on opet desi u budućnosti“.²⁵⁴

Historijski revizionizam i negiranje međunarodno utvrđenih činjenica također je obilježje politike Milorada Dodika. Dodikov primjer pokazuje da javni zvaničnici u BiH ponekad svjesno koriste revizionizam povezan s jezikom mržnje s ciljem ostvarivanja određenih populističkih tendencija na političkoj sceni.

Pritom je zanimljivo pratiti put ovog političara od onog koji javno priznanje genocid u Srebrenici i traži procesuiranje ratnih zločinaca „radi skidanja stigme sa cijelog naroda“ do radikalnog negatora genocida.

Naime, Dodik je 2007. godine kao predsjednik Vlade Republike Srpske u intervjuu za Centralni dnevnik sa Senadom Hadžifejzovićem potvrdio „kako zna da se u Srebrenici 1995. godine dogodio genocid“, te kako je to utvrđeno u presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY) i drugih sudova. Intervju je prikazan na NTV Hayat 2. decembra 2007. godine.

Dakle, ja znam savršeno dobro šta je bilo. Bio je genocid u Srebrenici. To je presudio sud u Hagu, i to je nesporna pravna činjenica. Ono što sam trebao da uradim, trebao

²⁵³ *Ibid.*

²⁵⁴ Štavljanin, D. 2021, „Kad sloboda govora pređe u govor mržnje“, <https://www.slobodnaevropa.org/a/holikaust-negiranje-genocida-govor-mrznje/31412934.html>.

sam akcijom koju smo povelili da pokušam da vraćam povjerenje, koje se ne može riješiti u jednoj godini ili u pet godina, ali može se riješiti dugoročno.²⁵⁵

Međutim, skoro deceniju i po kasnije Dodik, kao član Predsjedništva Bosne i Hercegovine, kao i druge institucije entiteta RS ne priznaju da je u Srebrenici počinjen genocid.

Dodik je u mnogo navrata negirao da se u Srebrenici desio genocid:

Apsolutno bih prije birao da idem u zatvor nego što bih priznao nešto što se nije dogodilo, a to je navodni genocid u Srebrenici. Ta priča o navodnom genocidu je postala aktuelna 2002. godine, sedam godina nakon događaja. Odjednom se sve oko toga aktuelizira i „sada se sve zna“. Istina je jedna, da genocida nije bilo.²⁵⁶

„To je lažni mit i konstrukcija Bošnjaka i međunarodne zajednice.“²⁵⁷

„Nemoguće je prihvatiti kvalifikaciju genocida samo zato što to misle (predsjedatelj Predsjedništva BiH) Bakir Izetbegović ili neki od stranaca koji su požurili da daju tu vrstu kvalifikacije.“²⁵⁸

„Ispred Srebrenice ne može stajati riječ genocid.“²⁵⁹

Dodik je konsternirao javnost izjavama uoči 26. godišnjice genocida u kojemu su pripadnici tzv. vojske i policije RS-a ubili više od osam hiljada Bošnjaka. U intervjuu za entitetsku novinsku agenciju SRNA rekao je kako se u memorijalnom kompleksu u Potočarima zapravo

²⁵⁵ Šire: „Dodik 2007: Bio je genocid u Srebrenici“, Udruženje Tranzicijska pravda, odgovornost i sjećanje u BiH (Pristupljeno 3. septembra 2021), <<https://tranzicijska-pravda.org/dodik-2007-bio-je-genocid-u-srebrenici/>>.

²⁵⁶ Al Jazeera Balkans 2021, „Dodik ponovo negirao genocid i iskazao spremnost da robija“. Izvor: Al Jazeera Balkans (12. septembra 2021), (Pristupljeno 17. septembra 2021), <<https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/8/12/dodik-apsolutno-bih-prije-isao-u-zatvor-nego-priznao-da-se-u-srebrenici-desio-genocid>>.

²⁵⁷ Radio Slobodna Evropa: „Dodik: U Srebrenici nije počinjen genocid, to je mit poput kosovskog“. Izvor: Radio Slobodna Evropa (12. decembra 2019), (Pristupljeno 3. septembra 2021), <<https://www.slobodnaevropa.org/a/30052016.html>>.

²⁵⁸ D. B. 2014, „Milorad Dodik: U Srebrenici nije bilo genocida“. Izvor: Dnevni.hr (9. srpnja 2014), (Pristupljeno 7. septembra 2021), <<https://dnevnik.hr/vijesti/svijet/milorad-dodik-u-srebrenici-nije-bilo-genocida---343460.html>>.

²⁵⁹ Buka.ba 2021, „Dodik nastavlja po svom: Ispred Srebrenice ne može stajati riječ genocid“. Izvor: Buka.ba (22. augusta 2021), (Pristupljeno 7. septembra 2021), <<https://www.6yka.com/novosti/dodik-nastavlja-po-svom-ispred-srebrenice-ne-moze-stajati-rijec-genocid>>.

ne pokapaju posmrtni ostaci – „nego se donose tabuti na kojima samo pišu imena“. „Ima podataka da su tabuti prazni, da u njima nema posmrtnih ostataka, nego se samo stavi ime.“²⁶⁰

Ovi primjeri potvrđuju da se negiranje najvećih zločina poput holokausta i genocida ne može pravdati slobodom govora.

Kada mržnja kao sadržaj govora proizvodi direktno negativne posljedice za kategoriju ljudi na koje se odnosi, dakle kada njegov specifični kontekst realno izaziva opravdan osjećaj straha, prijetnje, nesigurnosti, frustracije kod ljudi na koje je usmjeren, govor mržnje izlazi iz okvira slobode govora i prelazi u sferu objektivne prijetnje za sigurnost i ugrožavanje života, proizvodeći psihičke traume kod ljudi koji su pretrpjeli realna stradanja zbog svoje pripadnosti, s pravom se tretira kao kažnjivo djelo.²⁶¹

Dodikovi istupi i negiranje genocida u Srebrenici, praćeni često jezikom mržnje, bili su, uz ostalo, razlogom zbog kojeg je visoki predstavnik u BiH Valentin Inzko (2008–2021) u julu 2021. godine nametnuo odluku o izmjenama Krivičnog zakona BiH kojom se zabranjuje negiranje genocida i drugih ratnih zločina te veličanje ratnih zločinaca,²⁶² što je rezultiralo reakcijom organa bosanskohercegovačkog entiteta RS koji su naložili povlačenje srpskih kadrova iz institucija države i blokadu institucija države Bosne i Hercegovine.²⁶³

4.4. Jezik mržnje u istupima vjerskih velikodostojnika i konflikti

U ranijim primjerima mogli smo vidjeti da su mediji i javni zvaničnici imali značajnu ulogu u širenju mržnje u ratovima i genocidima kako u Ruandi tako i u bivšoj Jugoslaviji. Međutim, manje se govori o tome kakvu ulogu su imale religijske zajednice i njihovi predstavnici, te kakvu ulogu imaju u širenju mržnje i konfliktima.

²⁶⁰ Radiosarajevo.ba 2021, „Skandalozna, grozna izjava: Dodik kazao da se u Potočare donose prazni tabuti“ (Pristupljeno 23. septembra 2021), <<https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/skandalozna-grozna-izjava-dodik-kazao-da-se-u-potocare-donose-prazni-tabuti/423598>>.

²⁶¹ Institut za istraživanje genocida Kanada (IGK) o negiranju genocida kao jeziku mržnje (Pristupljeno 7. septembra 2021), <https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/211727/promptna_reakcija_iz_kanade_vuchicu_negiranje_genocida_nije_sloboda_govora_vec_govor_mrznje.html> <https://dnevnik.hr/vijesti/svijet/milorad-dodik-u-srebrenici-nije-bilo-genocida---343460.html>>.

²⁶² Al Jazeera Balkans 2021, „U BiH od danas zabranjeno negiranje genocida i veličanje ratnih zločina“. Izvor: Al Jazeera Balkans (28. jula 2021), (Pristupljeno 7. septembra 2021), <<https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/7/28/u-bih-od-danas-zabranjeno-negiranje-genocida-i-velicanje-ratnih-zlocinaca>>.

²⁶³ Danas.rs 2021, „Od sutra predstavnici Republike Srpske ne učestvuju u radu zajedničkih institucija BiH“. Izvor: Danas.rs (26. jula 2021), (Pristupljeno 7. septembra 2021), <<https://www.danas.rs/svet/pocao-sastanak-lidera-srpskih-politickih-partija-o-nametnutom-zakonu-o-zabrani-negiranja-genocida/>>.

Šta nam o tome govori novija historija? Katolička crkva u Ruandi izvinila se zbog svoje uloge u genocidu u toj zemlji 1994. godine, saopćivši da žali zbog djela onih povezanih s Crkvom koji su učestvovali u višestrukim masakrima. „Oprostite nam za zločine iz mržnje u zemlji i oprostite nam zbog naše mržnje prema kolegama samo zbog njihove etničke pripadnosti.“²⁶⁴

O ulozi religije i konfesije u ratu na našim prostorima pisao je Ivan Cvitković, jedan od najpoznatijih ovdašnjih sociologa religije u djelu *Konfesija u ratu*.

Rat je pokazao da je mase najlakše politički mobilizirati nacionalizmom i zaštitom konfesionalnog interesa (priče o ugroženosti, stradanjima...). Širenje mržnje protiv *onog drugog*, kako smo vidjeli, imalo je značajnu ulogu. Kao i u primjeru iz Ruande, i u ratovima na prostorima bivše Jugoslavije svoje mjesto našli su vjerski velikodostojnici i drugi vjerski službenici.

Pišući o „ulozi Srpske pravoslavne crkve u ratu i ratovima u njoj“, beogradski historičar Milorad Tomanić prisjetio se kako je „tokom rata u Bosni i Hercegovini u beogradskoj štampi objavljeno da su Davorin Popović, pevač poznate grupe Indexi, u sarajevskom zoološkom vrtu bacao srpsku decu lavovima“, da bi „kasnije, Davorin Popović i njegova grupa bili prvi muzičari iz BiH koji su napravili koncert u Beogradu“. „Niko se više nije sećao gluposti objavljivanih radi stvaranja što veće međusobne mržnje.“²⁶⁵

Tako su i pojedini vjerski velikodostojnici nesumnjivo imali ulogu u širenju jezika mržnje u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije.

Dezintegracija je osobito uočljiva kada su se javljala neprijateljstva među religijama i konfesijama. U uvjetima u kojima se konfesionalno i nacionalno empirijski podudaraju religija i konfesija javljaju se kao snaga koja utječe i na međuetničke konflikte. Korijen dezintegrativnih uloga religija i konfesija na prostoru Bosne i

²⁶⁴ Al Jazeera Balkans (2016). „Katolička crkva se izvinila za ulogu u genocidu u Ruandi“ (Pristupljeno 20. septembra 2021), <<https://balkans.aljazeera.net/news/world/2016/11/21/katolicka-crkva-se-izvinila-za-ulogu-u-genocidu-u-ruandi>>.

²⁶⁵ Tomanić, M. 2001, *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*, Medijska knjižara Krug, Beograd.

Hercegovine leži u razlikama koje su pravo duboka tektonska pukotina i dubok kanjon na ovom tlu.“²⁶⁶

To je ono što se reflektiralo i u kasnijim odnosima u Bosni i Hercegovini posebno jer je očito da su „etnički konflikti na tlu Druge Jugoslavije najviše kulminirali na hrvatsko-srpsko-bošnjačkoj crti“.²⁶⁷

Odnos religije i jezika mržnje bitan je i za fenomen širenja jezika mržnje u Bosni i Hercegovini u novije vrijeme. Primjerice, pojedini velikodostojnici SPC-a nisu krili animozitete prema bosanskim muslimanima. Među njima je i bivši episkop zahumsko-hercegovački i primorski Atanasije Jevtić, koji je preminuo 2021. godine.

Govoreći u augustu 2004. godine u manastiru Ćelije, koji se nalazi na šest kilometara jugozapadno od Valjeva, Jevtić je objašnjavao vjernicima da „muslimani smrde“.

Ima ljudi s neprijatnim znojem, šta da radite, jadni muslimani pošto jedu loj. Znae šta se desilo u selu Brdarici? Čovek bio dobar, svraćao ljude kući, putnike. Jedno jutro svratio dvojicu, žena čista, posluženje, ali uzrujala se: jao, oprostite, čistila sam, oprostite što mi smrdi, i tako nekoliko puta, jao, oprostite što mi smrdi. Otišli oni i čovek će: ludo jedna, oni smrde, a ne soba. Bili muslimani, ona jedna nije znala. Jedan je musliman rekao u Bosni, lako je vama, vi se jednom okupate“, bilježili su beogradskim mediji njegova zapažanja o muslimanima.²⁶⁸

Radi ilustracije kako se ovaj i slični iskazi predrasuda, jezika mržnje prema jednoj religijskoj zajednici, krenuvši od vjerskih velikodostojnika, širi u javnom prostoru, navest ćemo primjer sadržaja teme na portalu Svetosavlje.org, koji se bavi religijskim temama, a pod naslovom „Da li muslimani smrde?“ Povod su bile upravo Jevtićeve izjave.

Dragi oci, pre nekoliko sedmica vl. Atanasije Jevtić je u besedi u manastiru Ćelije izgovorio niz neumesnih primedbi spram muslimanskog stanovništva. Takođe, on je govorio i o „povezanosti slovenskog naroda“ uspoređujući ga sa jevrejskim. Koliko

²⁶⁶ Cvitković, I. 2004, *Konfesija u ratu*. Svjetlo riječi i Interreligijska služba „Oči u oči“, Sarajevo, str. 14-15.

²⁶⁷ *Ibid.*, str. 14.

²⁶⁸ Vele, F. „Tako je govorio Atanasije Jevtić: Muslimani smrde na loj, Karadžićeve ruke su čiste“. Izvor: Radiosarajevo.ba (5. marta 2021), (Pristupljeno 9. septembra 2021), <<https://radiosarajevo.ba/metromahala/lica/tako-je-govorio-atanasije-jevtic-muslimani-smrde-na-loj/408946>>.

takva priča – o nekakvom posebnom Božijem očekivanju od slovenskoga naroda – uopšte ima uporište u Hristovoj nauci. I kako da reaguje hrišćanin kada je suočen sa tako neumesnim izjavama jednog pravoslavnog vladike? Ako ne znate, vl. Atanasije je vrlo ilustrativno (i direktno i kroz priče) govorio da muslimani smrde. U očekivanju Vašeg odgovora. Sve najbolje. Saša.²⁶⁹

Ne samo da se jezik mržnje jednom oslobođen u sakralnom prostoru ne zaustavlja već se on i multiplicira, pa čak i nakon zdravorazumskog prigovora izvjesnog pravoslavnog vjernika koji očito ne shvata pozadinu sličnih generalizacija. U odgovoru ovoj osobi protojerej-stavrofor Ljubo Milošević, glavni i odgovorni urednik Svetosavlja.org, uz ostalo, navodi: „Da li muslimani smrde? Živeći u Prizrenu i u Sarajevu, imao sam priliku da se mnogo puta u to uverim. Verovatno je u pitanju njihova tradicija i stil života...“²⁷⁰

Miodrag Stanisavljević u beogradskoj *Republici* 1994. godine piše da vladika Atanasije „ne krije da bi s Muslimanima 'raskrstio', dok bi 'muslimančice' – pokrstio“.

... ne treba se zaustavljati dok se s agresorima sasvim ne raskrsti. Možda, ipak ne sa svima. Širokogruđi vladika s nežnošću govori o muslimančicama i muslimančadi. S njima preosvećeni ne bi raskrstio. Njih bi pokrstio. I sve ostalo kod Božjeg pravednika Atanasija proizlazi iz spomenutoga temeljnog prosvetljenja...²⁷¹

U crkvi na Sinjajevini, augusta 2014, mitropolit Amfilohije Radović govorio je o historijski poznatoj „istrazi poturica“, koja je rezultirala pogromom stanovništva i zločinima na prostorima Crne Gore. On je tada rekao da su muslimani „lažni ljudi“, te da je „duhovna smrt“ koju su širili po Crnoj Gori – strašnija od ubijanja: „Jeste da je strašno pobiti ljude, međutim još je strašnija duhovna smrt koju siju oko sebe ti lažni ljudi, sa lažnom verom. Zato je, blagodareći toj žrtvi, vladika Danilo spasio Crnu Goru. Da se to nije dogodilo, danas ne bi bilo pravoslavnog uva u Crnoj Gori, i to treba imati u vidu.“²⁷²

²⁶⁹ Svetosavlje.org 2004, „Da li muslimani smrde?“ (Pristupljeno 9. septembra 2021), <<https://svetosavlje.org/da-li-muslimani-smrde/?pismo=lat>>.

²⁷⁰ *Ibid.*

²⁷¹ Stanisavljević, M. 1994, „Jeza od pravoslavnih jezuita“, *Oslobođenje*, 1994.

²⁷² Latković N. 2017, „Srpkinje 'gore od Hitlera'. Muslimani 'lažni ljudi'. Ovo je dugačak spisak skandaloznih uvreda mitropolita Amfilohija Radovića“. Izvor: Blic.rs (16. oktobra 2017), (Pristupljeno: 9. septembra 2021), <<https://www.blic.rs/vesti/drustvo/srpkinje-gore-od-hitlera-muslimani-lazni-ljudi-ovo-je-dugacak-spisak-skandaloznih/6ddzrwf>>.

Ponekad se u kontekstu antagonizama u Bosni i Hercegovini upotrebljavaju različiti simboli kao iskazi moći i dominacije, što odgođeno ima svoje mjesto i raspravama u javnom prostoru. Ugledni bosanski franjevac fra Ivo Marković prilikom jedne polemike s dugogodišnjim biskupom mostarskim Ratkom Perićem upozorio je na „spornost križa nad Mostarom i tornja Franjevačke crkve u Mostaru kao političku zlorabu svetih znakova za obilježavanje teritorija i prijetnju muslimanima da nisu dobrodošli u Mostaru“.

Sisački biskup Vlado Košić izazvao je 2014. godine mnoštvo reakcija kada je ljubio ruku osuđenom ratnom zločincu Dariju Kordiću na aerodromu u Zagrebu prilikom puštanja ovog osuđenika na prijevremenu slobodu.

Kordić je pravomoćno osuđen na Haškom sudu jer je „kao visoki regionalni političar planirao i poticao zločine počinjene u Ahmićima (kod Viteza) 16. aprila 1993. i s njima povezanim zaseocima Šantići, Pirići i Nadioci“ s ciljem „etničkog čišćenja tog područja“. Sud je utvrdio da je Kordić izdavao zapovijedi zbog kojih je 16. aprila 1993. u Ahmićima ubijeno 116 Bošnjaka, među kojima su bile 32 žene i 11 djece.

Grupa hrvatskih građanki i građana okupljenih oko Kuće ljudskih prava Zagreb reagirala je tada protestnim pismom u kojem upozoravaju na ponašanje crkvenih velikodostojnika.

Da je poticanjem straha, netrpeljivosti i mržnje najlakše zaluditi mase, nije ništa novo. Koliko to može biti uspješno pokazao je i doček D. Kordića na zagrebačkom aerodromu, gdje mu je biskup V. Košić ljubio ruku, a gomila vjernika pjevala pobožne pjesme – da bi čas poslije ta ista gomila urlala „Za dom spremni“ i uz povike „Ubij ga, ubij ga“ premlatila čovjeka koji se jedini usprotivio veličanju ratnog zločinca.²⁷³

Košić je javno tvrdio da „Kordić nije zločinac, nego moralna veličina“, na što je reagirao zagrebački muftija Aziz ef. Hasanović, koji je poručio da je zatražio stav apostolskog nuncija o ovom pitanju, te da mu je preneseno da to „nije stav Katoličke crkve“.²⁷⁴

²⁷³ Večernji list 2014, „Nedopustivo je da biskupi dočekuju ratnog zločinca i ljube mu ruke“ (Pristupljeno 9. septembra 2021), <<https://www.vecernji.hr/vijesti/nedopustivo-je-da-biskupi-docekuju-ratnog-zlocinca-i-ljube-mu-ruke-945112>>.

²⁷⁴ Bradarić, B. 2014, „Zagrebački muftija: Biskup Košić ne prenosi stajalište Crkve“. Izvor: Al Jazeera Balkans (3. jula 2014), (Pristupljeno septembra 2021), <<https://balkans.aljazeera.net teme/2014/7/3/zagrebacki-muftija-biskup-kosic-ne-prenosi-stajaliste-crkve>>.

Da vjerski velikodostojnici moraju biti krajnje oprezni prilikom istupanja u javnosti, pogotovo u odnosu na pripadnike drugih etničkih skupina i zajednica, i pogotovo kada zalaze u polje politike, pokazao je i naredni primjer. Kada je u izbornu vrijeme 2016. godine poglavar bosanskohercegovačkih muslimana reis-u-ulema Husein ef. Kavazović htio naglasiti značaj izlaska na izbore u Srebrenici, u kojoj je počinjen genocid, te izbor rukovodstva koje neće negirati taj zločin, upotrijebio je riječi koje su asociirale na jezik mržnje, što je dovelo do brojnih negodovanja.

„Nećemo nikome halaliti. Svako ko može dati svoj glas, svako ko se može registrirati, svako ko može dozvoliti da 'vlah' ne vlada u Srebrenici! Biću potpuno otvoren, da 'vlah' ne vlada u Srebrenici. Nek mu je haram ako to ne učini, nek mu je haram.“²⁷⁵

Međutim, pravni eksperti su stali na stajalište da ovo nije jezik mržnje:

Reis efendija poziva govorom mržnje, reći će većina, posebno riječju 'vlasi'. No, reis efendija samo etiketira 'vlahe' kao one koji ne trebaju vladati, i zapravo je neprimjeren govor u granicama nemoralnog, nepristojnog, uvredljivog i nedostojnog vjerskog autoriteta. Ovo navodim iz razloga što cilj, motivi i namjera u kaznenom pravu nisu sinonimi, i namjera reis efendije očigledno je bila mobilizirati biračko tijelo neprimjerenim govorom, a snažnom asocijacijom na prethodni rat – ali to po obilježjima nije govor mržnje nego neprimjeren govor.²⁷⁶

Reis Kavazović je, nastojeći objasniti svoju izjavu zbog koje se našao na meti kritika, istakao da su „vlasi i balije oni koji negiraju genocid i zločine“.²⁷⁷

Bez obzira na motive, vjerski velikodostojnici moraju pokazati krajnji oprez i uzdržanost u pogledu bilo čega što čak i asociira na jezik mržnje. Snažan utjecaj religije na život bosanskohercegovačkog čovjeka i činjenica da su istraživanja²⁷⁸ pokazala kako, pored medija,

²⁷⁵ Radiosarajevo.ba 2016, „Poruka reisa Kavazovića: Da 'vlah' ne vlada u Srebrenici“ (Pristupljeno 9. septembra 2021), <<https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/poruka-reisa-kavazovica-da-vlah-ne-vlada-u-srebrenici/226846>>.

²⁷⁶ Adamović, V. 2020, „Identificiranje i sankcioniranje govora mržnje: Teorija, učinak, praksa“. *Zbornik Govorom mržnje protiv medija*, Društvo novinara BiH, Sarajevo.

²⁷⁷ Vele, F. 2016, „Vlasi i balije su oni koji negiraju genocid i zločine“. Izvor: *Dnevni avaz* (26. maja 2016), (Pristupljeno 30. septembra 2021), <<https://avaz.ba/vijesti/237869/reis-kavazovic-vlasi-i-balije-su-oni-koji-negiraju-genocid-i-zlocine>>.

građani najviše vjeruju upravo vjerskim zajednicama stavlja u obavezu vjerskim velikodostojnicima i predstavnicima crkava i zajednica da imaju u vidu kako se ono što govore ili čine u javnosti, posebno u modernim vremenima interneta i društvenih mreža, brzo širi i multiplicira u javnosti, dobivajući obrise koje možda ni sami nisu slutili. Takvi iskazi, koje se, kada su jednom izrečeni, dalje ne može kontrolirati – ne samo da mogu proizvoditi dodatnu mržnju i antagonizme već mogu biti podloga ili povod za društvene konflikte.

4.5. Jezik mržnje prema LGBT populaciji i konflikti

Kao što je poznato, u cilju definiranja pojma govora mržnje veoma značajnu ulogu imaju preporuke Evropske komisije za borbu protiv rasizma i netolerancije (ECRI). Upravo prema tekstu Opće preporuke broj 15 ECRI-ja o suzbijanju jezika mržnje, on se, između ostalog, definira kao

zagovaranje, promicanje ili poticanje u bilo kojem obliku, blaćenja, mržnje ili demoniziranja osobe ili skupine osoba kao i uznemiravanje, napadi, negativno označavanje, stigmatizacija ili prijetnja u odnosu na takvu osobu ili skupinu osoba te opravdavanje takvih oblika izražavanja na osnovi... spola, roda, rodnoga identiteta, seksualne orijentacije i drugih osobnih karakteristika ili statusa.²⁷⁹

Regulatorna tijela u regiji također upozoravaju na to da je jezik mržnje „prema manjinama, različitom nacionalnom podrijetlu, LGBT populaciji... prisutan, a u određenim trenucima, ovisno o političkoj klimi, čak je i u porastu“.²⁸⁰

Događaj koji je na najdirektniji način ukazao na konfliktni potencijal jezika mržnje prema LGBT populaciji bio je Queer festival u Sarajevu 2008. Da jezik mržnje može dobiti svoj konfliktni potencijal, najdirektnije pokazuje sljedeći primjer.

²⁷⁸ Halimović, Dž. 2013, „Građani u BiH najviše vjeruju medijima“. Izvor: Radio Slobodna Evropa (9. maja 2013), (Pristupljeno 10. septembra 2021), <<https://www.slobodnaevropa.org/a/gradjani-u-bih-najvise-vjeruju-medijima/24981586.html>>.

²⁷⁹ Preporuke za suzbijanje diskriminacije i govora mržnje u predizbornim kampanjama, Equinet – Evropska mreža tijela za jednakost, 2019, (Pristupljeno 10. septembra 2021), <http://www.equineteurope.org/IMG/pdf/equinet_preporuke_hr_-_croatia.pdf>.

²⁸⁰ Rokša-Zubčević, A., Bender, S., Vojvodić, J. 2017, *Medijska regulatorna tijela i govor mržnje*, str. 22 (Pristupljeno 29. septembra 2021), <<https://www.aem.hr/wp-content/uploads/2019/01/AEM-Medijska-regulatorna-tijela-i-govor-mr%C5%BEenje.pdf>>.

Naime, nepun mjesec dana prije navedenog događaja mogli su se u medijima čuti i pročitati mrzilački komentari u pogledu njegovih aktera. Dana 30. augusta 2008. TV OBN emitirao je talk show „Mimohod“, čija tema je bila održavanje Queer festivala u Sarajevu i reakcije na organizaciju ovog događaja.

Iako je realizacija ove emisije, što se tiče koncepcije programa, formiranja teme i načina vođenja emisije i razgovora s gostima u studiju, bila u skladu s odredbama relevantnih pravila, Regulatorna agencija za komunikacije ispitivala je kršenja pravila kroz objavljivanje sadržaja SMS poruka.

Neke od SMS poruka objavljenih u emisiji „Mimohod“ su:

„Čuvajte se, prokleti ste u svim vjerskim knjigama, to je bolest, a posebno što to radite u ramazanu časnom, to je razvrat. Plašite se.“

„Bit će im gore nego u Beogradu. Manijaci (navijačka grupa FK Željezničar) su već spremni!“

„Pederi, ako dođete na tu paradu (ako je uopće bude), samo ste se izložili riziku da budete prebijeni ko krave. A tako i lezbijke.“

„To je bolest, takvim osobama treba liječenje. Ovo je vjerska država, to vam neće nikada proći. Bit će problema, Beograd vam je opomena.“

„E vala, nisam se odavno potukao, radujem se vašoj paradi.“

„Manijaci jedva čekaju da napravite paradu! Čekamo vas jedva! Samo nam vi trebate!“

„Pošaljite poruku gdje ćemo se udružiti protiv zla, na kojem mjestu, da budemo spremni.“

„Fukare (Navijači tuzlanske FK Slobode) će doći pomoći manijacima, hordama i pitarima da otjeraju pedere.“

„Samo probajte i dobit ćete batine! Dobit ćete kamenje i letve preko leđa.“

„Plašite se. Trebate proći pored džamije i da vas mirno gledamo. E, neće biti mirno.“

„Više je vjernika nego vas i vaših osiguranika i spremni smo, spremni.“

„Mnogo benignije pojave, poput Hare Krišne i Jehovinih svjedoka, završile su na hitnoj i s noževima u trbusima. Bit ću skroman. Želim vam isto!“

„HZ i TM87 prvi put zajedno u akciji svi protiv gay bolesnika.“

„Budite sigurni da se ta manifestacija neće održati jer bit će belaj, a ovu đubrad treba istjerati što dalje odavde. Budite sigurni da ako se pojavite na ulici i to...“

„Kako vas nije sram prljati Sarajevo, a ne samo Sarajevo, nego i cijelu BiH, i to na ramazan. Učinit ćemo sve da se to spriječi. Red Army Mostar.“

„Robijaš ovdje! Pitari, manijaci, fukare, red army, torcidaši... muslimani, kršćani, pravoslavci, židovi... vrijeme je da se ujedinito! Istjerajmo imbecile.“

„Ajmo svi navijači u rat protiv pедера.“

„Čekam tu paradu da budem u prvim redovima, da vas pucammmmm! Mnogi će nastradati!

„Horde zla (Navijači FK Sarajevo) će vam suditi. Radujemo se tom danu više nego Bajramu! Mimo (Šahinpašić, voditelj emisije) pazi da ti sin u kuću ne dovede zeta!“

„Evo šanse da se svi ujedinito i slupamo ove bolesnike. Smrt pederima.“

„Bit će gusto, bit će tučnjave, bit će tučnjave, smrt nastranima, sloboda narodu.“

„Sarajlije, istjerajte tu gamad!!! Pozdrav iz Banje Luke.“

„Gadite se cijeloj BiH, a nijedan roditelj ne želi takvo dijete, pa ova priča gluposti, mi nismo blizu Sarajeva, ali vas podržavamo da spriječite ovaj sram...“

Dakle, nekoliko sedmica nakon poruka na televiziji s nacionalnom frekvencijom u kojima je korišten jezik mržnje protiv osoba u Bosni i Hercegovini na osnovu njihove seksualne orijentacije dogodio se ozbiljan incident – *nasilni konflikt*.



Slika 4. *Nasilje tokom Queer festivala 24. septembra 2008.*

Naime, prilikom otvorenja Queer festivala 24. septembra 2008. ispred zgrade sarajevske Akademije likovnih umjetnosti došlo je do incidenta. Manja grupa demonstranata isprovocirala je fizički sukob u kojem je jedan policajac povrijeđen.²⁸¹

Nakon posjete Festivalu napadnuti su i sarajevski novinari Peđa Kojović i Emir Imamović. Organizatori nisu imali jasnu predstavu o tome s kakvim će se problemima suočiti. „Mi nikakva očekivanja u tom smislu nismo imali. Ljudi imaju pravo izražavati svoj stav isto kao i mi, sve dok ne dođe do nasilja.“²⁸²

Iz sigurnosnih razloga prekinut je Queer Sarajevo festival, a „nasilje koje je pratilo otvaranje festivala uzburkalo je bosanskohercegovačku javnost koja osuđuje napade na pripadnike Queer pokreta“.²⁸³

²⁸¹ Huseinović S. 2008, „Homoseksualci napadnuti u Allahovo ime“. Izvor: DW (25. septembra 2008), (Pristupljeno 10. oktobra 2021), <<https://www.dw.com/hr/homoseksualci-napadnuti-u-alahovo-ime/a-3669493>>.

²⁸² *Ibid.*

²⁸³ Huseinović S. 2008, „Nasilnici zaustavili festival Queer u Sarajevu“. Izvor: DW (26. septembra 2008), <https://www.dw.com/hr/nasilnici-zaustavili-festival-queer-u-sarajevu/a-3672309>.

U incidentu koji se dogodio u februaru 2014. godine nekoliko maskiranih osoba upalo je također u prostorije Art kina Kriterion u Sarajevu, gdje se održava Međunarodni festival queer filma „Merlinka“.

Policija je potvrdila da je u kino Kriterion ušla grupa od deset maskiranih osoba s kapama i šalovima preko lica, te da su nasrnuli na prisutne. Tri osobe su zadobile lakše povrede, jedna od njih je odbila ljekarsku pomoć, a druge dvije su zbrinute u Klinici urgentne medicine Univerzitetskog kliničkog centra na Koševu.²⁸⁴

Događaj je pratio jezik mržnje u komentarima posjetitelja na portalu Klix.ba kojima je iskazivana podrška napadačima te pozivano na novo nasilje.²⁸⁵

„Bravooo...kroz sarajevo su prošli osmanlije.rimljani partizani...ali pederi nece.“

„UBI,UBI,UBI PEDERA,PEDERA,PEDERA!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!! Trebalo im je ubaciti suzavac u kino pa kad pocnu izlaziti docekati ih motkama. Ucinovitije je.“

„Biće batina još više, i pogotovo za onaj 1. maj što su najavili paradu u Sarajevu, biće krvi do koljena. Hajde što će ih biti navijači fudbalskih klubova i drugi građani, bit će ih i naša braća 'vehabije' :) Moraš toliko biti lud pa da organizuješ tako nešto u šehar Bosni. :))“

Ovo su samo neki od komentara koji su se pojavili povodom incidenata na festivalu „Merlinka“.

Novija istraživanja potvrđuju da su još uvijek pripadnici LGBT populacije na meti komentatora na društvenim mrežama.²⁸⁶

Iako je broj nasilnih akata prema pripadnicama LGBT populacije s godinama opadao, činjenica je da jezik mržnje zasnovan na seksualnoj orijentaciji osoba i dalje postoji u javnom

²⁸⁴ Klix.ba 2014, Maskirane osobe napale učesnike Festivala queer filma u Sarajevu (Pristupljeno 10. oktobra 2021), <<https://www.klix.ba/vijesti/crna-hronika/maskirane-osobe-napale-ucesnike-festivala-queer-filma-u-sarajevu/140201059>>.

²⁸⁵ Komentari sa sadržajem jezika mržnje dostupni na: <https://www.klix.ba/vijesti/crna-hronika/maskirane-osobe-napale-ucesnike-festivala-queer-filma-u-sarajevu/140201059/komentari>.

²⁸⁶ Online kampanja Vijeća za štampu u BiH: „STOP! Govor mržnje“ (Pristupljeno 10. septembra 2021), <file:///C:/Users/User/Downloads/STOP_Govoru_Mrznje_Analiza_FINAL_PDF.pdf>, str. 16.

bosanskohercegovačkom diskursu, što, kao što pokazuje i ovo istraživanje, sadrži konfliktni potencijal.

4.6. Jezik mržnje prema migrantskoj populaciji i konflikti

Istraživanja ukazuju da „porast globalne nejednakosti jeste katalizator migracija, što može imati sekundarne posljedice u vidu nastanka i porasta podijeljenih i konfliktnih društava, ekstremizma, nacionalizma, izolacionizma te protekcionizma“.²⁸⁷ Od 2016. godine broj migranata u Bosni i Hercegovini je bio u konstantnom porastu. Porast jezika mržnje u javnom diskursu protiv izbjeglica i migranata direktno je proporcionalan porastu broja ove populacije u Bosni i Hercegovini.

„Migranti su postali dehumanizirani ljudi i glavna meta govora mržnje.“²⁸⁸

Od početka 2018. godine najveći teret je na Unsko-sanskom kantonu, koji graniči sa susjednom Hrvatskom i odakle migranti i izbjeglice žele dalje u neku od zemalja Evropske unije. Skoro cijelu 2019. godinu su trajali pregovori gdje će biti smješteni novi prihvatni centri, jer su postojeći već dugo popunjeni. Nijedna lokalna zajednica ne želi migrante i izbjeglice na svojoj teritoriji. Vlasti Republike Srpske (RS) su više puta ponovile da za ove ljude nema mjesta na teritoriji tog entiteta, ne žele ih ni na prostorima koje većinom naseljavaju Hrvati.²⁸⁹

²⁸⁷ Dautović, K. 2021, *Sistem sigurnosti Bosne i Hercegovine*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.

²⁸⁸ Arnautović, A. 2019, „Migranti i izbjeglice u BiH: Dehumanizirani ljudi, glavna meta govora mržnje“, (12. septembra 2021), <<https://ba.voanews.com/a/migranti-i-izbjeglice-test-iz-humanosti-za-bh-gradjane-/5040074.html>>.

²⁸⁹ *Ibid.*

Dramatično u centru Sarajeva: Migranti tuku i pljačkaju

S. KURT
06.05.2018



FOTO: SVAKA PODJELA HRANE IZAZIVA KONFLIKTE MEĐU MIGRANTIMA (A. KUBUROVIĆ)

Slika 5. Generalizacija kao opasnost

U pojedinim slučajevima i nastojanje lokalnih medija da sekuritiziraju problem migrantske krize dovelo je do ozbiljnih kršenja Kodeksa za štampu i elektronske medije.

„Dramatično u centru Sarajeva: Migranti tuku i pljačkaju.“ Ovo je bio naslov najtiražnijih dnevnih novina u BiH, *Dnevnog avaza*, u maju 2019.²⁹⁰

Žalbena komisija Vijeća za štampu i online medije BiH utvrdila je kako se problem migranata „tretira na površan, neprofesionalan i senzacionalistički način“, navodeći ovaj slučaj kao drastičan primjer.

„Izveštavajući o incidentu kojem je svjedočila novinarka, nigdje se ne precizira da je riječ o grupi migranata, već se generalizira, koristeći pritom termin 'rulja'“, stoji u odluci Komisije.²⁹¹

Domaći novinari i aktivisti upozoravaju da „jezik koji je uvredljiv i jezik mržnje nikada nisu nestali iz javnog diskursa u BiH, samo su se mijenjale žrtve“.²⁹²

²⁹⁰ Kurt, S. 2018, „Dramatično u centru Sarajeva: Migranti tuku i pljačkaju“. Izvor: Avaz.ba (6. maja 2018), (Pristupljeno 10. septembra 2021), <https://avaz.ba/vijesti/bih/375453/dramaticno-u-centru-sarajeva-migranti-tuku-i-pljackaju>.

²⁹¹ Media.ba: „Dnevni avaz prekršio etički kodeks u članku o migrantima“ (Pristupljeno 10. septembra 2021), <<https://www.media.ba/bs/vijesti-i-dogadaji-vijesti/dnevni-avaz-prekrasio-eticki-kodeks-u-clanku-o-migrantima>>.

²⁹² Ahmetašević, N. 2019, „Mediji, političari i migranti: Jezik mržnje umjesto solidarnosti“. Izvor: Media.ba (29. maja 2019), (Pristupljeno 11. septembra 2021), <<https://www.media.ba/bs/mediametar/mediji-politicari-i-migranti-jezik-mrznje-umjesto-solidarnosti>>

Od januara 2018. godine, kada u BiH počinju u većem broju dolaziti izbjeglice i migranti, te poruke netrpeljivosti i mržnje usmjerene su ka ovoj vrlo osjetljivoj grupi. Tekstovi kojima se širi panika i strah od ljudi koji dolaze, i najčešće samo prolaze, zamijenili su one o korupciji lokalnih dužnosnika ili činjenici da od oktobra na državnom nivou nema vlasti, što bi građane i građanke trebalo istinski brinuti.²⁹³

Posebno je zabrinjavajući formiran „antimigrantski narativ“ koji koriste pojedini političari. Iako su se sustezali od otvorenog korištenja jezika mržnje protiv migrantske populacije, širenjem netačnih podataka pomagali su u širenju predrasuda i zabrinjavajućeg narativa, što ima za cilj stvaranje atmosfere pogodne za mobiliziranje stanovništva protiv ove populacije.

Jedan od primjera takvog „aktivizma“ jeste vođa protesta, gradski vijećnik Bihaća, nezavisni kandidat za gradonačelnika toga grada na sjeverozapadu Bosne i Hercegovine i jedan od organizatora protesta „zbog migrantske krize“, Sej Ramić. Nevladine organizacije upozorile su da je ovaj lokalni političar i aktivista iznosio netačne podatke o migrantima kao izvršiocima hiljada krivičnih djela.²⁹⁴ „Duže vrijeme su se oni počeli bahato ponašati. Do sada ja više ne mogu ni nabrojati, oko 4.000 krivičnih djela koja su oni počinili. To su neke stvari na koje mi nismo navikli.“²⁹⁵

Međutim, prema zvaničnim dokumentima Vlade USK u tom kantonu su u periodu od 2018. do 2020. godine izvršena ukupno 1.693 krivična djela. To jeste za dvadesetak procenata više, ali mnogo manje od 4.000 krivičnih djela koja su isključivo pripisana migrantskoj populaciji.

U pojedinim slučajevima vlasti su također pokušale frizirati podatke, te migrantsku populaciju pokazati isključivim sigurnosnim problemom. Vlada USK je u januaru 2019. godine insistirala na tome da su „migranti narušili javni red i mir u 42 slučaja, te učestvovali u 711 sigurnosnih događaja“ na području tog kantona. S druge strane, glasnogovornik MUP-a USK Ale Šiljdedić izjavio je za RTVUSK da su migranti u 2018. godini počinili ukupno 77 krivičnih djela.

²⁹³ *Ibid.*

²⁹⁴ Istinomjer.ba 2020, „Antimigrantski narativ: Manipulacije brojem krivičnih djela u USK“. (Pristupljeno 11. septembra 2021), <<https://istinomjer.ba/antimigrantski-narativ-manipulacije-brojem-krivicnih-djela-u-usk/>>.

²⁹⁵ USK Info 2020, Izjava za medije Seja Ramića o broju krivičnih djela koja su izvršili migranti, <<https://istinomjer.ba/antimigrantski-narativ-manipulacije-brojem-krivicnih-djela-u-usk/>>.

Zvaničnici iz Unsko-sanskog kantona dali su najviše izjava koje bi se mogle svrstati u kategoriju jezika mržnje ili širenja panike i straha. „MUP i vlada tog kantona od početka insistiraju na tome da im neko, bilo Sarajevo ili Republika Srpska, 'šalje' ljude namjerno, te pored paničnih izjava o migrantima i izbjeglicama podstiču još i netrpeljivost između entiteta i prema 'Sarajevu', šta god to bilo u ovom kontekstu“.²⁹⁶

Atmosfera straha dodatno su podgrijavali pojedini visoki zvaničnici plasirajući u javnost informacije koje su sigurno mogle izazvati zabrinutost. „Registrovani su migranti sa HIV/AIDS. Veliki broj je homoseksualaca. Epidemiološka situacija je alarmantna, razmjere svraba su velike, a ima i vašljivosti.“²⁹⁷

Sve to je u pojedinim slučajevima dovelo do incidenata. U najmanje jednom slučaju građani su samoinicijativno ulazili u autobuse i „tražili migrante“. Zbog toga su pojedini autori upozoravali kako bi ovakav pristup mogao dovesti do masovnih kršenja ljudskih prava i sloboda.

Nakon što smo proteklog vikenda mogli pratiti ne samo građanske proteste, koji su legitimni već i cijeli ponoćni lov na migrante, u kojem građani spontano zaustavljaju i upadaju u autobuse, te traže osobe afroazijskog porijekla – nije li ovo trenutak da se pogledamo u oči i zapitamo ko smo mi?²⁹⁸

Atmosfera koja je stvorena u javnom bosanskohercegovačkom diskursu rađala je svoje krajnosti. Zabrinjavajući su slučajevi otvorenog širenja jezika mržnje, pa čak pozivanja na nasilje kakva se mogu naći u online prostoru. Jedan od takvih je portal „Antimigrant“ iza kojeg stoji publicista Fatmir Alispahić.

²⁹⁶ Ahmetašević, N. 2019, „Mediji, političari i migranti: Jezik mržnje umjesto solidarnosti“. Izvor: Media.ba (29. maja 2019), (Pristupljeno 11. septembra 2021), <<https://www.media.ba/bs/mediametar/mediji-politricari-i-migranti-jezik-mrznje-umjesto-solidarnosti>>.

²⁹⁷ Izjava Nermine Čemalović, članice SDP-a BiH i ministrice zdravstva u USK-u o situaciji vezanoj za boravak izbjeglica i migranata na prostoru tog kantona (Pristupljeno 11. septembra 2021), <<https://www.faktor.ba/vijest/ministrice-zdravstva-usk-nisu-problem-migranti-sa-djecom-nego-narkomani-hiv-pozitivni-i-kriminalci/36156>>.

²⁹⁸ Vele, F. 2018, „Mi i migranti: Kako postajemo fašisti?“ Izvor: Radiosarajevo.ba (22. oktobra 2018), (Pristupljeno 11. septembra 2021), <<https://radiosarajevo.ba/metromahala/ja-mislim/mi-i-migranti-kako-postajemo-fasisti/316200>>.

Bošnjaci se moraju braniti. Kako? Tako što (...) će se *samoorganizirati i – krenuti u napade na migrante*. Te horde migranata treba *mlatiti svim sredstvima*, treba ih *tjerati poput bijesnih kerova*, treba im staviti do znanja da među nama neće živjeti – jer ćemo ih *mlatiti, tjerati, progoniti* – sve dok ne nestanu sa naše zemlje. (...) Koliko god ovo bilo okrutno, drugog rješenja nema. Bošnjaci moraju odmah početi napade na migrante! Oko toga nema kompromisa i nema polovičnih rješenja. Dok posljednji migrant ne bude protjeran sa naše zemlje – nema stajanja!²⁹⁹

Aktivirati sve dobrovoljce, sve organizacije demobilisanih boraca, kroz institucionalnu mrežu MUP-ova i Civilne zaštite, *sa isključivim ciljem hapšenja svih tzv. migranata, smještanja u logore*, uz humanitarni tretman, hranu i zdravstvenu zaštitu, sve do njihovog povratka u njihove zemlje. Sve ispod stavljanja tzv. migranata pod zatvorsku kontrolu je opasnost za sigurnost i opstanak bošnjačkog naroda!³⁰⁰

Bošnjaci bi morali organizirati stalne masovne proteste protiv migrantskih isilovaca, na kojima će tražiti njihovo iseljavanje. Morali bi *prema tim hordama migranata iskazivati stalnu netrpeljivost*, trubiti sirenama kad autom naiđu pored njih, pisati grafite i lijepiti plakate s antimigrantskim sadržajima, morali bi svoj otpor dovesti na nivo svenarodne revolucije.³⁰¹

Pored ovog portala, postoje i grupe na društvenim mrežama na kojima se može pronaći otvoreni jezik mržnje protiv migranata. Takve grupe su za kratko vrijeme okupile na stotine hiljada pratilaca, poput Facebook stranice „Stop naseljavanju migranata“ koja broji više od 330.000 članova.

Različiti autori upozoravaju kako je zabrinjavajuća činjenica da su u posljednjih par godina „društvene mreže preplavljene antimigrantskim grupama čiji sadržaji po pravilu čine jezik

²⁹⁹ Alispahić, F. 2019, „Fatmir Alispahić: Bošnjaci moraju odmah početi napade na migrante!“ Izvor: Antimigrant (23. juna 2019), (Pristupljeno: 11. septembra 2021), <<https://antimigrant.ba/fatmir-alispahic-bosnjaci-moraju-odmah-poceti-napade-na-migrante/>>.

³⁰⁰ Antimigrant 2021, „Prisjećamo se apela Fatmira Alispahića iz aprila 2019: Šta se dogodilo od onoga na šta se upozoravalo“ (Pristupljeno 11. septembra 2021), <<https://antimigrant.ba/prisjecamo-se-apela-fatmira-alispahica-iz-aprila-2019-godine-sta-se-dogodilo-od-onoga-na-sta-se-upozoravalo/>>.

³⁰¹ Alispahić, F. 2020, „Islamska zajednica i SDA stavljaju Bošnjacima metu na čelo“. Antimigrant (7. aprila 2020), (Pristupljeno 11. septembra 2021), <https://antimigrant.ba/islamska-zajednica-i-sda-stavljaju-bosnjacima-metu-na-celo/>>.

mržnje, nacionalna i vjerska netrpeljivost, stavovi zasnovani na predrasudama i negativnim stereotipima, lažne vijesti koje šire ksenofobične i rasističke ideje i pozivaju na nasilje“.³⁰²

4.7. Procesuiranje jezika mržnje i zločina iz mržnje u BiH

Evropska konvencija o ljudskim pravima odredila je da su zabranjeni svi oblici izražavanja koji predstavljaju jezik mržnje.³⁰³ Jer „pravo na slobodu izražavanja isključuje onu vrstu izražavanja koje potiče mržnju, te može koristiti ili negirati prava drugih“, a jezik mržnje jeste „upravo takav oblik zabranjenog izražavanja koje ne uživa zaštitu po članu 10. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava“.³⁰⁴

Jezik mržnje jeste globalni fenomen s kojim su, u većoj ili manjoj mjeri, suočene sve zemlje svijeta. Pravna regulacija govora mržnje razlikuje se od zemlje do zemlje.

Za razliku od SAD-a, gdje i govor mržnje uživa zaštitu po Prvom amandmanu Ustava, u europskoj se pravnoj tradiciji (kako u pravnoj teoriji tako i u zakonodavnoj i sudskoj praksi) prema govoru mržnje odnosi s mnogo manje tolerancije. Prije svega, ustavi gotovo svih evropskih država izriječno jamče ravnopravnost ljudi neovisno o njihovoj boji kože, naciji, vjeri, spolu, društvenom statusu i sličnom, a zakonodavstva sadržavaju posebne odredbe kojima je izričito zabranjena rasna, vjerska, etnička, spolna itd. *diskriminacija* u zapošljavanju, obrazovanju, stanovanju, zdravstvenoj skrbi, davanju dobara i usluga etc.³⁰⁵

Ali u kaznenim zakonodavstvima gotovo svih evropskih država sankcionira se ne samo *diskriminatorno ponašanje/postupanje* već i „jezik mržnje“ kojim se *širi i opravdava* mržnja, ili potiče na diskriminaciju ili nasilje protiv pojedinaca i grupa na rasnoj, vjerskoj, nacionalnoj, etničkoj, spolnoj, lingvističkoj ili drugoj sličnoj osnovi, pa i pod prijetnjom zatvorskih kazni za najdrastičnije oblike te vrste diskursa.

³⁰² Kolašinac, A. 2021, „Govor mržnje prema migrantima“. Izvor: Global Analitika. (Pristupljeno 11. septembra 2021), <<https://globalanalitika.com/govor-mrznje-prema-migrantima/>>.

³⁰³ Tadić-Stojisavljević, S. i Trlin, D. 2021, *Govor mržnje online i u drugom javnom prostoru*. JU Centar za edukaciju sudija i tužilaca Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

³⁰⁴ *Ibid.*

³⁰⁵ Intervju s Vesnom Alaburić, uglednom odvjetnicom iz Hrvatske (2. septembra 2021).

Te su zakonske norme o ograničavanju govora mržnje kao takvog nomotehnički dostatno široko formulirane da bi ih se u sudskoj praksi moglo tumačiti i primjenjivati i na specifične oblike rasističkog govora i propagande koji obuhvaćaju i verbalno ili simboličko širenje nacionalsocijalističke i fašističke ideologije, kao i opravdavanja, negiranja ili umanjivanja holokausta i nacističkih ratnih zločina. Sudska praksa tih zemalja te je norme ispunila konkretnim sadržajima i učinila ih dostatno predvidljivima u primjeni.³⁰⁶

Novije prakse pravosudnih institucija Bosne i Hercegovine pokazuju spremnost da se društvo uhvati ukoštac s ovim društvenim fenomenom.

Općinski sud u Ljubuškom donio je u junu 2021. godine pravosnažnu presudu protiv Jurice Pavlovića iz Ljubuškog, pripadnika Oružanih snaga BiH, zbog poruke koje je putem Facebooka uputio književnici Martini Mlinarević, ambasadorici Bosne i Hercegovine u Češkoj Republici.

Nakon što je u avgustu 2019. na Facebooku objavila vijest da joj je zabranjeno da predstavi svoju knjigu „Huzur“ na festivalu u Čitluku, Martina Mlinarević dobila je niz prijetećih poruka koje obiluju govorom mržnje. Jednu od takvih poruka uputio joj je vojnik Jurica Pavlović nazivajući je, između ostalog, „izdajnicom“ svoga naroda i „neprijateljem Hrvata“.

307

Tužilaštvo Bosne i Hercegovine podiglo je u septembru 2021. optužnicu protiv publiciste i novinara Fatmira Alispahića, koji je i urednik internet portala antimigrant.ba, čijim radom se bavio i ovaj rad u kontekstu jezika mržnje prema migrantskoj populaciji.

Prethodno, Sud BiH potvrdio je optužnicu Tužilaštva BiH koja tereti, kako je navedeno, 55-godišnjeg A. F., državljanina BiH, za izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti. Tužilaštvo je saopćilo da se A. F. tereti da je u više navrata, tokom 2019. i

³⁰⁶ *Ibid.*

³⁰⁷ „Pripadnik OS BiH osuđen na tri mjeseca uvjetno zbog govora mržnje prema Martini Mlinarević“. Izvor: Udruženje BH Novinari (16.juna 2021) Dostupno na: <https://bhnovinari.ba/bs/2021/06/11/pripadnik-os-bih-osudjen-na-tri-mjeseca-uvjetno-zbog-govora-mrznje-prema-martini-mlinarevic/> (Pristup: 22. novembra 2021.)

2020. godine, objavljivao „tekstove i video zapise koji obiluju izjavama koje potiču i šire mržnju prema migrantima, kao i između konstitutivnih naroda u BiH“.³⁰⁸

Sud Bosne i Hercegovine 19. novembra 2021. oslobodio je Fatmira Alispahića optužbi za izazivanje nacionalne, vjerske i rasne mržnje, razdora i netrpeljivosti objavljivanjem tekstova na portalu Antimigrant.ba.

Sudija Goran Radević naveo je kako je Državni sud oslobodio Alispahića optužbi da je počinio krivično djelo „izazivanje nacionalne, vjerske i rasne mržnje, razdora i netrpeljivosti“ jer Tužilaštvo nije dokazalo da je „izazivao mržnju prema konstitutivnim narodima i migrantima i jer se u optužnici pogrešno pozvalo na primjenu međunarodnih mehanizama“.

³⁰⁹

Sudija Radević je pojasnio kako su sve izjave i tvrdnje u okviru slobode misli i govora, jer, kako je naveo, kako migranti nisu objekt krivičnopravne zaštite na državnom nivou, te da je Sud po službenoj dužnosti uvidom u zakonodavnu državnu praksu utvrdio da državni zakon nije propisao sve pojavne oblike takozvanog govora mržnje, za razliku od Krivičnog zakona Republike Srpske.³¹⁰ Sud je zapazio i da se Tužilaštvo pogrešno pozvalo na pojavne odredbe za diskriminaciju i Konvenciju o kibernetičkom kriminalu, te da je zanemareno „da se ovo krivično djelo ne dopunjuje dopunskim normama“.

Pravni eksperti upozoravaju da bi se pravosudna tijela naše zemlje trebala više baviti ovim fenomenom. Prilično je utemeljeno vjerovati da je i to jedan od uzroka sve raširenijeg govora mržnje u javnom diskursu.

Za potrebe ovog dijela istraživanja obavili smo istraživački intervju s mr. Adisom Zahiragić³¹¹, sutkinjom Kantonalnog suda Sarajevo i šeficom Krivičnog odjeljenja Kantonalnog suda u Sarajevu.³¹²

³⁰⁸ N1 2021, „Optužnica protiv urednika portala koji je širio mržnju protiv migranata“ (Pristupljeno 14. septembra 2021), <https://ba.n1info.com/vijesti/optuznica-protiv-urednika-portala-sirio-mrznju-protiv-migranata/>.

³⁰⁹ Kulogija, N. 2021, Fatmir Alispahić oslobođen optužbi za izazivanje mržnje. Izvor: Detektor.ba (19. novembra 2021), (Pristupljeno 20. novembra 2021), <<https://detektor.ba/2021/11/19/fatmir-alispahic-oslobodjen-optuzbe-za-izazivanje-mrznje/>>.

³¹⁰ *Ibid.*

U kojem obimu se bosanskohercegovačko pravosuđe, odnosno, konkretno, Kantonalni sud Sarajevo, bavi krivičnim gonjenjem jezika mržnje i kakva su dosadašnja iskustva Vas i Vaših kolega u Krivičnom odjeljenju suda u procesuiranju ovih djela?

Kantonalni sud u Sarajevu postupa po optužnicama Kantonalnog tužilaštva Sarajevo i kada su u pitanju krivična djela povezana s jezikom mržnje ne postoji konkretna sudska praksa u tom pravcu jer nije ni bilo optužnica koje su bile povezane s radnjama izvršenja učinilaca krivičnih djela u kojima se koristio jezik mržnje.

Možete li istaknuti neke slučajeve iz prakse Kantonalnog suda Sarajevo koji su relevantni za ovu temu, u smislu procesuiranja jezika mržnje?

Postoji samo jedna presuda (br. 09 0 K 018537 15 Kž 13 od 12. 11. 2015) kojom su osuđena dvojica učinilaca krivičnih djela, i to za krivično djelo Razbojništvo iz člana 289 stav 2 u vezi sa stavom 1 Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine (KZFBiH) gdje su žrtve bile osobe iz LGBT zajednice, pa je sud kao otežavajuću okolnost cijenio činjenicu da su optuženi ciljano birali žrtve smatrajući da neće biti prijavljeni.

Koliko naše zakonodavstvo daje dovoljno osnova za efikasno krivično procesuiranje jezika mržnje?

³¹¹ Rođena u Mostaru, sutkinja Zahiragić školovala se u Sarajevu, gdje živi i radi. Nakon diplomiranja na Pravnom fakultetu radila je u privrednim organizacijama, a potom 1990. godine izabrana za sudiju za prekršaje Novi Grad Sarajevo. Od 1994. godine je u Općinskom sudu I u Sarajevu. Od 2003. godine, a nakon reforme pravosuđa u BiH, radi u Općinskom sudu u Sarajevu, a 2006. godine izabrana je za sudiju Kantonalnog suda u Sarajevu. Tokom sudijskog staža radi na krivičnim predmetima pred Općinskim i Kantonalnim sudom u Sarajevu (posljednje četiri godine u drugom stepenu). Magistrica je žurnalističkih nauka (2013) (tema „Kodifikacija informisanja u postdejtonskoj BiH i sloboda izražavanja“), edukatorica Centra za edukaciju sudija i tužilaca Federacije BiH (CEST) (od osnivanja Centra) u oblasti ljudskih prava, rodne ravnopravnosti, rodno zasnovanog nasilja, nasilja u porodici, trgovine ljudima, maloljetničke delinkvencije, krivično-materijalnog prava (razne oblasti) i krivično-procesnog prava; edukatorica ekspertica u ime Vijeća Evrope za BiH u oblasti ljudskih prava; voditeljica pravne klinike za predmet Krivično procesno pravo (simulacija suđenja) na Pravnom fakultetu u Sarajevu (više od deset godina); predsjednica je Udruženja žena sudija u Bosni i Hercegovini.

³¹² Intervju sa Adisom Zahiragić, sutkinjom Kantonalnog suda Sarajevo (20. augusta 2021).

Ne daje dovoljno, ali postoji odgovarajući pravni okvir u FBiH i BDBiH (Ubistvo – čl. 166 stav 2 tačka c) KZFBiH „ko drugog usmrti iz mržnje“ kazna zatvora najmanje 10 godina ili kazna dugotrajnog zatvora; Silovanje – čl. 203 stav 4 KZFBiH „učinjeno iz mržnje“ kazna zatvora od tri do 15 godina; Teška tjelesna povreda – član 172 stav 4 KZFBiH „učinjeno iz mržnje“ kazna zatvora od jedne do 10 godina; Oštećenje tuđe stvari – čl. 293 stav 3 KZFBiH „ko oštetiti, uništi ili učini neupotrebljivom tuđu stvar iz mržnje“ novčana kazna ili kazna zatvora do jedne godine (isto je u KZBD). Krivični zakoni FBiH, RS-a i BDBiH također uključuju odredbe o izazivanju nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti. Uvođenje „mržnje“ u pojedina krivična djela je u KZFBiH usvojeno 2016. godine. Pred Kantonalnim sudom u Sarajevu od 2016. godine nije bila nijedna optužnica sa kvalifikovanim oblikom krivičnog djela učinjenog iz mržnje.

Intervju sa sutkinjom Zahiragić ukazuje na to kako konkretno u slučaju Sarajeva, glavnog grada države, postoji potreba za većim angažmanom tužilaca na procesuiranju jezika mržnje u Bosni i Hercegovini, ali i angažiranim radom zakonodavnih tijela u zemlji u kontekstu ovog društvenog problema.

Inače, normativno reguliranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini nalazi se u tri krivična zakona. „Najprije je 2010. godine u KZBD, a zatim i u KZRS unesena definicija mržnje kao pobude za izvršenje krivičnog djela, te je propisano i obavezno tretiranje takve pobude kao otežavajuće okolnosti prilikom odmjeravanja kazne ukoliko zakon za konkretno krivično djelo nije propisao kvalificirani oblik.“³¹³

Kao što je pokazano u ovom radu, jezik mržnje koji za povod ima nečiju seksualnu orijentaciju čest je na društvenim mrežama i komentarima ispod tekstova na bosanskohercegovačkim portalima. Međutim, u pojedinim slučajevima se „s riječi pređe na djela“, što također ukazuje na konfliktni potencijal jezika mržnje.

Društvo je u nekim slučajevima odgovorilo protiv takve pojave. U jednoj od presuda optuženi su oglašeni krivima za krivično djelo prema oštećenima zbog njihove seksualne orijentacije. U presudi Kantonalnog suda u Sarajevu navedeno je sljedeće:

³¹³ Tadić-Stojisavljević, S. i Trlin, D. 2021, *Govor mržnje online i u drugom javnom prostoru*“JU Centar za edukaciju sudija i tužilaca Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 78.

Prilikom kažnjavanja optuženih sud je svakako cijenio i činjenicu u pogledu dogovora optuženih da ciljana grupa oštećenih budu pripadnici gej populacije ne samo iz razloga što su smatrali da će izostati krivično prijavljivanje već i iz razloga što su prethodno imali informacije o njima sa web-stranice, te su koristili informacije koje su našli u otuđenim stvarima, to jeste mobitelima gdje s pohranjeni lični podaci i fotografije koje se odnose na privatnost oštećenih.³¹⁴

Apelacioni sud Brčko distrikta BiH je u presudi broj 96 K 006861 12 Kž od 28. novembra 2012. godine zauzeo stav da

nije nužno da je preduzeta radnja stvarno proizvela konkretne negativne posljedice u smislu izazivanja rasne, vjerske ili nacionalne mržnje ili netrpeljivosti da bi imala karakter krivičnog djela izazivanja nacionalne (narodnosne) rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti, nego je dovoljno da je sadržaj preduzete radnje (objavljenih komentara na internetu) objektivno podoban da proizvede takav efekt. Sud je zaključio da su komentari optuženog postavljeni na internet pogodni da proizvedu takav efekt i pored toga što su bili hipotetička projekcija za slučaj vojnog scenarija, jer se time ne umanjuje njihova podobnost da se izazove željni efekt bez obzira na to koliko je realna mogućnost da se realizira ono što je izneseno u tekstu.³¹⁵

Kad je riječ o zaštićenim karakteristikama, u navedenim krivičnim zakonima javljaju se rasna pripadnost, boja kože, vjersko uvjerenje, nacionalno ili etničko porijeklo, jezik, invaliditet, spol, seksualna orijentacija ili rodni identitet druge osobe. Jedino u KZBD nije eksplicitno naveden rodni identitet, ali je lista zaštićenih karakteristika otvorena („... ili drugih osobina“), a kao zabranjeni osnovi za krivična djela iz mržnje navedeni su i pismo, političko ili drugo uvjerenje, socijalno porijeklo, društveni položaj, dob i zdravstveni status.³¹⁶ Počinjenje krivičnog djela iz mržnje je kao kvalifikatorna okolnost u KZFBiH propisano kod krivičnih djela u rasponu od „ubistva“³¹⁷ do „oštećenja tuđe stvari“³¹⁸ i „teških krivičnih djela protiv opće sigurnosti ljudi i imovine“.³¹⁹

³¹⁴ Presuda Kantonalnog suda Sarajevo broj 09 K 018537 15 K 2 od 20. aprila 2015. godine.

³¹⁵ Tadić-Stojisavljević, S. i Trlin, D. *Govor mržnje online i u drugom javnom prostoru*, JU Centar za edukaciju sudija i tužilaca Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 69.

³¹⁶ *Ibid.*, str. 82.

³¹⁷ Član 166. stav 2. tačka c) KZFBiH

³¹⁸ Član 283. stav 1. tačka 5) KZ BDBiH

U Bosni i Hercegovini moguće je i krivično gonjenje pravnih lica zbog krivičnih djela učinjenih iz mržnje, jer svi pozitivni krivični zakoni u BiH propisuju i odgovornost pravnih lica za sva krivična djela propisana krivičnim zakonodavstvom u BiH.

Kada govorimo o odnosu jezika mržnje i krivičnih djela počinjenih iz mržnje, treba imati na umu da se on „često čuje i vidi prije, za vrijeme i nakon incidenata povezanih s mržnjom“.³²⁰

U presudi Kantonalnog suda u Mostaru od 12. marta 2003. godine optuženi Muamer Topalović oglašen je krivim što je s umišljajem lišio života tri građanina druge etničke pripadnosti, čime je učinio krivično djelo ubistva iz člana 171. stav 2. tačka 7. u vezi sa stavom 1. Krivičnog zakona FBiH. Presudom koju je donijelo Sudsko vijeće na čelu sa sudijom Hamom Kebom utvrđeno je da je počinitelj ovog krivičnog djela dana 24. decembra 2002. godine, uoči katoličkog praznika Božića – na Badnju večer, naoružan automatskom puškom i znajući da je kuća građana hrvatske nacionalnosti, ušao u kuću, te iz nacionalnih i vjerskih pobuda ubio tri osobe, a jednu ranio. Kao otežavajuća okolnost uzeto je da je krivično djelo počinjeno prema sasvim nevinoj porodici, koja je skoro totalno uništena, a pobude optuženog, nacionalne i vjerske, jedini su razlog njihovom stradanju.³²¹

U drugom slučaju izdvaja se krivično djelo iz mržnje koje je utvrdio Okružni sud u Doboju. Motiviran netrpeljivošću prema oštećenoj kao osobi hrvatske nacionalnosti, izvršilac je izvršio krivično djelo razbojništva i silovanja.

Ovakva nacionalna netrpeljivost, izražena na najbrutalniji način, pokazuje da je djelo razbojništva, kao uostalom i djelo silovanja... učinjeno iz mržnje, što je kvalifikatorni element bića krivičnog djela razbojništva... Dakle, mržnja definisana kao pobuda zasnovana je na predrasudama. Vijeće je, sagledavajući ukupnost radnji i postupanja

³¹⁹ Član 322. KZ BDBiH

³²⁰ Tadić-Stojisavljević, S. i Trlin, D. 2021, *Govor mržnje u online i u drugom javnom prostoru*, JU Centar za edukaciju sudija i tužilaca Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 69.

³²¹ Šire: Filipović, Lj. 2019, „Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnjom – Komentar relevantnih zakonskih odredaba“. Misija OSCE u BiH, Sarajevo, str. 20.

optuženog u cjelini, zaključilo da je postupao iz mržnje, s pobudama koje su zasnovane na nacionalno-vjerskoj netrpeljivosti.³²²

Prema Alaburić³²³, opravdanost zakonskog ograničavanja govora mržnje u konkretnom društvu ovisi, dakako, o procjeni niza faktora.

„A prije svega o odgovoru na pitanja koliko je, u određenom društvu, ta vrsta govora prisutna u javnome diskursu, koliko ona objektivno može naškoditi društvenim grupama protiv kojih je usmjerena (kako u pogledu erozije njihovog samopoštovanja tako i u pogledu poticanja na diskriminaciju, nasilje i druge kriminalne akte protiv njih), koje društvene grupe su najčešće mete govora mržnje i u tom pogledu najranjivije, koliko učinkovito može biti zakonsko ograničavanje i sankcioniranje za suzbijanje govora mržnje, te koliko će takva ograničenja naštetiti legitimnim oblicima i sadržajima javnog govora. Svaka država mora tu procjenu obaviti sama i tome prilagoditi svoje zakonodavstvo.

Po mojoj procjeni ni u jednoj državi bivše Jugoslavije nije na adekvatan i sustavan način, kroz usklađeno kazнено, prekršajno i civilno zakonodavstvo, regulirano pitanje govora mržnje. Posljedično, ni sudska praksa u tom pogledu još uvijek nije ustaljena, niti dostatno predvidljiva. Ta iznimno složena zadaća tek im, dakle, predstoji.“

Problem postoji jer su vlasti u svim tim državama pokazale sklonost (naravno, uvijek u „dobroj namjeri“) zloupotrijebiti pravne norme za ograničavanje govora mržnje i za *nelegitimne* svrhe, primjerice radi zaštite ugleda države, naroda, predsjednika države, vlade ili državnih dužnosnika.

„Paradoksalno, zakoni o ograničavanju govora mržnje u praksi često se koriste, ili pokušavaju koristiti, protiv onih (manjinskih skupina i njihovih pripadnika) čijoj su zaštiti trebali zapravo poslužiti. Zato je vrlo važno da zakonske odredbe koje reguliraju/ograničavaju tu vrstu govora budu dostatno precizno formulirane (nomotehnički kvalitetne) da bi ih se u sudskoj praksi moglo *nearbitrarno* i usko tumačiti i primjenjivati, a građanima, posebice *medijima i novinarima*, osigurala djelotvorna sredstva pravne zaštite od mogućih zloupotreba tijela javne vlasti, uključujući i sudove.

³²² Presuda Okružnog suda Doboj, broj 13 K 002338 13 K od 10. septembra 2013. godine nav. u Tadić-Stojisavljević, S. i Trlin, D. (2021). *Govor mržnje online i u drugom javnom prostoru*, JU Centar za edukaciju sudija i tužilaca Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 85.

³²³ Intervju s Vesnom Alaburić, uglednom odvjetnicom iz Hrvatske (2. septembra 2021).

U svakom slučaju, zakonsko ograničavanje govora mržnje valja propisati dostatno precizno i primjenjivati s određenom dozom opreza i suzdržanosti da se ne bi postigli kontraproduktivni učinci, ili da se slobodi širenja i primanja ideja i informacija ne nametnu *nerazmjerna* ograničenja koja bi tu slobodu limitirala više nego što je to u demokratskom društvu neophodno i razmjerno za zaštitu legitimnih ciljeva.³²⁴

Razumjevajući nužnost djelovanja sistema protiv raširenosti jezika mržnje, a s ciljem da se preduprijedi i njegov konfliktni potencijal, u septembru 2021. godine Irfan Čengić, zastupnik u Predstavničkom domu Parlamenta FBiH pokrenuo je inicijativu da Internet platforme i društvene mreže budu proglašene javnim mjestom. Inicijativa je prosljeđena svim kantonalnim vladama.³²⁵ Čengić je novinarima objasnio da ovo „ne znači ograničavanje ljudskog prava na slobodu govora već provođenje zakona kojim će se vrijeđanje, napadi i prijetnje kažnjavati“. Do novembra 2021. godine ovu inicijativu je prihvatilo pet kantona u Federaciji BiH.³²⁶

V. KVANTITATIVNI DIO ISTRAŽIVANJA (ŠTA GRAĐANI MISLE O JEZIKU MRŽNJE I NJEGOVOG KONFLIKTNOM POTENCIJALU)

U istraživačkom dijelu rada primijenjen je online anketni upitnik koji se sastoji od 21 pitanja dostupnih na sljedećem linku: <https://docs.google.com/forms/d/1OEr1VOIBdi5vV9JKdPDae7jzEzRhRsvchjaiZR0F5pQ/edit>.

Na ovom mjestu treba napomenuti neke osobenosti web-anketa i napomene. Činjenica je da su se „razvojem informacijsko-komunikacijskih tehnologija te povećanjem broja korisnika koji te tehnologije uspješno primjenjuju u svojem svakodnevnom radu web-ankete prometnule kao najefikasnije sredstvo prikupljanja informacija“.³²⁷ Međutim, provođenje ove vrste anketa nije tako jednostavno, te se pri njihovoj izradi javljaju stanoviti izazovi koji mogu

³²⁴ *Ibid.*

³²⁵ N1 2021, „Da li će govor mržnje na internetu konačno biti kažnjiv i u FBiH?“ (pristupljeno: 22. novembra 2021), <https://ba.n1info.com/vijesti/da-li-ce-kaznjavanje-govora-mrznje-na-internetu-konacno-biti-kaznjivo-i-u-fbih/>.

³²⁶ Perić, M. „Za govor mržnje na internetu u pet županija - kazne“. Izvor: Večernji list 22. novembra 2021), (Pristupljeno 29. novembra 2021), <https://www.vecernji.ba/vijesti/za-govor-mrznje-na-internetu-u-5-zupanija-kazne-1541244>

³²⁷ Žmuk, B. 2019, Najčešći problemi i izazovi u provođenju poslovnih web anketa, *Oeconomica Jadertina* 2/2019.

biti različite prirode. Neki od problema koji se mogu javiti jeste „pokrivenost populacije, problem prikupljanja reprezentativnog uzorka, što može biti uzrokom problema kasnije generalizacije rezultata.

„Izazovi koji se javljaju vezani su uz: ciljnu populaciju i okvir izbora jedinica u uzorak; jedinicu izvještavanja i probleme vjerodostojnosti odgovora; dizajn anketnog upitnika i tehničke aspekte web-ankete; slanje poziva za sudjelovanje u istraživanju i podsjetnika te trajanje istraživanja; niske stope odgovora; analizu prikupljenih informacija i interpretaciju dobivenih rezultata...“³²⁸

„Za razliku od drugih tipova anketiranja, kod on-line upitnika nema drugih izvora informacija o demografskoj strukturi ispitanika osim onih koje oni daju o sebi. Može se desiti da je uzorak katkada mali u odnosu na stvaran broj korisnika, a također je teško znati je li jedna osoba više puta ispunila upitnik. Kod pitanja u internet upitniku gdje je uvjetovano slanje odgovora i obično piše obavezno popuniti ispitanik često odgovor upiše tek tako pa je takve odgovore potrebno uzeti u obzir samo kao jedan od pokazatelja stavova korisnika.“³²⁹

Međutim, osim izazova, online ankete daju i određene prednosti, pa kada se za izradu internetskih upitnika koriste internetski servisi poput već navedenog Googlea samo analiziranje i obrada podataka je jednostavnija.

U web-anketi za potrebe ovog istraživanja učestvovalo 689 ispitanika. Na osnovu predmeta, problema, ciljeva i hipoteza ovog istraživanja, karakteristika prikupljenih podataka i mogućnosti njihove statističke obrade, primijenjene su metode obrade podataka dobivenih istraživanjem.

Osnovne metode koje su korištene prilikom obrade podataka određene su najprije postavljanjem hipoteza istraživanja, zatim karakteristikama, kao i veličinom uzorka. Za unos, obradu i analizu rezultata korištene su matematičko-statističke metode.

Podaci su obrađeni analizom frekvencija i postotaka, te su grafički prikazani. Stepenujući pojedine odgovore, nastojali smo dati vrijednosnu skalu na osnovu koje su ispitanici mogli da

³²⁸ *Ibid.*

³²⁹ Radeka, R. Konstruiranje upitnika u svrhu istraživanja, Fakultet informatike u Puli.

iskažu nivo slaganja s određenim pitanjima, odnosno ocjenama o pojavi kojima se bavi ovo istraživanje.

Na anketna pitanja odgovorilo je 687 ispitanika.

Uzorak ispitanika činili su građani Bosne i Hercegovine iz gotovo svih dijelova zemlje, i to: Mostara, Tuzle, Istočnog Sarajeva, Banje Luke, sarajevskih općina Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Hadžići, Ilidža, Trnovo, zatim iz Prijedora, Bihaća, Travnika, Zenice, Bosanske Gradiške, Bugojna, Gornjeg Vakufa-Uskoplja, Bijeljine, Konjica, Bosanske Krupe, Živinica, Dervente, Odžaka, Lukavca, Visokog, Brčko distrikta, Kaknja, Prozora, Živinica, Vareša, Žepča, Ugljevika...

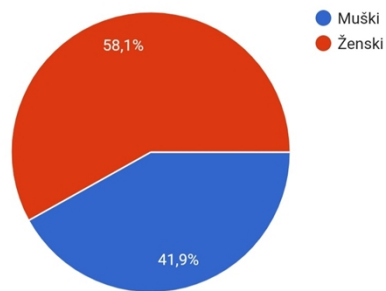
Gledajući spolnu strukturu, istraživanju se odazvalo 399 (58,1 posto) žena i 288 (41,9 posto) muškaraca.

Prema starosnoj dobi, istraživanjem su obuhvaćene 253 osobe (36,8 posto) starosne dobi između 40 i 50 godina života, potom 197 osoba starijih od 50 godina (28,7 posto), te 167 osoba starosti između 30 i 40 godina (24,3 posto). Osobe u dobi od 26 do 30 godina u ovom istraživanju zastupljene su sa 5,5 posto, ili 38 osoba, dok su anketi pristupile 32 osobe u dobi od 18 do 25 godina.

Uzmemo li u obzir da se najveći dio istraživanjem obuhvaćenih osoba nalazi u dobi od 26 do 50 godina (66,6 posto), dolazimo do zaključka da je online anketom uzorkovan dio najaktivnije populacije u Bosni i Hercegovini, što je posebno relevantno u odnosu na predmet našeg istraživanja.

1. Spol

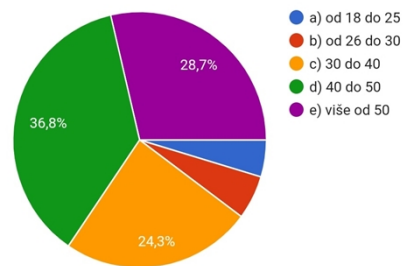
687 odgovora



Grafikon 1. Spolna struktura učesnika istraživanja

2. Starosna dob

687 odgovora

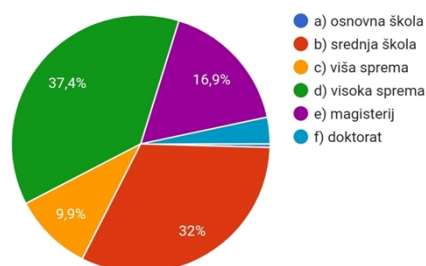


Grafikon 2. Starosna dob učesnika istraživanja

Najveći dio ispitanika imao je visoku stručnu spremu, 257 osoba (37,4 posto), dok 220 (32 posto) anketiranih posjeduje srednjoškolsko obrazovanje. Njih 116 (16,9 posto) posjeduje magisterij, 68 višu stručnu spremu (9,9 posto), 23 (3,3 posto) doktorat, dok su tri osobe (0,4 posto) koje su pristupile istraživanju svršenici osnovne škole.

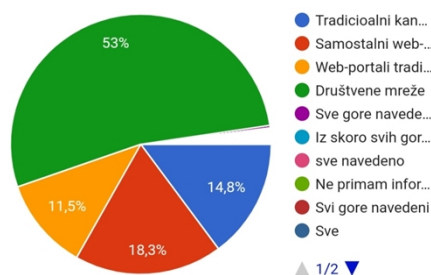
3. Stručna sprema

687 odgovora



Grafikon 3. Stručna sprema ispitanika

S obzirom na polazište da su mediji i društvene mreže često kanali plasiranja jezika mržnje u javnom prostoru, zanimalo nas je na koji način se anketirane osobe informiraju.



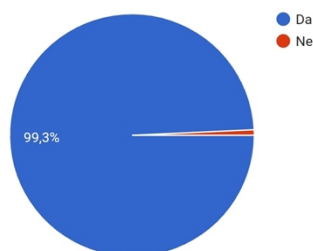
Grafikon 4. Način na koji građani BiH primaju informacije

Istraživanje pokazuje da većina ispitanika informacije prima putem društvenih mreža, 364 osobe (53 posto), dok se 126 (18,4 posto) anketiranih informira posredstvom samostalnih web-portala.

Tradicionalne kanale informiranja (štampa, radio i TV) koriste 102 anketirane osobe (14,8 posto), a putem web-portala tradicionalnih medija (štampa, radio i TV) 79 osoba (11,5 posto).

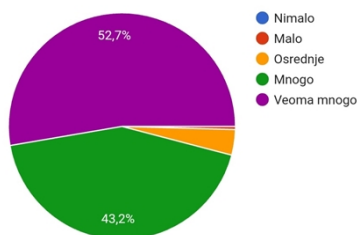
Većina od ostatka ispitanika, dakle manje od dva posto, odgovorila je da koristi sve navedene kanale komuniciranja, objašnjavajući da žele „odvagati“ informacije iz različitih izvora.

Na pitanje *Da li prepoznajete jezik mržnje* velika većina od ukupnog broja ispitanika, odnosno 682 osobe (99,3 posto), odgovorila je da umije prepoznati jezik mržnje, dok je pet osoba (0,7 posto) odgovorilo kako ne zna prepoznati jezik mržnje.

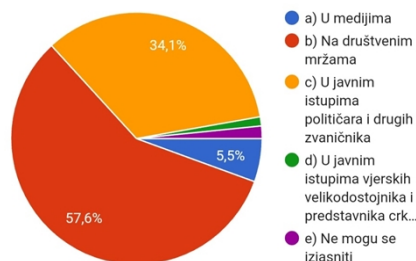


Grafikon 5. Prepoznavanje jezika mržnje u BiH

Činjenica prepoznavanja jezika mržnje za ovo istraživanje važna je zbog testiranja negativnih efekata ovog fenomena, uključujući i prepoznavanje konfliktnog potencijala jezika mržnje, o čemu će biti govora u nastavku rada.



Grafikon 6. Percepcija prisutnosti jezika mržnje u BiH



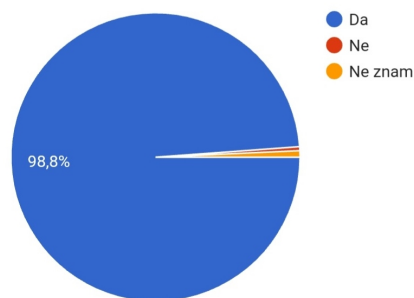
Grafikon 7. Percepcija izvora jezika mržnje u BiH

Naime, odgovarajući na pitanje *U kojoj mjeri je, prema Vašem mišljenju, jezik mržnje prisutan u Bosni i Hercegovini*, 362 ispitanika (52,7 posto) istaknula su uvjerenje da je jezik mržnje „veoma mnogo“ prisutan u Bosni i Hercegovini. Da je „mnogo“ prisutan odgovorilo je 297 (43,2 posto) ispitanika. U daljnjem stepenovanju, da je jezik mržnje „osrednje“ prisutan u javnom diskursu Bosne i Hercegovine, smatra 25 ispitanika (3,6 posto). Tri osobe (0,4 posto) stanovišta su da u Bosni i Hercegovini ima „malo“ jezika mržnje u javnom prostoru.

Zanimljivi su pogledi ispitanika koji su se odazvali ovom istraživanju u pogledu izjašnjavanja o tome gdje se najviše manifestira govor mržnje.

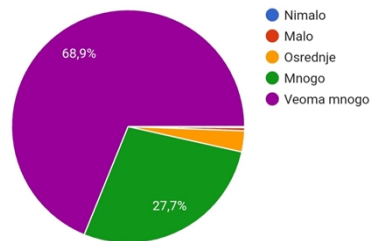
Na pitanje *Gdje najviše prepoznajete jezik mržnje u Bosni i Hercegovini* 396 osoba (57,6 posto) prepoznalo je problem u društvenim mrežama, potom u javnim istupima političara i drugih zvaničnika, gdje jezik mržnje prepoznaju 234 ispitanika (34,1 posto), dok 38 ispitanika (5,5 posto) iskaze jezika mržnje vide u medijima.

Jedanaest ispitanika (1,6 posto) nije se moglo izjasniti, dok osam osoba (1,2 posto) problem govora mržnje najviše prepoznaje u javnim istupima vjerskih velikodostojnika te predstavnika crkava i vjerskih zajednica uopće. Ispitanici su gotovo jednoglasni sa iskazom da jezik mržnje negativno utječe na bosanskohercegovačko društvo, to jest 679 ispitanika (99 posto). Tri ispitanika (0,3 posto) mišljenja su da jezik mržnje ne utječe negativno na bosanskohercegovačko društvo, dok se pet učesnika istraživanja (0,7 posto) nije moglo izjasniti o ovom pitanju.

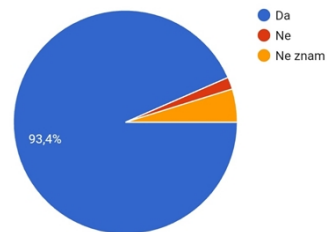


Grafikon 8. *Jezik mržnje negativno utječe na bh. društvo*

Ipak, u percepciji građana Bosne i Hercegovine, i to iz oba bosanskohercegovačka entiteta i Brčko distrikta, političke stranke i političari su dominantno te strukture koje dominiraju kao nosioci odgovornosti za širenje jezika mržnje.



Grafikon 9. Uloga političara i političkih stranaka u širenju jezika mržnje u BiH



Grafikon 10. Fenomen populizma i jezik mržnje

Ispitanici su ocijenili da su političari „veoma mnogo“ odgovorni za jezik mržnje, ili, brojčano izraženo, 473 (68,9 posto) ispitanika. Da su političari „mnogo“, dakle nešto manje, odgovorni za širenje jezika mržnje, smatra 190 ispitanika (27,6 posto). Ukupno stav o odgovornosti političkih stranaka i političara za jezik mržnje u Bosni i Hercegovini iskazalo je 96,5 posto ispitanika.

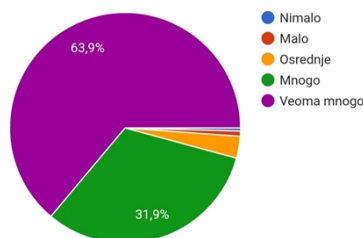
Devetnaest osoba (2,9 posto) uvjerenja je da su političari i političke stranke tek „osrednje“ odgovorni za širenje mržnje, dok tri ispitanika (0,4 posto) smatraju da političke partije i političari nisu odgovorni za širenje jezika mržnje.

Polazeći od tvrdnje da pojava populizma potiče jezik mržnje,³³⁰ ovo istraživanje nastojalo je utvrditi kakva je percepcija građana Bosne i Hercegovine. Prema mišljenju učesnika ovog istraživanja, fenomen populizma kod političara u Bosni i Hercegovini utječe na porast jezika mržnje i u Bosni i Hercegovini. Taj stav zauzela su 642 učesnika ovog ispitivanja (93,4 posto). Dio ispitanika, tačnije njih 12 (1,7 posto), odgovorilo je negativno. Trideset i tri ispitanika (4,8 posto) nisu se mogla izjasniti o ovom pitanju.

Nadalje, u sagledavanju uloge političara u širenju jezika mržnje propitivali smo i možebitne razloge za takve aktivnosti. Većina ispitanika smatra da se javni dužnosnici u Bosni i

³³⁰ Šire: I. I./Hina 2020, „Populizam potiče homofobiju i govor mržnje diljem Europe“. Izvor: Tportal (4. veljače 2020), (Pristupljeno 18. januara 2021), <<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/populizam-potice-homofobiju-i-govor-mrznje-diljem-europe-20200204>>.

Hercegovini koriste jezikom mržnje kao sredstvom manipulacije, homogenizacije i legitimizacije svojih političkih agendi.



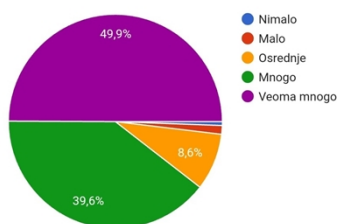
Grafikon 11. Jezik mržnje kao sredstvo

U stepenovanju slaganja s navedenom tvrdnjom, većina, odnosno 439 (63,9 posto) ispitanika, „veoma mnogo“ se slaže s navedenom tvrdnjom, dok se njih 219 (31,9 posto) „mnogo“ slaže s navedenom tvrdnjom. „Osrednje“ se slaže 21 osoba (3,1 posto), pet ispitanika se „malo slaže“ (0,7 posto), a tri „nimalo“ (0,4 posto).

Na drugo mjesto po odgovornosti za distribuciju jezika mržnje u javni diskurs Bosne i Hercegovine građani su, sudeći prema rezultatima ovog istraživanja, postavili medije.

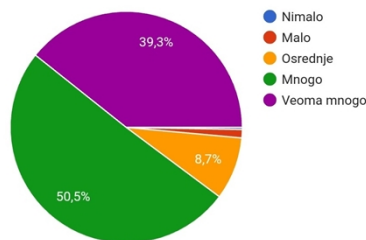
Da su mediji „mnogo“ odgovorni za širenje jezika mržnje u Bosni i Hercegovini smatralo je 347 ispitanika (50,5 posto), a da su „veoma mnogo“ odgovorni ocijenilo je 270 ispitanika (39,3 posto). Stav da su mediji „osrednje“ odgovorni za širenje jezika mržnje imalo je 60 ispitanika (8,7 posto), dok je osam ispitanika (1,2 posto) smatralo da su mediji „malo“ odgovorni za jezik mržnje, a nimalo dva ispitanika (0,3 posto).

12. Koliko su, prema Vašem mišljenju, društvene mreže odgovorne za širenje jezika mržnje u Bosni i Hercegovini?
687 odgovora



Grafikon 12. Uloga društvenih mreža u širenju jezika mržnje

10. Koliko su, prema Vašem mišljenju, mediji odgovorni za širenje jezika mržnje u Bosni i Hercegovini?
687 odgovora



Grafikon 13. Uloga medija u širenju jezika mržnje

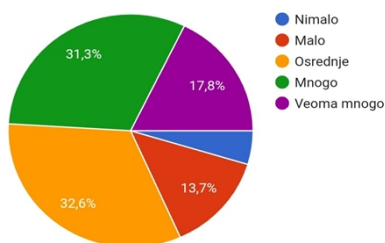
Pa ipak, uprkos stanovištu o značajnoj odgovornosti medija za širenje jezika mržnje, ispitanici koji su pristupili ovom istraživanju društvene mreže prepoznaju kao virtualni prostor na kojem je taj fenomen dominantnije izražen.

Naime, 343 (49,9 posto) ispitanika vide društvene mreže kao „veoma mnogo“ odgovorne za širenje jezika mržnje, dok njih 272 (39,6 posto) smatra da su društvene mreže „mnogo“ odgovorne za širenje jezika mržnje.

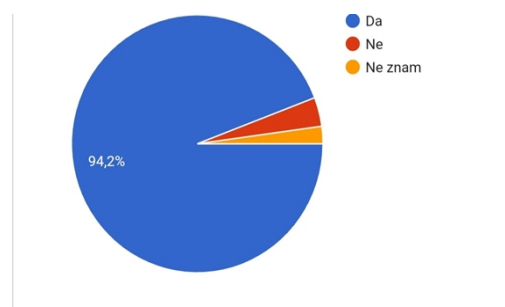
Tek 59 ispitanika (8,6 posto) stanovišta je da su društvene mreže „osrednje“ odgovorne za jezik mržnje, dok manje od dva posto ispitanika smatra da društvene mreže imaju „malu“ ili „nikakvu“ odgovornost za širenje jezika mržnje u Bosni i Hercegovini.

Jedna od hipoteza ovog istraživanja jeste da i vjerski velikodostojnici i predstavnici crkava i vjerskih zajednica u bosanskohercegovačkom primjeru učestvuju u širenju jezika mržnje. Iako ne isključuju njihovu ulogu, primjetno je da vjerske službenike, predstavnike crkava i vjerskih zajednica građani Bosne i Hercegovine vide manje odgovornim u ovom kontekstu.

Više od 50 posto ispitanika vidi relativno malu odgovornost vjerskih velikodostojnika, odnosno predstavnika crkava i vjerskih zajednica u širenju jezika mržnje. Tačnije, za širenje jezika mržnje „osrednje“ odgovornim smatra ih 224 (32,6 posto) onih koji su pristupili istraživanju. S druge strane, približno 20 posto ispitanika vjeruje da su vjerski velikodostojnici „malo“ (94, ili 13,7 posto) ili „nimalo“ (32, ili 4,7 posto) odgovorni za širenje jezika mržnje u BiH.



Grafikon 14. Uloga vjerskih velikodostojnika

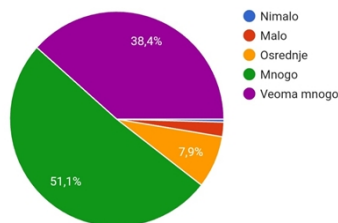


Grafikon 15. Jezik mržnje izaziva zabrinutost građana u širenju jezika mržnje u BiH

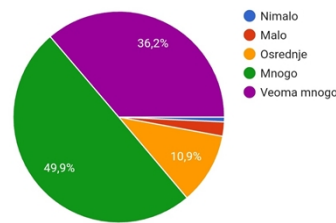
S druge strane, da su vjerski velikodostojnici „mnogo“ odgovorni za širenje jezika mržnje u BiH smatra 215 ispitanika (31,3 posto) a da su „veoma mnogo“ odgovorni za ovaj fenomen uvjereno je dosta manje, 122 (17,8 posto) ispitanika.

Bez obzira na nositelje jezika mržnje, ono što je činjenica ovog istraživanja jeste da velika većina ispitanika prepoznaje ovaj fenomen u Bosni i Hercegovini, te da ih to zabrinjava, kako je pokazalo ovo istraživanje, i sa aspekta sigurnosti, što i propituje ovaj rad.

Na pitanje *Zabrinjava li Vas pojava jezika mržnje u Bosni i Hercegovini* velika većina, 647 ispitanika (94,2 posto), odgovorila je potvrdno. Negativno je odgovorilo 25 ispitanika (3,5 posto), a sa „ne znam“ 15 (2,2 posto) ispitanika.



Grafikon 16. Odnosi jezika mržnje i konflikta



Grafikon 17. Jezik mržnje i ugrožavanje sigurnosti

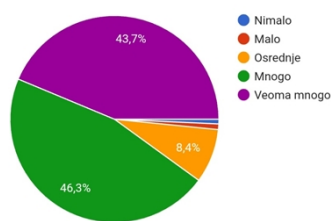
Građani Bosne i Hercegovine mogu i izraziti razloge za navedenu zabrinutost. Značajna većina, pokazalo je ovo istraživanje, smatra da jezik mržnje može doprinijeti povećanju konflikta u BiH. Tačnije, njih 351 (51,1 posto) vjeruje da jezik mržnje može „mnogo“ doprinijeti povećanju konflikta, dok je 264 (38,4 posto) iskazalo je da je to „veoma mnogo“ izvjesna opcija u našoj zemlji. Da je to „srednje“ moguća opcija smatraju 54 ispitanika (7,9 posto), dok su 15 osoba (2,2 posto), odnosno tri osobe (0,4 posto) stale na stranu mišljenja da je to „malo“ ili „nimalo“ moguća opcija.

Testirajući dalje naše hipoteze o povezanosti jezika mržnje i konflikta uopće, ovo istraživanje dolazi do spoznaja kako građani BiH većinom vjeruju da jezik mržnje vodi ka ugrožavanju sigurnosti građana i nestabilnosti u državi.

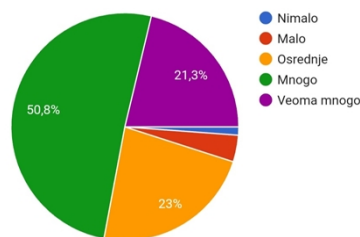
Od ukupnog broja ispitanika na pitanje *U kojoj mjeri, prema Vašem mišljenju, jezik mržnje vodi ka ugrožavanju sigurnosti građana i nestabilnosti Bosne i Hercegovine* njih 343 (49,9

postu) odgovorilo je sa „mnogo“, a 249 (36,2 posto) sa „veoma mnogo“. „Osrednje“ je kao opciju odabralo 75 ispitanika (više od 10,9 posto), dok 15 ispitanika (2,2 posto) smatra da je to „malo“, a pet ispitanika (0,7 posto) da je to „nimalo“ moguća opcija. Ispitanici ukazuju i na to da jezik mržnje može voditi radikalizaciji unutar BiH.

Naime, 318 (46,3 posto) ispitanika stalo je na stajalište da jezik mržnje „mnogo“ doprinosi radikalizaciji odnosa unutar BiH, a 300 ispitanika (43,7 posto) vjeruje da jezik mržnje „veoma mnogo“ doprinosi radikalizaciji unutar zemlje. „Osrednje“ je odgovorilo 58 ispitanika (8,4 posto), dok šest (0,9 posto) odnosno pet (0,7 posto) ispitanika prepoznaje da je to „malo“ ili „nimalo“ moguće.

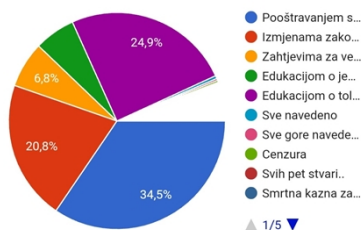


Grafikon 18. Jezik mržnje i radikalizacija u BiH



Grafikon 19. Koliko je jezik mržnje blizu nasilju?

Nastojeći napraviti uvid u to koliko, prema percepciji građana, jezik mržnje može voditi ka nasilju, u ovom radu postavljeno je pitanje *Koliko je jezik mržnje u javnom diskursu u Bosni i Hercegovini blizu nasilju*. Velika većina ispitanika, njih 349 (50,8 posto), ponovo je iznijela visok postotak bojazni da je jezik mržnje u javnom diskursu „mnogo“ blizu nasilju, dok nešto manji broj ispitanika, 146 (21,3 posto), vjeruje da je jezik mržnje „veoma mnogo“ blizu nasilju. „Osrednje“ je odgovorilo 158 ispitanika (23 posto). Dvadeset i šest ispitanika (3,8 posto) vjeruje da jezik mržnje jeste „malo“ blizak nasilju, dok njih osam odbija bilo kakvu vezu jezika mržnje i nasilja.



Grafikon 20. Kako smanjiti jezik mržnje u javnom diskursu

Shvaćajući izazove i opasnosti jezika mržnje u javnom prostoru BiH, učesnici ankete dali su niz prijedloga te iznijeli svoje viđenje mogućih odgovora na jedan fenomen koji sve više

unos i zabrinutost i na globalnom nivou. Najveći dio učesnika ovog istraživanja, njih 237 (34,5 posto), smatra da je adekvatan odgovor na jezik mržnje u javnom prostoru pooštrenje sankcija. Edukaciju o toleranciji i međureligijskom dijalogu, kao i različitim etničkim grupama kao rješenje vidi 171 ispitanik (24,9 posto). Njih 143 (20,8 posto) smatra da je rješenje u izmjenama zakonske regulative. S druge strane, 47 ispitanika (6,8 posto) smatra da je neophodno zahtijevati veću odgovornost medija u društvu.

S obzirom na uzorak i geografsku raspoređenost ispitanika, a u vjeri da se tako može sagledati što širi krug prijedloga rješenja za potencijalni odgovor društva na pojavu jezika mržnje, tokom online ankete otvorena je mogućnost i drugih stavova ispitanika, te su i ti odgovori zabilježeni kao dio istraživanja. Riječ je o preostalim 47 ili 6,9 posto ispitanika.

Dio ispitanika rješenje vidi u „svim navedenim i ranije spomenutim opcijama“, neki u „cenzuri“, koja teško može biti prihvaćena sa aspekta dostignutih medijskih sloboda, dok pojedini ispitanici smatraju da je neophodno zabraniti komentare ispod svih članaka na internetskim portalima, što, opet, može biti problematično sa stanovišta slobode izražavanja.

Među navedenim ispitanicima bilo je onih koji kao kratkoročno rješenje vide primjenu postojeće zakonske regulative, srednjoročno unapređenjem zakona, a dugoročno potpunom reformom obrazovnog sistema.

Dio učesnika ovog istraživanja vjeruje, pak, da je bh. društvu potreban *full reset*, a dio njih rješenje vidi u „medijskom opismenjavanju“. Ipak, najveći dio ispitanika iz ovog dijela istraživanja smatra da se fokus mora držati na edukaciji.

„Pojednostavljanjem procedura za prijavljivanje govora mržnje nadležnim institucijama, izvršavanjem sankcija, većom odgovornošću medija, uključujući i administriranje sekcije za komentare... i sankcionisanjem medija koji ne moderiraju sekcije komentar“, konstruktivan je prijedlog jednog od ispitanika.

5.1. Diskusija

Polazeći od generalne hipoteze od koje polazi ovo istraživanje, dakle da „jezik mržnje, koji je prisutan u javnom diskursu u Bosni i Hercegovini, predstavlja konfliktni potencijal i vodi ugrožavanju sigurnosti građana i nestabilnosti unutar države Bosne i Hercegovine, što može

imati iznimno negativne reperkusije po sigurnost zemlje“, nastojalo se istraživačkom anketom doći do odgovora relevantnih za ovo istraživanje i građane Bosne i Hercegovine.

Rezultati online istraživanja upućuju na tačnost hipoteza da se, prema percepciji građana BiH, ispitanika u ovom radu, Bosna i Hercegovina definitivno suočava s problemom porasta jezika mržnje.

U percepciji bosanskohercegovačkih građana političke i društvene elite te mediji glavni su protagonisti jezika mržnje. Međutim, najviše jezik mržnje primjećuju na društvenim mrežama, dok su najviše kritični prema političkim strankama i političarima, koje vide kao glavne protagoniste jezika mržnje.

Javni dužnosnici u BiH i regiji se, prema ovom istraživanju, jezikom mržnje koriste kao sredstvom manipulacije, homogenizacije i legitimizacije svojih političkih agendi, stvarajući potencijal konflikta koji se u svojoj ukupnosti reflektira na sigurnost unutar Bosne i Hercegovine. Dodatno, smatraju i da fenomen populizma utječe na porast govora mržnje u BiH, te da samim tim jezik mržnje negativno utječe na bosanskohercegovačko društvo.

Za ovo istraživanje posebno su relevantne ocjene prema kojima građani dominantno smatraju da postoji konfliktni potencijala jezika mržnje.

Najveći dio ispitanika, građana Bosne i Hercegovine, smatra da jezik mržnje može doprinijeti povećanju konflikata u zemlji. Nadalje, smatraju da jezik mržnje vodi ka ugrožavanju sigurnosti građana i nestabilnosti BiH, te ga smještaju blizu potencijalnog nasilja.

Prijedlozi u smislu rješavanja problema jezika mržnje, a koje su dominantno dali ispitanici, pokazuju želju građana da se umanjí nivo jezika mržnje u javnom diskursu BiH, pa tako i konfliktni problem jezika mržnje.

VI. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Historija nas upozorava da su ratovi, pa i genocid, počinjali jezikom mržnje. „Kovanje ratova“ na prostorima bivše Jugoslavije, uključujući i agresivni rat protiv Bosne i

Hercegovine, na tragičan način ovo potvrđuju. I kad topovi jednom utihnu, ostaje mržnja – da se širi i čeka neke nove topove i neke nove žrtve.

Bilo da se širi posredstvom medija, na internetu i društvenim mrežama, ili se njime koriste političke ili vjerske elite, jezik mržnje jeste činjenica bosanskohercegovačkog društva. Ali i jedan od direktnih pokazatelja njegove nedemokratičnosti.

O tome ne svjedoče i na to upozoravaju samo medijski profesionalci ili stručnjaci za medije i komunikacije. Njegov neugodan zadah osjete i građani, postajući nerijetko žrtvama tog fenomena, na direktan ili posredan način. Ovo istraživanje nastojalo je napraviti odmak i ukazati na dodatnu opasnost ovog malignog društvenog fenomena – njegov konfliktni potencijal, i s tim u vezi povezane dramatične opasnosti koje nosi u multietničkim i multireligijskim društvima, posebno onim zajednicama koje su prošle kroz konflikt.

Činjenica „zamrznutog konflikta“ ili „nerata“, kako je bh. zbilju definirao profesor Nerzuk Ćurak, sa sobom nosi ozbiljan problem. Velike sile devedesetih nisu dozvolile raspad države Bosne i Hercegovine, ali se bosanskohercegovačko društvo i u decenijima nakon rata nastavilo raslojavati. Širenjem nepovjerenja, straha i mržnje, gdje jezik mržnje u posljednje vrijeme ima posebno značajnu ulogu, bosanskohercegovačko društvo se onemogućava u procesu konsolidacije, institucionalizacije, otvaranja, napredovanja ili, pojednostavljeno, pune demokratizacije, u koračanju ka idealu pozitivnog mira. Naprotiv, jezik mržnje ovo društvo gura u novi čin bosanske drame.

Dio aktera ovog istraživanja, a to primarno jesu mediji, ne samo da ponekad neprofesionalnim izvještavanjem prenose jezik mržnje već u nekim slučajevima otvaranjem svojih platformi omogućavaju i njegovo širenje do krajnjih granica, kada jezik mržnje postaje faktor radikalizacije pojedinaca. Ipak, značajnu, možda i ponajvišu odgovornost snose bosanskohercegovački zvaničnici, učesnici političkog života Bosne i Hercegovine, koji najčešće svjesno produciraju jezik mržnje, te uz pomoć tako stvorene atmosfere, računajući na „iracionalnost masa“, manipuliraju strahom za svoje političke interese a na štetu društva i stabilnosti države. Dakle, lanac mržnje u svojoj trajnosti producira iznimne konflikte opasnosti za ovo društvo. Ono što zabrinjava jeste da su iskustva iz prošlosti pokazala kako širenje mržnje, odnosno jezik mržnje, nerijetko služi kao metoda da se „stvari atmosfera koja je sprečavala bilo kakve druge reakcije“.

Ovo istraživanje ne ukazuje samo na to da postoji konfliktni potencijal jezika mržnje, već i da građani Bosne i Hercegovine smatraju da jezik mržnje može doprinijeti povećanju konflikta u Bosni i Hercegovini, da vodi ka ugrožavanju sigurnosti građana i nestabilnosti BiH, te ga smještaju blizu potencijalnog nasilja...

Na demokratskim institucijama zemlje je da svojim mehanizmima spriječe djelovanje neodgovornih pojedinaca koji šireći jezik mržnje „pale ratne požare“ u Bosni i Hercegovini.

Jedan od ciljeva ovog istraživanja djelomično jeste naučna prognoza. Sudeći prema istraživanjima, može se osnovano tvrditi da će se jezik mržnje nastaviti širiti u javnom diskursu Bosne i Hercegovine, te da će, ako se ovo društvo tome odlučno ne suprotstavi, stvarati konfliktni potencijal, s mogućim ozbiljnim društvenim posljedicama.

Prije svega u smislu stvaranja spomenute atmosfere koja može doprinositi međuetničkim i međuvjerskim tenzijama, što u eventualnom daljnjem kompliciranju političko-sigurnosne situacije na našim prostorima, u kombinaciji s geopolitičkim procesima na „velikoj šahovskoj ploči“ Euroazije, može imati fatalne posljedice po Bosnu i Hercegovinu i društvo. Na jednak način kao što je širenje mržnje devedesetih godina dvadesetog stoljeća prethodilo sukobima na prostorima bivše Jugoslavije, ali ne samo tu.

Cilj bosanskohercegovačkog društva zato bi trebao biti da se u budućnosti smanjiti mogućnost širenja i doseg jezika mržnje. Prijedlozi u smislu rješavanja problema jezika mržnje pokazuje želju građana da se umanjni nivo jezika mržnje u javnom diskursu BiH, a tako i konfliktni problem jezika mržnje.

Zakonsko ograničavanje i suzbijanje govora mržnje, kako su ukazali i učesnici ovog istraživanja poput Vesne Alaburić, opravdano je ponajprije legitimnim *interesom i pravom drugih ljudi*, a posebice pripadnika određenih „ranjivih društvenih skupina“ (*vulnerable groups*), koji posjeduju svijest o svojem posebnom identitetu i koje drugi percipiraju kao takve, da im se *zbog njihove rase, boje kože, vjere, nacionalnog ili etničkog podrijetla, spola, seksualne orijentacije ili drugih značajki* ne vrijeđa ljudsko dostojanstvo i da ne budu izloženi predrasudama, ponižavanju, mržnji, diskriminaciji ili nasilju, a potom i legitimnim interesom,

po međunarodnom pravu čak i obavezom države da osigura jednakost i ravnopravnost svih građana, zaštiti državnu sigurnost, javni red i mir, te spriječi moguće neredne ili zločine.

I ovo istraživanje potvrđuje stav da kaznenopravne ili prekršajne sankcije nikako ne bi smjele biti jedini, pa čak ni primarni odgovor društva na govor mržnje. One mogu biti tek krajnje sredstvo. Dugoročnije gledano, kako je spomenula mr. Adisa Zahiragić, najprimjerenija su i najučinkovitija sredstva za suzbijanje rasne, etničke, vjerske, spolne itd. mržnje i diskriminacije: sustavna (građanska) edukacija, posebice djece i mladeži, o značenju i značaju ljudskih prava i sloboda, demokraciji i kulturi dijaloga, toleranciji i poštivanju različitosti; ukazivanje na opasnosti za demokratske procese od zagađivanja javnog diskursa pojavama iracionalne mržnje i nesnošljivosti; edukacija mladih o internetu i društvenim mrežama i razvijanje kritičke svijesti u odnosu na internetske sadržaje, da bi govor mržnje mogli prepoznati i adekvatno mu se suprotstaviti; sistemsko omogućavanje žrtvama i njihovim udrugama odgovaranje na tu vrstu govora i osiguranje učinkovitih sredstava pravne zaštite takvim osobama (ili skupinama), uključujući, kada je to opravdano, i pravičnu satisfakciju za pretrpljenu štetu; usvajanje etičkih kodeksa javne komunikacije za državne dužnosnike etc.

U težnji da održi svoju stabilnost, bosanskohercegovačko društvo stoga se definitivno mora suočiti s jezikom mržnje i njegovim konfliktnim potencijalom i prijetećim zastrašujućim posljedicama.

VII. LITERATURA

a) KNJIGE I PUBLIKACIJE

1. Adamović, T., Ivić, M., Vuković V. 2017, *Metodologija i tehnologija izrade naučnih radova*, Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment, Banja Luka.
2. Aslan, A. 2017, Online Hate Discourse – A Study on Hatred Speech Directed Against Syrian Refugees on YouTube, *Journal of Media Critiques*, 12(3), 227-256.
3. Azinović, V., Bassuener, K., Weber, B. 2012, *Procjena potencijala za obnovu etničkog nasilja u Bosni i Hercegovini: Analiza sigurnosnih rizika*, Fakultet političkih nauka i Atlantska inicijativa, Sarajevo.
4. Beridan, Izet 2003, *Konflikti*. Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
5. Beridan, Izet, Ivo A. Tomić, M. Kreso 2001, *Leksikon sigurnosti*, DES, Sarajevo.
6. Brkić Šmigoc, J., Mujagić, M., Šušnica, S., Haračić-Nović, I., Zuković, A. 2019, *Rad s pojedincima i porodicama koje su u riziku od radikalizacije ili su radikalizirane*, Atlantska inicijativa, Sarajevo.
7. Cvitković, I. 2004, *Konfesija u ratu*, Svjetlo riječi i Interreligijska služba „Oči u oči“, Sarajevo.
8. Ćurak, Nerzuk 2018, *Od erosa do polemosa*, Biblioteka Memorija, Sarajevo/Zagreb.
9. Ćurak, Nerzuk 2016, *Rasprava o miru i nasilju: (geo)politika rata – (geo)politika mira – studije mira*, Bybook, Sarajevo.
10. Dautović, Kenan 2021, *Sistem sigurnosti Bosne i Hercegovine*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
11. Dautović, Kenan 2007, *Prevenција konflikta u međunarodnim odnosima*, BZK „Preporod“, Travnik.
12. Filipović, Lj. 2019, *Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje – Komentar relevantnih zakonskih odredaba*. Misija OSCE u BiH, Sarajevo.
13. Galtung, J. 2009, *Mirnim sredstvima do mira*. Službeni glasnik, Beograd.
14. Grupa autora 2014, *Kako prevazići govor mržnje...?*, *Zbornik radova*, Evropski defnologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka.
15. Grupa autora 2014, *Govor(om) mržnje protiv medija*, Društvo novinara BiH,
16. Karčić, Hamza 2012, „Bosna i Hercegovina: zamrznuti sukob?“, *Godišnjak BZK „Preporod“*, Godina XII, Sarajevo.
17. Klaić, B. 1985, *Rječnik stranih riječi*, MZMH, Zagreb.
18. Kurspahić, K. 2003, *Zločin u 19:30*, Mediacentar, Sarajevo.
19. Mitchell, C. R. 1981, *The Structure of International Conflict*, MacMillan Press, London.
20. Nikolić, P. 2018, *Govor mržnje u internet komunikaciji u Srbiji*, Fakultet političkih nauka, Beograd.
21. Nye, J. 2004, *Kako razumovati međunarodne sukobe*, Stubovi kulture, Beograd.

22. Poljak, M., Hadžić, J., i Martinić, M. 2020, „Govor mržnje u hrvatskom medijskom prostoru“, Časopis filozofije *In medias res*, Vol 9, br. 17, 2020. (2709-2744).
23. Popadić D. i Biro M. 1999, „Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji“, *Nova srpska politička misao* br. 1-2, str. 89-109, Naučni rad, Beograd.
24. Radeka, R. 2018, Konstruiranje upitnika u svrhu istraživanja, Fakultet informatike, Pula.
25. Rokša-Zubčević, A., Bender, S., Vojvodić, J. 2017, *Medijska regulatorna tijela i govor mržnje*, str. 22.
26. Rummel, R. J. 2001, *Shvatanje konflikta i rata (Društvo, politika i konflikt)*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
27. Schirch L., 2012, *Priručnik za stratešku izgradnju mira. Vizija i okvir za pravedni mir*, Biblioteka PAX, Fondacija Mirovna akademija, Sarajevo.
28. Skoko, Božo 2011, *Što Hrvati, Bošnjaci i Srbi misle jedni o drugima, a što o Bosni i Hercegovini?*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo.
29. Smajić, Mirza, Zarije Seizović, Sead Turčalo 2017, *Humana sigurnost u postkonfliktnom društvu*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
30. Stagner, Ross 1967, *The dimensions of human conflict*, Wayne State University Press, Michigan.
31. Šamić, M. 2003, *Kako nastaje naučno djelo*, Deveto izdanje, IP „Svjetlost“, Sarajevo.
32. Tadić-Stojisavljević, Sanja i Davor Trlin (2021), *Govor mržnje online i u drugom javnom prostoru*, JU Centar za edukaciju sudija i tužilaca Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
33. Termiz, Dž. 2014, *Specifičnosti metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
34. Termiz, Dž. i Milosavljević, S. 2014, „Praktikum iz metodologije politikologije“, Sarajevo.
35. Termiz Dž., Milosavljević, S., Arežina, V. 2010, *Analitika medija*, Media plan institut, Sarajevo.
36. Termiz, Dž. 2009, *Metodologija društvenih nauka*, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, NIK „Grafit“, Lukavac.
37. Thompson, Mark 1999, *Kovanje rata: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Sveučilište Luton, London.
38. Tomanić, M. 2001, *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*, Medijska knjižara Krug, Beograd.
39. Trask, Robert Lawrence 2007, u Stockwell, Peter, ed., *Language and Linguistics: The Key Concepts* (2nd ed.). Routledge.
40. Turčilo, L. 2012, Jezik mržnje sa fokusom na predizbornu kampanju za lokalne izbore, Udruženje „BH novinari“ i Council of Europe, Sarajevo.
41. Vilović, G. 2011, „Govor mržnje“, *Političke analize: tromjesečnik za hrvatsku i međunarodnu politiku*, Vol. 2 No. 6.
42. Žmuk, B. 2019, Najčešći problemi i izazovi u provođenju poslovnih web anketa, *Oeconomica Jadertina* Vol 9. No. 2.

43. Žugaj, M. 1988, *Jedno predavanje o klasifikaciji znanosti*, Varaždin, str. 257.

b. ČLANCI I IZVJEŠTAJI

1. Al Jazeera 2006, „Bosnia mosque hit in rocket attack“. Izvor: Al Jazeera (10. oktobra 2006), <<https://www.aljazeera.com/news/2006/10/10/bosnia-mosque-hit-in-rocket-attack>>.
2. Al Jazeera Balkans 2014, Ambasada Turske u BiH i Srbiji: Erdoganova izjava je izmišljena. Izvor: Al Jazeera Balkans (13. jula 2014), <<https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2014/7/13/ambasada-turske-u-bih-i-srbiji-erdoganova-izjava-je-izmisljena>>.
3. Al Jazeera Balkans 2021, „Dodik vrijeđao članove CIK-a BiH: 'Fukara od Srbina'“. Izvor: Al Jazeera Balkans, <<https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/1/21/dodik-vrijedao-clanove-cik-a-bih-fukara-od-srbina>>.
4. Al Jazeera Balkans 2016, „Katolička crkva se izvinila za ulogu u genocidu u Ruandi“, <<https://balkans.aljazeera.net/news/world/2016/11/21/katolicka-crkva-se-izvinila-za-ulogu-u-genocidu-u-ruandi>>.
5. Al Jazeera Balkans 2021, „Dodik ponovo negirao genocid i iskazao spremnost da robija“. Izvor: Al Jazeera Balkans (12. augusta 2021), <<https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/8/12/dodik-apsolutno-bih-prije-isao-u-zatvor-nego-priznao-da-se-u-srebrenici-desio-genocid>>.
6. Al Jazeera Balkans 2019, „Uhapšene dvije osobe zbog pucnjave kod Fehradije“. Izvor: Al Jazeera Balkans (24. augusta 2019), <<https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2018/8/24/uhapsene-dvije-osobe-zbog-pucnjave-kod-ferhadije#:~:text=Uhap%C5%A1ene%20dvije%20osobe%20zbog%20pucnjave%20kod%20Fehradije>>.
7. Ahmetašević, N. 2019, „Mediji, političari i migranti: Jezik mržnje umjesto solidarnosti“. Izvor: Media.ba (29. maja 2019), <<https://www.media.ba/bs/mediametar/mediji-politicari-i-migranti-jezik-mrznje-umjesto-solidarnosti>>.
8. Alispahić, F. 2019, „Fatmir Alispahić: Bošnjaci moraju odmah početi napade na migrante!“ Izvor: Antimigrant (23. juna 2019), <<https://antimigrant.ba/fatmir-alispahic-bosnjaci-moraju-odmah-poceti-napade-na-migrante/>>.
9. Alispahić, F. 2020, „Islamska zajednica i SDA stavljaju Bošnjacima metu na čelo“. Antimigrant (7. aprila 2020), <<https://antimigrant.ba/islamska-zajednica-i-sda-stavljaju-bosnjacima-metu-na-celo/>>.
10. Antimigrant 2021, „Prisjećamo se apela Fatmira Alispahića iz aprila 2019. Šta se dogodilo od onoga na šta se upozoravalo“, <<https://antimigrant.ba/prisjecamo-se-apela-fatmira-alispahica-iz-aprila-2019-godine-sta-se-dogodilo-od-onoga-na-sta-se-upozoravalo/>>.

11. Arnautović, A. 2019, „Migranti i izbjeglice u BiH: Dehumanizirani ljudi, glavna meta govora mržnje“, <<https://ba.voanews.com/a/migranti-i-izbjeglice-test-iz-humanosti-za-bh-gradjane-5040074.html>>.
12. Arnautović, M. i Čilić, U. 2019, „Migrantska kriza: Dvije godine lutanja kroz BiH“, <<https://www.slobodnaevropa.org/a/migrantska-kriza-dvije-godie-lutanja-kroz-bih/30344508.html>>.
13. Bešlija, A. 2009, 'Muslimani su genetski deformisani'. Izvor: Klix.ba (18. septembra 2009), <<https://www.klix.ba/vijesti/bih/muslimani-su-genetski-deformisani/090917133>>.
14. Beta 2014, Oštre reakcije političara na izjave Erdogana. Izvor: Radio-televizija Vojvodine (12. jula 2014), <https://www.rtv.rs/sr_lat/region/ostre-reakcije-politicarana-izjave-erdogana_502447.html>.
15. Bradarić, B. 2014, „Zagrebački muftija: Biskup Košić ne prenosi stajalište Crkve“. Izvor: Al Jazeera Balkans (3. jula 2014) <<https://balkans.aljazeera.net teme/2014/7/3/zagrebacki-muftija-biskup-kosic-ne-prenosi-stajaliste-crkve>>.
16. BUKA 2021, „Bakir Izetbegović rekao da su Srbi loš narod: 'Neka su teške riječi, to je tako'.“ <<https://www.6yka.com/novosti/bakir-izetbegovic-rekao-da-su-srbi-los-narod-neka-su-teske-rijeci-to-je-tako>>.
17. Buka.ba 2021, „Dodik nastavlja po svom: Ispred Srebrenice ne može stajati riječ genocid“. Izvor: Buka.ba (22. augusta 2021), <<https://www.6yka.com/novosti/dodik-nastavlja-po-svom-ispred-srebrenice-ne-moze-stajati-rijec-genocid>>.
18. Čabaravdić, S. 2009, „Mediji pokretači ratnih zločina“, Radio Slobodna Evropa (13. juna 2009), <https://www.slobodnaevropa.org/a/tema_sedmice_mediji_huskanje/1753214.html>.
19. Ćurak, N. 2019, „Odbrana i novi dani“. Izvor: Tačno.net.
20. D. B. 2014, „Milorad Dodik: U Srebrenici nije bilo genocida“. Izvor: Dnevni.hr (9. jula 2014), <<https://dnevnik.hr/vijesti/svijet/milorad-dodik-u-srebrenici-nije-bilo-genocida---343460.html>>.
21. D. Be. 2021 „Izetbegović: Stat ću pred ljude ako dođe do rata, radije bih umro nego da genocidaši zavladaju dijelom BiH“. Izvor: Klix.ba (20. aprila 2021), <<https://www.klix.ba/vijesti/bih/izetbegovic-stat-cu-pred-ljude-ako-dodje-do-rata-radije-bih-umro-nego-da-genocidasi-zavladaju-dijelom-bih/210420090>>.
22. De la Brosse, Renaud 2000, „Politička propaganda i projekt „Svi Srbi u jednoj državi“: posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe“, <https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/rep-srb-b.htm>.
23. „Dodik 2007. Bio je genocid u Srebrenici“, Udruženje Tranzicijska pravda, odgovornost i sjećanje u BiH, <<https://tranzicijska-pravda.org/dodik-2007-bio-je-genocid-u-srebrenici/>>.
24. Dođru, A., Aktaş, R. 2019, „Prije 25 godina: Pred očima svjetske javnosti ubijeno je 800.000 stanovnika Ruande“, <<https://www.aa.com.tr/ba/svijet/prije-25-godina-pred-o%C4%8Dima-svjetske-javnosti-ubijeno-je-800000-stanovnika-ruande/1444174>>.
25. Dragičević, Franjo 2019, „Govor mržnje, izborni proces i pravo na slobodu izražavanja“, Fondacija Centar za javno pravo,

- <http://fcjp.ba/analize/Franjo_Dragicevic-Govor_mrnje_izborni_proces_i_pravo_na_slobodu_izrazavanja.pdf>.
26. DW 2009, „Biljana Plavšić slobodna“. Izvor: DW (27. oktobra 2009), (Pristupljeno 17. augusta 2021), <<https://www.dw.com/bs/biljana-plav%C5%A1i%C4%87-slobodna/a-4830139>>.
 27. Đurković, S. 2010, „Crtice o govoru mržnje“, Media.ba (Sarajevo, 2010).
 28. F. V. 2007, „Josipu Grbešu godina i po zatvora“, *Dnevni avaz* (17. februara 2007).
 29. F. V. 2007, „To je dio priče o trećem entitetu“, *Dnevni avaz* (19. februara 2007).
 30. F. V. 2021, „Zastrašujući govor mržnje: Milorad Dodik na najgnusniji način govori o Bošnjacima“. Izvor: Radiosarajevo.ba (4. augusta 2021), <<https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/zastrasujuci-govor-mrnje-milorad-dodik-na-najgnusniji-nacin-govori-o-bosnjacima/426130>>.
 31. Gajić, J. 2020, „Kako mediji podstiču agresivnost i govor mržnje u onlajn raspravama“. Izvor: *Danas* (29. decembra 2020), (Pristupljeno 30. augusta 2021), <<https://www.danas.rs/drustvo/kako-mediji-podsticu-agresivnost-i-govor-mrnje-u-onlajn-raspravama/>>.
 32. Halimović, Dž. 2013, „Građani u BiH najviše vjeruju medijima“. Izvor: Radio Slobodna Evropa (9. maja 2013), <<https://www.slobodnaevropa.org/a/gradjani-u-bih-najvise-vjeruju-medijima/24981586.html>>.
 33. Holmes, R. Kim 2018, The Orgins of „Hate Speech“. Izvor: Heritage Foundation (22. oktobra 2018), <<https://www.heritage.org/civil-society/commentary/the-origins-hate-speech>>.
 34. Huseinović, S. 2008, „Homoseksualci napadnuti u Allahovo ime“. Izvor: DW (25. septembra 2008), <<https://www.dw.com/hr/homoseksualci-napadnuti-u-alahovo-ime/a-3669493>>.
 35. Huseinović, S. 2008, „Nasilnici zaustavili festival Queer u Sarajevu“. Izvor: DW (26. septembra 2008), <<https://www.dw.com/hr/nasilnici-zaustavili-festival-queer-u-sarajevu/a-3672309>>.
 36. Izvještaji o kršenjima pravila Regulatorne agencije za komunikacije, <<https://rak.ba/bs-Latn-BA/reports>, uključujući i izvještaje za period 1998–2001>.
 37. I. I./Hina 2020, „Populizam potiče homofobiju i govor mržnje diljem Europe“, Izvor: Tportal (4. februara 2020), <<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/populizam-potice-homofobiju-i-govor-mrnje-diljem-europe-20200204>>.
 38. I. S. 2021, „Asocijacija mladih Roma: Milorad Dodik nas je ponovo sve uvrijedio“. Izvor: Klix.ba. <<https://www.klix.ba/vijesti/bih/asocijacija-mladih-roma-milorad-dodik-nas-je-ponovo-sve-uvrijedio/210805079>>.
 39. Institut za istraživanje genocida Kanada (IGK) o negiranju genocida kao jeziku mržnje. <https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/211727/promptna_reakcija_iz_kanade_vuchicu_negiranje_genocida_nije_sloboda_govora_vec_govor_mrnje.html <https://dnevnik.hr/vijesti/svijet/milorad-dodik-u-srebrenici-nije-bilo-genocida---343460.html>>.
 40. Istinomjer.ba 2020, „Antimigrantski narativ: Manipulacije brojem krivičnih djela u USK“ (Pristupljeno 11. oktobra 2021), <<https://istinomjer.ba/antimigrantski-narativ-manipulacije-brojem-krivicnih-djela-u-usk/>>.

41. Jakovljević, G. 2019, „Banja Luka: U Ferhadiji obilježen Dan džamija“. Izvor: Anadoluja (7. maja 2019), <<https://www.aa.com.tr/ba/kultura-i-umjetnost/banjaluka-u-ferhadiji-obilje%C5%BEen-dan-d%C5%BEamija/1472620>>.
42. J. G. 2011, „Muslimanima se ne može vjerovati“. Izvor: Dnevnik.hr (14. jula 2011), <<https://dnevnik.hr/vijesti/svijet/dodik-muslimanima-se-ne-moze-vjerovati.html>>.
43. Latković, N. 2017, „Srpkinje 'gore od Hitlera'. Muslimani 'lažni ljudi'. Ovo je dugačak spisak skandaloznih izjava mitropolita Amfilohija Radovića“. Izvor: Blic.rs (16. oktobra 2017), <<https://www.blic.rs/vesti/drustvo/srpkinje-gore-od-hitlera-muslimani-lazni-ljudi-ovo-je-dugacak-spisak-skandaloznih/6ddzrwf>>.
44. Klix.ba 2014, Maskirane osobe napale učesnike Festivala queer filma u Sarajevu. <<https://www.klix.ba/vijesti/crna-hronika/maskirane-osobe-napale-ucesnike-festivala-queer-filma-u-sarajevu/140201059>>.
45. Kolašinac, A. 2021, „Govor mržnje prema migrantima“. Izvor: Global Analitika. <<https://globalanalitika.com/govor-mrznje-prema-migrantima/>>.
46. Kurt, S. 2018, „Dramatično u centru Sarajeva: Migranti tuku i pljačkaju“. Izvor: Avaz.ba (6. maja 2018), <<https://avaz.ba/vijesti/bih/375453/dramaticno-u-centru-sarajeva-migranti-tuku-i-pljackaju>>.
47. Magazin *Start BiH* 2021, Prof. dr. Nerzuk Ćurak još ranije upozorio: Bidenu neće biti nimalo lako, Trump će praviti probleme, <<https://startbih.ba/clanak/profdr-nerzuk-curak-jos-ranije-upozorio-bidenu-nece-biti-nimalo-lako-trump-ce-praviti-probleme/145717>>.
48. Media.ba: „Dnevni avaz prekršio etički kodeks u članku o migrantima“, <<https://www.media.ba/bs/vijesti-i-dogadaji-vijesti/dnevni-avaz-prekrsio-eticki-kodeks-u-clanku-o-migrantima>>
49. Mustajbegović, S. 2014, „Turski brodovi dobrodošli u Splitu, nepoželjni u Neumu“. Izvor: Al Jazeera Balkans (11. jula 2014), <<https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2014/7/11/turski-brodovi-dobrodosli-u-splitu-nepozeljni-u-neumu>>.
50. Mušinić, E. 2021, „Sramne izjave Dodika u Beogradu: S džamija u BiH se arlauče, Srbi su istraumirani...“ Izvor: Klix.ba (19. jula 2018), <<https://www.klix.ba/vijesti/bih/sramne-izjave-dodika-u-beogradu-s-dzamija-u-bih-se-arlauce-srbi-su-istraumirani/180719087>>.
51. N. S./Hina 2021, „Izborna povjerenstvo prijavilo Dodika zbog poticanja na nacionalnu mržnju“. Izvor: Tportal (28. januara 2021), <<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/izborna-povjerenstvo-bih-prijavilo-dodika-zbog-poticanja-na-nacionalnu-mrznju-20210128>>.
52. N1 2021, „Mnogi osudili današnju izjavu Dodika o Vanji Prutini Bjelici (21. januara 2021), <<https://ba.n1info.com/vijesti/mnogi-su-osudili-danasnju-izjavu-dodika-o-vanji-prutini-bjelici/>>.
53. N1 2021, „Optužnica protiv urednika portala koji je širio mržnju protiv migranata“, <<https://ba.n1info.com/vijesti/optuznica-protiv-urednika-portala-sirio-mrznju-protiv-migranata/>>.

54. N1 2021, „Da li će govor mržnje na internetu konačno biti kažnjiv i u FBiH?“ (pristupljeno: 22. novembra 2021), <https://ba.n1info.com/vijesti/da-li-ce-kaznjavanje-govora-mrznje-na-internetu-konacno-biti-kaznjivo-i-u-fbih/>.
55. Online kampanja Vijeća za štampu u BiH: „STOP! Govor mržnje“, <file:///C:/Users/User/Downloads/STOP_Govoru_Mrznje_Analiza_FINAL_PDF.pdf>
56. Perić, M. „Za govor mržnje na internetu u pet županija - kazne“. Izvor: Večernji list 22. novembra 2021), (Pristupljeno 29. novembra 2021), <https://www.vecernji.ba/vijesti/za-govor-mrznje-na-internetu-u-5-zupanija-kazne-1541244>.
57. „Pripadnik OS BiH osuđen na tri mjeseca uvjetno zbog govora mržnje prema Martini Mlinarević“. Izvor: Udruženje BH Novinari (16.juna 2021) Dostupno na: <https://bhnovinari.ba/bs/2021/06/11/pripadnik-os-bih-osudjen-na-tri-mjeseca-uvjetno-zbog-govora-mrznje-prema-martini-mlinarevic/> (Pristup: 22. novembra 2021.)
58. Radiosarajevo.ba 2020, „Rezultati istraživanja RAK-a: Koliko ljudi u našoj zemlji koristi internet?“ Izvor: Radiosarajevo.ba (5. maja 2020), (Pristupljeno 31. auagusta 2021), <<https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/rezultati-istrazivanja-rak-a-koliko-ljudi-u-nasoj-zemlji-koristi-internet/376068>>.
59. Radiosarajevo.ba 2016, „Poruka reisa Kavazovića: Da 'vlah' ne vlada u Srebrenici“, <<https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/poruka-reisa-kavazovica-da-vlah-ne-vlada-u-srebrenici/226846>>.
60. Radiosarajevo.ba 2021, „Skandalozna, grozna izjava: Dodik kazao da se u Potočare donose prazni tabuti“, <<https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/skandalozna-grozna-izjava-dodik-kazao-da-se-u-potocare-donose-prazni-tabuti/423598>>.
61. Radio Slobodna Europa: „Dodik: U Srebrenici nije počinjen genocid, to je mit poput kosovskog“. Izvor: Radio Slobodna Europa (12. decembra 2019), <<https://www.slobodnaevropa.org/a/30052016.html>>.
62. Radio Slobodna Europa 2021, „U Parlamentu BiH bez rasprave o 'govoru mržnje Bakira Izetbegovića“.
63. Radivojša, B. 2003, „S kim se tučeš, taj je loš“, *Politika*, Beograd, <<http://starisajt.nspm.rs/Komentari/kompolitikaostereotipima.htm>>.
64. „RAK: Govor mržnje u elektronskim medijima“, <<https://www.diskriminacija.ba/rak-govor-mr%C5%BEenje-u-elektronskim-medijima>>.
65. Sali-Terzić, S. 2013, Govor mržnje: međunarodni standardi ljudskih prava i pravni okvir u Bosni i Hercegovini, <https://bhnovinari.ba/wp-content/uploads/2013/01/govor_mrznje_ljudskopravaski_aspekt_sevima_sali_terzic.pdf>.
66. SRNA 2014, „Signal Evropi da shvati opasnu ulogu Turske na Balkanu“.
67. Strack, C. 2021, „Sve žešća mržnja na muslimane u Europi“. Izvor: DW (9. jula 2021), <<https://www.dw.com/hr/sve-%C5%BEe%C5%A1%C4%87a-mr%C5%BEnja-na-muslimane-u-europi/a-58216153>>.
68. Stanisavljević, M. 1994, „Jeza od pravoslavnih jezuita“, *Oslobođenje*, 1994.
69. Stefanović Lj., Nenad 2002, „Carica, kraljica, pokajnica“, Izvor: *Vreme* (19. decembra 2002), <<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=329572>>.

70. Sužanj, A. 2019, „Sveprisutna matrica ponašanja u BiH pod okriljem političkih vrhuški“. Izvor: BHRT (19. septembra 2021), <<https://bhrt.ba/govor-mrznje-sveprisutna-matrica-ponasanja-u-bih-pod-okriljem-politickih-vrhuski/>>.
71. Štavljanin, D. 2021, „Kad sloboda govora pređe u govor mržnje“, <<https://www.slobodnaevropa.org/a/holikaust-negiranje-genocida-govor-mrznje/31412934.html>>.
72. Tportal 2008, „Dodik ne dopušta da mu sude muslimani“. Izvor: Tportal (10. decembra 2008), <<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/dodik-ne-dopusta-da-mu-sude-muslimani-20081210/print>>.
73. Tontić, S. 2003, Ratno antiratno pismo, *Sarajevske sveske* br. 05.
74. USK Info 2020, Izjava za medije Seja Ramića o broju krivičnih djela koja su izvršili migranti, <<https://istinomjer.ba/antimigrantski-narativ-manipulacije-brojem-krivicnih-djela-u-usk/>>.
75. *Večernji list* 2014, „Nedopustivo je da biskupi dočekuju ratnog zločinca i ljube mu ruke“, <<https://www.vecernji.hr/vijesti/nedopustivo-je-da-biskupi-docekaju-ratnog-zlocinca-i-ljube-mu-ruke-945112>>.
76. Vele, F. 2006, „Uhapšeni Josip Grbeš priveden u Tužilaštvo HNK“, *Dnevni avaz* (5. novembra 2006).
77. Vele, F. 2014, „Kako je spin zapalio Balkan: Dodik i Radmanović žestoko napali Erdogana i Tursku zbog izmišljene izjave?!“ Izvor: Klix.ba (13. jula 2021), <<https://www.klix.ba/vijesti/bih/spin-zapalio-balkan-dodik-i-radmanovic-zestoko-napali-tursku-i-erdogana-zbog-izmisljene-izjave/140713003>>.
78. Vele, F. 2021, „Tako je govorio Atanasije Jevtić: Muslimani smrde na loj, Karadžićeve ruke su čiste“. Izvor: Radiosarajevo.ba (5. marta 2021), <<https://radiosarajevo.ba/metromahala/lica/tako-je-govorio-atanasije-jevtic-muslimani-smrde-na-loj/408946>>.
79. Vele, F. 2018, „Mi i migranti: Kao postajemo fašisti?“ Izvor: Radiosarajevo.ba (22. oktobra 2018), <<https://radiosarajevo.ba/metromahala/ja-mislim/mi-i-migranti-kako-postajemo-fasisti/316200>>.
80. Vidović, G. 2011, „Govor mržnje“, *Političke analize*, Vol. 2. No. 6.
81. Županić, S. 2011, „Geert Wilders na sudu oslobođen optužbi za širenje mržnje“. Izvor: *Večernji list* (23. juna 2011), <<https://www.vecernji.hr/vijesti/geert-wilders-na-sudu-oslobodjen-optuzbi-za-sirenje-mrznje-303576>>.

d. ZVANIČNI DOKUMENTI

1. Dodatak Preporuke Ministarskog odbora Vijeća Europe no. R (97) 20
2. Govor mržnje i zločin mržnje kao instituti međunarodnog i domaćeg prava, Nacrt metodologije, Nacionalna koalicija za toleranciju protiv zločina mržnje (Beograd, 2007)
3. Hate speech and violence, Council of Europe
4. ECRI General Policy Recommendation No. 15 on combatting Hate Speech
5. ECRI revised General Policy Recommendation No. 7: National legislation to combat racism and racial discrimination

6. ECRI General Policy Recommendation No. 6: Combating the dissemination of racist, xenophobic and antisemitic material via the Internet
7. ECRI: The European Commission against Racism and Intolerance (ECRI), <<https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/>>
8. ECRI: Države trebaju sankcionirati govor mržnje, uz poštivanje slobode izražavanja, <<https://www.ombudsman.hr/hr/ecri-drzave-trebaju-sankcionirati-govor-mrznje-uz-postivanje-slobode-izrazavanja/>>.
9. Examples of ECRI's Hate Speech and violence related recommendations can be found in ECRI's fifth cycle
10. „Final report of the United Nations Commission of Experts established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992)” [Završno izvješće stručnog povjerenstva Ujedinjenih naroda osnovanog na temelju rezolucije Vijeća sigurnosti 780 (1992)], 28. prosinca 1994, <http://www.ess.uwe.ac.uk/comexpert/anx/IV.htm>, u kojem se citira Misha Glenny, *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War* [Pad Jugoslavije: Treći balkanski rat], str. 47. (1992).
11. Javno izvješće SOA-e Hrvatske za 2020. Dostupno na: <<https://www.soa.hr/files/file/Javno-izvjesce-2020.pdf>>
12. Kodeks o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija
13. Kodeks za štampu i online medije Bosne i Hercegovine
14. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine
15. Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine
16. Presuda Kantonalnog suda Sarajevo, broj 09 K 018537 15 K 2 od 20. aprila 2015. godine
17. Presuda Okružnog suda Doboj broj 13 K 002338 13 K od 10. septembra 2013. godine
18. Preporuke Evropske komisije zemljama članicama – R (99)15 i CB (2007)15
19. Preporuka br. R (97) 20 Odbora ministara država članica o „Govoru mržnje“, <https://rm.coe.int/1680505d5b>
20. Preporuke za suzbijanje diskriminacije i govora mržnje u predizbornim kampanjama, Equinet – Europska mreža tijela za jednakost, 2019, dostupno na: <http://www.equineteurope.org/IMG/pdf/equinet_preporuke_hr_-_croatia.pdf>
21. United Nations Strategy and Plan of Action on Hate Speech. <<https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/UN%20Strategy%20and%20Plan%20of%20Action%20on%20Hate%20Speech%2018%20June%20SYNO%20PSIS.pdf>>
22. *Večernji list* (2020) „Zabrinjavajuće stanje u Hrvatskoj: Gdje se najviše ispoljavaju huškački i mrziteljski iskazi“. Izvor: *Večernji list* (21. listopada 2020), <<https://www.vecernji.hr/vijesti/zabrinjavajuce-stanje-u-hrvatskoj-gdje-se-najvise-ispoljavaju-huskacki-i-mrziteljski-iskazi-1440185>>
23. Zapisnik s Javne sjednice održane 3. marta 2014. godine u Palači mira, pod predsjedanjem predsjednika Tomke u predmetu „Primjena Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida (Hrvatska protiv Srbije) Dostupno na: <<https://mpu.gov.hr>>

e. INTERNETSKI IZVORI

1. Dokumentarni film „Zašto mrzimo?“, Hrvatska radiotelevizija 2 (HRT 2)

Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=_S43iSyYeqU> (11. septembra 2021)

2. *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Mrežno izdanje.
3. Forums or Publishers? Social Media Platforms under Stricter Content Policies. Dostupno na: <<https://natoassociation.ca/forums-or-publishers-social-media-platforms-under-stricter-content-policies/>>
4. I. I./Hina (2020) „Populizam potiče homofobiju i govor mržnje diljem Europe“, Izvor: Tportal (4. veljače 2020), <<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/populizam-potice-homofobiju-i-govor-mrznje-diljem-europe-20200204>>
5. Hate speech and violence <<https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/hate-speech-and-violence>>
6. Izjava Borke Rudić, generalne tajnice Udruženja BH. novinari (Pristupljeno 11. novembra 2021), <<https://www.facebook.com/profile.php?id=100000569410950>>
7. Lalić. L. 1998, „Slike i reči mržnje: Drugi dnevnik“. Dokumentarni film, video i filmska produkcija B92 i Fondacija za pravo na reč, ArhiteL. <https://www.youtube.com/watch?v=trHecgD7H_o>
8. *Enciklopedija Britannica – mrežno izdanje*, <<https://www.britannica.com/topic/hate-speech>>
9. Saopćenje Tužilaštva Bosne i Hercegovine od 10. septembra 2021. Dostupno na: <<http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?id=5025&jezik=b>>
10. Spokesman.com <<https://www.spokesman.com/stories/1995/apr/25/clinton-assails-angry-voices-spreading-hate-rush/>>
11. Svetosavlje.org 2004, „Da li muslimani smrde?“ Dostupno na: <<https://svetosavlje.org/da-li-muslimani-smrde/?pismo=lat>>
12. Europarl.eu <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/O-8-2015-000101_HR.html?redirect>
13. Regulatorna agencija za komunikacije (RAK), <<https://docs.rak.ba//articles/3e8f1595-b2dd-4ffa-9b2a-e1ec83d8f804.pdf>>
14. COE.int <<https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/hate-speech-and-violence>>

VIII. Biografija s bibliografijom

1. Biografija kandidata

Faruk Vele rođen je 2. oktobra 1983. godine u Batušićima kod Gornjeg Vakufa-Uskoplja.

U Gornjem Vakufu-Uskoplju pohađao je osnovnu i srednju školu. Bachelor je ekonomije, a Master studij na Odsjeku sigurnosnih i mirovnih studija upisao je akademske 2019/2020. godine.

Profesionalno je angažiran u novinarstvu. Do sada je bio novinar, urednik i glavni urednik više bosanskohercegovačkih medija.

U novinarstvo ulazi potkraj 1999. godine. Od 2003. do 2008. godine obavljao je dužnost šefa Dopisništva *Dnevnog avaza* za Hercegovinu, sa sjedištem u Mostaru.

U dva navrata bio je glavni i odgovorni urednik najtiražnijeg dnevnog lista u BiH *Dnevnog avaza*, potom izvršni urednik Regionalne direkcije turske državne novinske agencije Anadolu Agency (AA) sa sjedištem u Sarajevu, te glavni i odgovorni urednik vodećeg news portala Klix.ba. Povremeni je saradnik uglednih svjetskih novinskih agencija poput AP-a i AFP-a.

Kao vanjski saradnik i dopisnik objavljivao je u *Večernjem listu* (Zagreb), *Slobodnoj Dalmaciji* (Split), *Dnevniku* (Skoplje), *Nezavisnim novinama* (Banja Luka), *Ljiljanu* (Sarajevo), *Večernjim novinama* (Sarajevo), *Dnevnom listu* (Mostar), sportskim listovima *Avazov Sport*, *Sportska Piramida*, *Sport Marker* (Sarajevo). Izvještavao je za Radio Fern (Sarajevo), Radio Bobar (Bijeljina), Radio BM (Zenica), Radio „Slobodni Igman“ (Sarajevo).

Trenutno je urednik u redakciji portala *Radiosarajevo.ba*.

Angažiran je i u nevladinoj organizaciji Atlantska inicijativa, gdje radi na uređivanju Newsletera, koji se bavi pitanjima sigurnosti i međunarodnih odnosa. Također obavljao je dužnost izvršnog urednika *Journala*, dvomjesečnika Kulturnog društva Bošnjaka Hrvatske (KDB) sa sjedištem u Zagrebu. Izvještavao je i za vodeći specijalizirani medijski portal „Media Daily“ iz Zagreba.

Dobitnik je dviju novinarskih nagrada „Miodrag Vukmanović“ u Podgorici (Crna Gora) za doprinos profesionalnom novinarstvu te dviju nagrada Novinar godine, kao i nagrade Dopisnik godine.

Koautor je knjige *Svjedoci zla* i *Monografije Trnovo*, glavni urednik publikacija *Pamtiš li Srebrenicu?*, *Ferhadija* i drugih. Autor više hiljada novinskih članaka iz oblasti politike, sigurnosti i kulture. Učestvovao je na konferencijama u zemlji i regiji, a njegovi radovi zastupljeni su i u zbornicima.

Oženjen je i otac dvoje djece.

2. Bibliografija kandidata

a. KNJIGE

Agić, A. i Vele, F. 2018, *Svjedoci zla – Agresija Republike Hrvatske na BiH*, Fojnica.

b. MONOGRAFIJE

Imamović, E., Husić, A., Mehmedagić, R., Gušić, S., Klepić, S., Mulaosmanović M., Mulaosmanović A., Vele, F. 2020, *Monografija Općine Trnovo*, Trnovo.

c. ZBORNICI RADOVA

Vele, F. 2020, „Mediji i negiranje genocida: Povratak na mjesto zločina“, u *Zborniku radova IV međunarodne konferencije STOP negiranju genocida i holokausta*, Udruženje žrtava i svjedoka genocida i Pokret „Majke enklava Srebrenica i Žepa“, Sarajevo.

